

3

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

dvouměsíčník/ročník 8

2014

Editorial	1		
Recenzované stati, studie, úvahy a analýzy			
Potřeba nové konceptualizace rodinné politiky s ohledem na stárnutí společnosti Lucie Vidovičová	2	Vývoj sociálního dialogu v České republice během světové finanční krize II.	26
Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010 Marcela Petrová Kafková	9	Poznatky z praxe	
Kombinace práce, rodiny a soukromého života v životních obdobích bez dětí v domácnosti Hana Maříková	15	Úloha ministerstev práce a veřejných služeb zaměstnanosti: výzvy a reformy v České republice a v zahraničí	29
Statistiky a analýzy		Informační servis čtenářům	
Sociální služby pro seniory a důvody jejich (ne)využívání. Dílčí výsledky výzkumu v Brně	20	Recenze: Právní úprava sociálního zabezpečení v širších souvislostech	31
Změny reprodukčního chování v České republice a jeho důsledky	23	Novinky v knižním fondu	32
		Z domácího tisku	32
		Ze zahraničního tisku	32

Editorial	1		
Reviewed articles, studies, essays and analyses			
The need for a new conceptualisation of family policy in the light of an ageing society Lucie Vidovičová	2	The development of social dialogue in the Czech Republic during the global financial crisis II	26
Care for grandchildren in the present day: records based on SHARE 2010 data Marcela Petrová Kafková	9	Findings from practice	
Combining work, family and private life in periods of life without children in the household Hana Maříková	15	The role of ministries of labour and public employment services: challenges and reforms in the Czech Republic and abroad	29
Statistics and analyses		Information service for readers	
Social services for seniors and the reasons for their (non-)use. Partial results of research in Brno	20	Review: Social security legislation in broader contexts	31
Changes in reproductive behaviour in the Czech Republic and their consequences	23	News in books	32
		From the domestic press	32
		From the international press	32

For summaries of the articles see the 3rd page of the cover.

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí, v první, tvořené rubrikou Recenzované stati, studie, úvahy a analýzy, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: helena.lisa@vupsv.cz. Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění souhrn /resumé, abstrakt/, úvod, současný stav poznání a odkazy na odbornou literaturu, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 20 tisíc znaků včetně mezer v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé, klíčová slova v češtině a kód JEL Classification. Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou. Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory. Redakce provádí jazykovou úpravu textu.
Více na: www.vupsv.cz

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

3/2014

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645, 721 094 106

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné:
Česká pošta, s. p., odd. periodického tisku
Olšanská 38/9, 255 99 Praha 3
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 267 196 287
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.postabo.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 10. 6. 2014

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)
Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)

Vážení čtenáři,

rodina je základní společenskou jednotkou, proto tvůrci sociální politiky považují její ochranu za jednu z priorit. Autoři většiny příspěvků v tomto čísle se zaměřili na různé aspekty rodinné politiky a chápání rodiny jako takové, i na různé dopady společenských a demografických změn na strukturu rodin, jejich fungování a faktory, které je ovlivňují v různých fázích životního cyklu.

V rubrice Recenzované stati, studie, úvahy a analýzy, do níž jsou zařazovány výhradně recenzované články, se autorka příspěvku „Potřeba nové konceptualizace rodinné politiky s ohledem na stárnutí společnosti“ zabývá potřebou věkově inkluzivní rodinné politiky. Zaměření jen na mladé páry s dětmi ztrácí ze zřetele zvyšující se variabilitu rodinných forem i vícegenerační a seniorskou rodinu. Je třeba změnit celkové pojetí rodiny a chápat ji jako autonomní systém s tendencí k synergii, jako mezigenerační kontrakt a reciproční vztah lásky, úcty a péče předků o potomků a potomků o předky. K tomu je potřebná ochrana rovnováhy mezi individuálními a sociálními potřebami rodinného systému a jeho jednotek. Dále se věnuje novým rolím seniorů v rodinném systému, vyplývajícím z toho, že vyšší naděje na dožití zvyšuje pravděpodobnost zážitku vztahů s prarodiči, zatímco odložená plodnost tyto šance naopak snižuje. (Ne)možnost vzájemné podpory mezi generacemi pak ovlivňuje i další aspekty rodinného i pracovního života, které jsou řešeny odděleně v jiných sférách veřejné politiky. Z této neprovázanosti pak mohou vznikat nezamýšlené důsledky, jako například přetíženost rolí aktivně stárnoucích a pečujících prarodičů. Seniori také tvoří rodiny s vlastní svévýbnou dynamikou, která dosud není předmětem velkého veřejného zájmu.

Autorka druhého příspěvku „Péče o vnučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010“ se věnuje prarodičovské roli v současné české společnosti. Starší literatura hovoří o vysoké míře solidarity plynoucí od nejstarších generací k mladším a celoživotní rodičovské roli. Autorka se proto soustředila na péči prarodičů o vnučata v současné společnosti a na intenzitu, se kterou tuto roli vykonávají. Čeští prarodiče pečují zhruba stejně intenzivně jako prarodiče v blízkých evropských zemích a z celoevropského pohledu patří mezi pečovatele s průměrnou intenzitou péče, i když někdy nabývá značně intenzivní podoby. Podíl pečujících prarodičů a četnost jejich péče se liší podle věku vnučat a prarodičů, rodinného stavu a vzdělání. Roli také hraje geografická vzdálenost bydliště, stejně jako rodinný stav střední generace.

Autorka třetího příspěvku „Kombinace práce, rodiny a soukromého života v životních obdobích bez dětí v domácnosti“ vychází z toho, že diverzifikace životních drah vyžaduje změnu přístupu. Je třeba zkoumat kombinaci pracovního a soukromého života také u těch lidí, kteří nežijí v nukleární rodině s dětmi. Cílem analýzy je proto identifikovat faktory, které mají vliv na kombinaci pracovního a soukromého života u pracujících lidí ve fázi bezdětnosti a ve fázi po odchodu dětí z rodiny. Analýza kvantitativních dat z výzkumu Životních a pracovních drah potvrzuje, že se v obou fázích uplatňují kromě některých faktorů jdoucích napříč oběma obdobími faktory specifické pro dané životní období. Ve fázi bezdětnosti jsou výraznější faktory z oblasti placené práce, ve fázi po odchodu dětí z rodiny to jsou některé faktory ze sféry soukromí. Proto v kvantitativních výzkumech sledujících danou problematiku nelze vystačit s analýzami, kde jako určující kategorie vystupuje pouze věk jedince anebo věkové kohorty.

V nerecenzované části jsou do rubriky Statistika a analýzy zařazeny články zabývající se důvody, proč seniori dostatečně nevyužívají sociální služby, demografickým vývojem a jeho vlivem na rodiny a vývojem sociálního dialogu v ČR v období světové finanční krize. Do rubriky Poznátka z praxe je zařazena informace o konferenci o úloze ministerstev práce a služeb zaměstnanosti. V rubrice Informační servis čtenářům je zařazena recenze nového vydání publikace o sociálním zabezpečení a dále obvyklé podrubriky a aktuální informace.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Potřeba nové konceptualizace rodinné politiky s ohledem na stárnutí společnosti

Lucie Vidovičová¹

Rodinná politika se tradičně zabývá především mladými páry s dětmi. Z tohoto titulu pak definice rodiny zahrnuje pouze tuto úzkou nukleární jednotku. V příspěvku argumentujeme, že takový přístup ztrácí ze zřetele jak zvyšující se variabilitu rodinných forem, tak především vícegenerační a seniorskou rodinu. Ty jsou s prodlužující se nadějí na dožití a měnícím se časováním plodnosti stále častějším jevem. K uchopení této nové rodinné politiky je vhodné změnit celkové „paradigma“ pojetí rodiny, a to jako autonomního systému s tendencí k synergii, jako mezigeneračního kontraktu a recipročního vztahu lásky, úcty a péče předků o potomky a potomků o předky. Pro „péči“ o takovou rodinu je pak zapotřebí ochrana rovnováhy mezi individuálními a sociálními (společenskými) potřebami rodinného systému a jeho jednotek, realizovaná, implementovaná a evaluovaná holisticky. Jako nedílnou součást tvorby, implementace a evaluace rodinné politiky (resp. množiny relevantních politik) navrhneme systematický věkový mainstreaming. Ve druhé části příspěvku se věnujeme specificky novým, resp. znovuobjeveným rolím seniorů v rodinném systému. Zatímco vyšší naděje na dožití např. zvyšuje pravděpodobnost zážitku vztahů s prarodiči, odložená plodnost tyto šance naopak snižuje. (Ne)možnost vzájemné podpory mezi generacemi pak ovlivňuje i další aspekty rodinného a pracovního života, které jsou řešeny odděleně v jiných sférách veřejných politik - důchodových, zaměstnanosti, vzdělávání aj. Z této neprovázanosti pak mohou vznikat nezamýšlené důsledky, jako například přetíženost rolí aktivně stárnoucích a pečujících prarodičů. A konečně, nelze opomenout, že i samotní senioři tvoří rodiny se svojí vlastní svébytnou dynamikou, která ovšem dosud není, jak se zdá, předmětem žádného veřejného zájmu. Věkově inkluzivní rodinná politika by tento stav mohla pomoci napravit.

Rodinná politika je jedním ze systémů veřejné politiky, který se vyznačuje vysokou komplexitou. Jedním z hlavních důvodů této komplexnosti je nutnost brát v potaz řadu činitelů, které jsou ze své podstaty dynamické, sociálně konstruované a v řadě ohledů subjektivní. Tato „fluidnost“ a dynamičnost se týká nejen moderního demografického vývoje, který je východiskem zájmu v tomto příspěvku, ale i samotného konceptu rodiny. V předkládaném textu navrhneme hlavní teze nového pohledu na rodinnou politiku, který bude zohledňovat rozrůstající se variabilitu „intervenujících proměnných“, a to se zvláštním důrazem na stárnutí české populace a jeho sociálně-demografické příčiny a důsledky. V jistém smyslu ideově navazujeme na Mlčochovu [2010] analýzu situace v oblasti rodinné politiky a na problém „diskriminace rodiny“. Zde prezentovaný návrh „inovativní“ rodinné politiky se od té konvenčně praktikované liší v několika východiscích a předpokladech, které v textu postupně diskutujeme:

- Základní předmět této politiky - rodina - je definován, vnímán a ošetřován jako autonomní systém s tendencí k synergii. Inovativní pojetí rodinné politiky vnímá a respektuje rodinu i za hranicemi jejího nukleárního jádra. Chápe ji, a podporuje ji, jako mezigenerační kontrakt, jako reciproční vztah lásky, úcty a péče předků o potomky a potomků o předky.
- Plánovaná, přijatá a realizovaná opatření inovativní rodinné politiky jsou zaměřena na udržení rovnováhy mezi individuálními a sociálními (společenskými) potřebami rodinného systému a pomáhají ho chránit před nezamýšlenými důsledky individualizace na straně jedné, a před rostoucí snahou o sociální exploataci na straně druhé.

- Sama rodinná politika je tvořena, implementována a evaluována holisticky, jako komplexní systém.
- Nedílnou součástí tvorby, implementace a evaluace rodinné politiky (resp. její množiny) je systematický věkový mainstreaming.

Nyní si tedy tyto body blíže představme. Jak již bylo nastíněno výše, rodinná politika stojí před přinejmenším dvěma novými výzvami: první je stále fluidnější pojetí rodiny a rostoucí diverzifikace jejich forem a druhou je historicky bezprecedentní změna demografického chování, která spolu s rozvojem technologií a podpory zdraví ubírá z populační struktury počty dětí a zvyšuje podíl seniorů. Oba tyto fenomény přitom vedou ke změně, či konkrétněji ke zvyšování, významu role a hodnoty pozice seniorů v rodinách, ale i seniorských rodin (domácností) samotných.

Tradiční pojetí rodinné politiky se přitom zpravidla omezuje na problematiku rodičů a dětí v (před)školním věku, často v úzkém pojetí hledání rovnováhy mezi životem rodinným (rozuměj péčí) a životem pracovním (rozuměj zaměstnáním) [viz např. Potůček, 2005; Jirková, 2009 aj.], přičemž seniorům zůstávají vyhrazena jiná politická „ghetta“. Tento přístup je ovšem v přímém rozporu vůči narůstajícímu důrazu kladenému na nutnost přístupů zohledňujících životní dráhy jako celek [Havlíková, 2007]. Jistě, určitá segmentace v tvorbě politik je nutná. Jinak by nebylo možné adresovat specifické potřeby a podmínky různých sociálně, demograficky a ekonomicky definovaných skupin v populaci. Ale takové úzké a omezující vymezení, které nezohledňuje celý kontext rodiny, je přinejmenším zavádějící, ne-li přímo diskriminující. Rovnítko kladené mezi rodinnou politiku a „mladé“

vysílá signál, že senioři (prarodiče) nejsou součástí rodiny, že sami starší lidé nemají/netvoří rodinu a že rodinná politika je ze své podstaty od ostatních sociálně-ekonomických politik řešících další oblasti života mimo rodičovskou péči a rodičovskou zaměstnanost oddělená, v lepším případě k nim komplementární, nikoliv však s nimi těsně provázaná. Holistický, komplexní a vztahový pohled je zde tedy zcela klíčový.

Rodina jako systém

To se odráží v našem prvním navrhovaném východisku inovativní rodinné politiky zdůrazňující pojetí rodiny jako systému. Zastánci teorie rodinného systému jako např. Bowen [1992] nebo Gilbert [2006] upozorňují, že rodina je systém, do kterého jedinci vstupují v pevně dané časové posloupnosti. Ta jim přisuzuje nezaměnitelné role a pravidla, podle kterých mají hrát a která mají respektovat. Jedinci jsou v rodině vzájemně spojeni a provázání a žádný z nich nemůže být chápán izolovaně mimo tento systém, neboť v rámci jeho hranic je chování jednotlivých členů příčinou i důsledkem chování členů ostatních. Jeden z osmi nosných konceptů této teorie je tzv. „multigenerační proces přenosu“ (multigenerational transmission process). Tento koncept se snaží vystihnout, jak se rodinné vlivy a konstelace dlouhodobě otiskují do následných generací. Pomocí retrospektivní analýzy nahlížející na poruchy v rolích v minulých generacích osvětluje významné diference (například mezi sourozenci), jako jsou rozdíly v dlouhověkosti, manželské stabilitě, reprodukčním zdraví, vzdělanostní úrovni nebo kariéřním úspěchu jednotlivých členů rodiny.² Ve svých analýzách vydvíhují zastánci této teorie roli předků pro

fungování rodiny, a tím vrací seniorům význam, který má moderní společnost tendenci ztrácet ze zřetele. Oslabováním funkce prarodičů, například v důsledku nových rodinných uspořádání, ale i v důsledku (nezamýšlených) efektů některých jiných politik, se například vytrácí možnost identifikace efektivních sfér vlivu a intervence do sociálně účelné reprodukce člověka nejen jako organismu, ale i jako bytosti kulturní [Matoušek, 1993]. Percepce rodiny jako autonomního, víceneračního systému s tendencí k synergii by měla být prvním základním kamenem politiky s přívlastkem „rodinná“.

Ochrana rovnováhy rodinných funkcí

Rodina je prostředím vrcholné intimity a zároveň základním stavebním kamenem státu, na produkci jehož hrubého domácího produktu se nezastupitelně podílí. Tyto dvě její funkce se vzájemně doplňují. Uvedme si příklad vzdělávání. Někteří psychologové upozorňují, že jedinec je vzdělavatelny pouze na úrovni svého emocionálního, nikoliv intelektuálního vývoje [Pekařová, 2006]. A i když je emocionální zdraví a adekvátní vývoj primárně doménou rodinné intimity, je i zájmem veřejným. Jeho produkt, tedy vzdělání v nejširším smyslu slova, je totiž základem fungujícího trhu práce, sociální inkluze, obecné kvality života atd. Vzdělávání je tak příkladem vzájemné synergie intimní a sociální, tj. veřejné, vyššímu celku prospěšné, funkce rodiny. Ochrana této synergie by měla tvořit jednu ze základních os agendy rodinné politiky, neboť existuje určitá tendence k destabilizaci této citlivé rovnováhy soukromého a veřejného zavedením kategorie „individuálního“. Na jedné straně se zdá, že preference rodiny jako intimní kolektivity se vytrácí ve prospěch nárůstu (preference) intimity jedince, ale přitom hlavním, konečným beneficentem je kolektivita společenská, a to ještě jen ve svých vybraných funkcích - tedy zejména reprodukce kapitálu a zvyšování produktivity jako hlavních hodnot sociálního blahobytu. Výsledný nesoulad lze ilustrovat řadou paradoxů a diskrepancí mezi artikulovaným veřejným míněním a praxí v české společnosti.

Například výzkum realizovaný v české populaci ve věku 20 až 40 let zaznamenal, že pouhých 28 % respondentů vyslovilo podporu výroku: „Být v domácnosti naplňuje stejně jako placené zaměstnání“ [Rabušic, 2007: 268].³ V jiném empirickém šetření byli respondenti ve věku 55–65 let dotázáni na svoji ideální představu o životě v důchodu a velmi podobný podíl respondentů (30 %) zde označil možností „Důchod jako čas věnovaný plně rodině nebo druhým lidem“ za svůj ideál. Oproti tomu 38 % si ideální důchod představuje (plánuje) jako čas věnovaný především sobě, svým zálibám a rozvoji vlastní osoby. Pro úplnost dodáme, že 21 % za ideální prožitek důchodu

považuje zaměstnání a řadu dalších aktivit a zbývajících 11 % jako čas pohody strávený u televize a čtením novin [Vidovičová, 2013]. Z těchto výroků v obou dotazovaných populacích můžeme usuzovat, že většina české populace preferuje individuální nebo širší sociální aktivity na úkor těch rodinných, ve kterých ovšem tráví efektivní část svého dne i života.

Jiný příklad paradoxního nesouladu znamená v oblasti reprodukce. Politická, respektive veřejná díkce se nezřídka uchyluje k alarmujícím „výkřikům“ o vymírání českého národa nebo o „neufinancovatelné“ velkých počtech starobních důchodců [Vidovičová, 2006]. Nelze se proto divit, že snižování počtu narozených dětí je považováno 85 % populace ČR za negativní jev [Vidovičová, 2008: 35], ale přesto se tento silný postoj nepřetavuje do osobních preferencí a strategií rodičů, kteří by se rozhodli tento negativní jev reálně zvrátit. Většina dotázaných příslušníků střední generace (20–40 let) v již výše citovaném výzkumu považuje rozhodnutí „mít děti“ za záležitost každého člověka, do které nemá nikdo co mluvit (82 % souhlasných odpovědí), a jen necelých 13 % se přiklání k názoru, že „mít děti je zodpovědnost vůči společnosti“ [Rabušic, 2007: 268].⁴

Individualizace a intimizace jako silné modernizační prvky provázející, resp. plynoucí z industrializace a urbanizace sice silně zredukovaly funkci rodiny jako jednotky spotřeby, vzdělávání a volnočasových aktivit, ale přesto jí nedokázaly nikdy zcela rozložit. V tomto směru argumentuje již koncem šedesátých let 20. století Rosenmayr [1968] ve své kritice dvou hlavních přístupů, které se pokoušely dokázat opak. První argumentační tábor, uvádí citovaný autor, hovoří o rozkladu rozšířené či vícegenerační rodiny, v jehož důsledku se rodina zredukovala na manželský pár s mladými dětmi. Senioři byli z rodiny vyloučeni, což mělo vést k jejich nejisté roli v moderních společnostech. Druhé Rosenmayrem kritizované paradigma odpovídalo pohledu profesionálního sociálního pracovníka, který vidí pouze seniory, kteří žádnou rodinu neměli, nebo jsou od ní z nějakého důvodu odcizeni. Podobně Connidis [2009] považuje opuštěnost seniorů jejich rodinami za jeden z typických mýtů o jejich (ne)rodinném životě. S povzdechem „bohužel“ musíme konstatovat, že teorie izolované nukleární rodiny a teorie izolovaného seniora se těší velké prominenci i při tvorbě různých politik i po více než 40 letech od Rosenmayrova článku, a to navzdory rostoucí empirické evidenci funkčních mezigeneračních vztahů a rodinné soudržnosti [srov. Jeřábek et al., 2013]. Na rozdíl od tradiční rodiny, argumentují Beck a Beck-Gernsheim [2002] v kapitole „Stroje nepečují o lidi“ (Apparatuses do not Care for People) své knihy „Individualization“, lze moderní buržoazní rodinu spíše než za komunitu práce považovat za komunitu citů. Aniž by přitom byla osvobozena od svých vlastních zdrojů konfliktů, je - oproti obecnému očekávání -

jako taková lépe vybavená a připravená pro vzájemnou, oboustrannou podporu napříč generacemi.⁵ Autoři citují německé výzkumy, jejichž výsledky se vzácně shodují s výsledky, kterých opakovaně dosahujeme i v českém prostředí: rodina je i v současnosti nejvíce preferovaným, očekávaným i skutečným zdrojem instrumentální pomoci a emocionální podpory v obou mezigeneračních směrech [Kuchařová, 2002; Rabušic, Vidovičová, 2003; Jeřábek et al., 2005; Nešporová, Svobodová, Vidovičová, 2008; Jeřábek et al., 2013]. V tom spočívá její intimní funkce, ale je to zároveň velká část její funkce společenské a ekonomické. Ringen [1997] na příkladu Velké Británie ukázal, že započtení tržních cen služeb a statků poskytovaných domácnostmi by zvýšilo hrubý domácí produkt o třicet až padesát procent. Přitom tento významný přínos prochází bez povšimnutí při kalkulaci nákladů a výnosů v rodinné politice. Velká část tohoto „upraveného“ HDP, produkovaného přímo seniorskými členy domácností, zůstává navíc zcela ostentativně nerozpoznána pokaždé, když se hovoří o seniorech/důchodcích jako (budoucí) ekonomické zátěži společnosti. Společnost si tak mlčky tyto tiché výnosy přivlastňuje a těží z nich, aniž by je rodině vracela ve formě určitého sociálního/společenského kreditu, který by zvýšil atraktivitu a symbolickou hodnotu rodiny nejen ve společnosti, ale i v očích samotných jejích členů. Můžeme se domnívat, že se jedná o jeden z nezamýšlených důsledků posilování významu jedince jako atomizované jednotky, odcizené od svého kořenového, rodinného systému. Posilování individualizace, stejně jako odcizení „rodinného“ ve prospěch „společenského“, balancuje na hraně přesvědčení, že co rodina činní, resp. produkuje, je statek čistě společenský, či v úplném extrému, že rodina je jen hnízdo pro líhnutí pracovní síly. Mimo jiné takový přístup pak vede, či přinejmenším přispívá, k ostrakizaci těch členů rodiny, kteří stojí mimo trh práce, například v důsledku aplikace politiky důchodové. Proto se domníváme, že rodinná politika musí hledat cesty k rovnováze mezi oběma funkcemi rodiny - intimní i společenskou - a aktivně obě tyto funkce bránit. Zároveň bude nutné opustit v praxi používané zjednodušující schéma hledání rovnováhy mezi péčí a zaměstnáním, které je užíváno, spíše než jako výběr z palety rovnocenných preferenčních voleb, podle modelu „všechno pro všechny“, tedy jako by všichni lidé/ženy chtěli/y vždy stejnou měrou a vždy naráz pracovat i pečovat.

Systémovost rodinné politiky a její pozice v systému veřejné politiky

Vyvážit tyto velice komplexní funkce rodiny v rámci rodinné politiky je možné pouze za předpokladu, že sama tato politika bude chápána jako komplexní systém, zahrnující všechny roviny a mody výkonu,

stejně jako všechny aktéry, jejich zájmy a preference. Systémovost rodinné politiky by měla být zřejmá již na vstupu při její definici a vymezení pole působnosti, stejně jako při jejím provádění a hodnocení jejích efektů. Navíc by rodinná politika mohla a měla sloužit jako příslovečný deštník, pod kterým se setkávají nároky politiky populační, politiky péče o dítě a politiky zdravotní, politiky vzdělávání, zaměstnanosti žen i mužů a politik (aktivního) stárnutí, pokud vyjmenujeme jen ty hlavní. I rodina se totiž reálně s dopady těchto různých politik vyrovnává na jediné platformě své každodennosti.

Glaser et al. [2010] se například podrobně věnovali specifickým efektům, jaké mají různé politiky na prarodiče a výkon jejich role v různých evropských společnostech a sociálních státech. Konstatovali, že rodinná politika a sociální prostředí ovlivňují míru, s jakou jsou prarodiče zapojeni do péče o vnoučata. Zejména se jedná o nastavení režimu zaměstnanosti žen, státem poskytovanou péči o děti, formy daní a různých typů dávek nebo peněžních transferů, rodičovské dovolené a ošetření rodičovských práv, politiky mateřství a otcovství či přímou podporu prarodičovské péče. Vedle těchto strukturálních vlivů intervnují do výkonu prarodičovské péče i normy a přesvědčení, které přispívají k formování potřeby péče a poptávky po ní [ibid.: 41]. Broad [2007], taktéž vycházející z britského kontextu, podobně definuje oblasti, ve kterých je nutné provést revizi právního systému tak, aby byl rozpoznán a ošetřen jejich dopad na prarodiče. Mezi hlavní body řadí zákoník práce (zejména s ohledem na péči o děti), zákon o sociálním zabezpečení a sociální podpoře (např. v oblasti podpory v nezaměstnanosti), zákony upravující péči o dítě (např. v potřebě získat dovolenou/pracovní volno pro poskytování péče o osobou blízkou) a konečně penzijní legislativu. Oba tyto výčty podporují náš argument o nutnosti provázat široké spektrum politik, které běžně s výkonem rodiny nespojujeme, a propojit je do vzájemně sladěného systému.

Jiný ilustrativní příklad nutnosti sladění různých, izolovaně prováděných typů politik lze nalézt v oblasti zaměstnanosti. Populační politika se ze své definice zaměřuje na podporu rozhodnutí rodin, aby měly tolik dětí a v takovém čase, jak si přejí. V zásadě se uplatňují dvě strategie. První je prostě laissez faire ve smyslu nabídky takových služeb, které budou moci využít různé typy osob pro uskutečnění své volby, bez ohledu na to, jakou konkrétní volbu daný pár (či dokonce jedinec) preferuje. Druhý přístup je aktivován, pokud se preference párů a rodin začínají odklánět od potřeby prosté reprodukce společnosti. V takovém případě se snaží tento typ politik přijít s pobídkami, které by diskrepance mezi (klesající) ideální velikostí rodiny a ideálem (stagnující či rostoucí) lidnatosti národního státu přemostily ve prospěch společnosti.

Vedle populačního ideálu má společnost i určitý ideál ekonomické stability, resp.

růstu, jehož se obvykle snaží dosáhnout politikami zaměstnanosti a zvyšováním sociální hodnoty placené práce. Do této skupiny pak spadají i politiky tzv. aktivního stárnutí, které vyvěrají ze stejných zdrojů, tedy veřejně deklarované potřeby navyšování zaměstnanosti a produktivity [Avramov, Mašková, 2003; Ney, 2004]. V kontrastu k dříví jmenovaných politik, ukázaly Hakim [2002] v oblasti zaměstnanosti žen a Vidovičová [2005] v oblasti zaměstnanosti seniorů, že práce ve smyslu intenzivní ekonomické aktivity je přirozenou preferencí pouze (menší) části populace. Preferenční teorie, kterou obě autorky v různých segmentech populace empiricky potvrzují, se snaží upozornit, že vedle jedinců zaměřených na práci lze identifikovat i části populace orientované spíše na „domov“ (v případě žen v produktivním věku) či na „důchod“ (v případě starších pracovníků). Vedle těchto dvou okrajových skupin ale dominuje početně, resp. co do podílu, největší skupina populace označovaná jako adaptivní, která své preference i reálné chování přizpůsobuje okolním podmínkám. A právě v těchto podmínkách hrají veřejné politiky významnou úlohu. Jejich výzvěň je nastavení nezanedbatelně působí, přinejmenším na příslušníky této adaptivní části populace, jako pomyslný jazýček na vahách, a bezprostředně tak určuje reálný, praktický dopad těchto politik. Máme zde tedy vedle sebe politiku populační, politiku zaměstnanosti, politiky aktivního stárnutí. Vedle nich je pak aplikována politika rodinná, která napomáhá (nejčastěji) ženě sladit potřebu péče o děti s pocíťovanou nutností, nebo přáním, být aktivní v placeném zaměstnání. (Ve svém klasickém pojetí to umožňuje zejména prostřednictvím systému institucionální péče, nověji také podporou různých alternativních forem, např. malých dětských skupin, firemních školek apod.) A všechna tato politická opatření a proudy se setkávají v jednom bodě konkrétních dilemat různých typů rodin.

Pravděpodobně nejzřetelněji, ale zdaleka ne výhradně, je to viditelné v tradicionalistických středozemních sociálních státech [Esping-Andersen, 1996]. V těchto zemích, kde sítě institucionální péče nejsou k dispozici nebo jsou s ohledem na podíly nezaopatřených dětí a/nebo křehkých seniorů poddimenzované, jsou jednou z hlavních skupin pečovatelských (mladí) starobní důchodci.⁶ Svoji roli zde hrají strukturální příčiny, jako je krátká mateřská/rodičovská dovolená, vysoká nezaměstnanost a rané odchody do důchodu. Tyto vnější podmínky jsou pak podpořeny sociálními hodnotami, vahou rodinné soudržnosti a sdílenými pocíťovanými povinnostmi v rámci rozšířené rodiny. Seniori v těchto podmínkách nepředstavují onu příslovečnou „rezervní armádu“ [Hagestad, 1985, 2006], ale často první legitimní volbu. Nicméně i v podmínkách české společnosti, jejíž strukturální i hodnotové nastavení se od uvedeného příkladu tradičnějších společností liší, se pouze necelých 20 % dotázaných českých seniorů starších 60 let vy-

jádřilo, že výpomoc s péčí a výchovou vnoučat neposkytuje [výběrové šetření Život ve stáří; Kuchařová, 2002; viz též Petrová Kafková, 2014]. Polovina dotázaných seniorů vedle péče o vnoučata navíc poskytuje i výpomoc s chodem domácnosti a výpomoc peněžní.

Při úvahách o komplexitě politických opatření je nutné se ptát, jak intenzitu a kvalitu této výpomoci ovlivní například provádění politiky aktivního stárnutí v její reduované definici, tj. prodlužování ekonomické aktivity do vyššího věku. I když, jak se domníváme, je podpora placeného zaměstnávání seniorů v zásadě správná věc, neznamená to také, že stále větší podíl z dětí, na jejichž péči se podílejí prarodiče, v budoucnosti uslyší: „ne drahoušku, babička tě dnes nemůže vzít do zoo, musí do práce“? Rodinná politika by měla být tou platformou, na které se požadavky na počet dětí a formy péče o ně setkávají s otázkami zaměstnanosti rodičů i prarodičů, stejně jako například dnes již nezbytnými otázkami jejich dalšího vzdělávání či péče o zdraví a pečovatelských povinností vůči dalším členům rodiny, než jsou jen vnoučata. Tento koktejl by navíc měl být namíchan s respektem k variabilitě preferencí, hodnot a životních stylů, které se zdají hrát ve zde zmiňovaných oblastech nezanedbatelnou úlohu. Jedním ze způsobů, jak je možné tuto komplexitu nahlédnout, je tzv. věkový mainstreaming.

Věkový mainstreaming ve službách rodinné politiky

V předchozích odstavcích jsme nastínili několik možných bodů tření mezi paralelně existujícími, nedostatečně koordinovanými politikami, které se na platformě rodiny setkávají, a k jejichž konsolidaci by měla inovativní rodinná politika přispívat. Pro tvorbu rodinné politiky je přitom k dispozici velice konkrétní a již relativně dobře rozpracovaný praktický nástroj - věkový mainstreaming. Ten definují Vidovičová a Gregorová [2007] jako strategii a proces systematického zvýznamňování otázek a problémů věku a stáří, přinášení těchto problémů „do centra pozornosti“ a jako nástroj sociální inkluze. Konečným cílem mainstreamingu je sociální integrace skupiny a inkluze jejich zájmů do všech aspektů sociálního, politického, ekonomického a kulturního života. „Při věkovém mainstreamingu musí být rozpoznána a přiznána jak rovnost mezi lidmi v různém věku, tak diverzita osob se stejným chronologickým věkem. Dále musí být zdůrazněna objektivní hodnota všech fází životního cyklu a jejich specifická zohledněna v politickém (tj. i policy) rozhodování“ [Vidovičová, Gregorová, 2007: 11]. V praktické rovině se jedná o testování a promyšlení různých politických opatření z úhlu pohledu různých věkových skupin, respektive z pohledu osob v různých fázích životního cyklu. Tento přístup, aplikovaný na definici, implementaci i evaluaci nových

i stávajících dílčích politik, zaručuje vyšší pravděpodobnost sladění různých nároků členů rodiny v rámci společnosti „přátelské všem generacím“ či „společnosti pro každý věk“, jak zní ideál definovaný Madridským i národním plánem přípravy na stárnutí.⁷ Takový, tj. věkově mainstreamovaný, způsob definice, implementace a průběžné evaluace výsledků politik by pak měl zcela přirozeně vést k pojmání rodiny jako širokého vztahového systému osob v různém chronologickém věku a v různém bodě životní dráhy, se všemi specifickými potřebami a přínosy jak jeho jednotlivých členů, tak systému jako celku.

Změny v rodinném systému a role seniorů v něm

Již jsme několikrát zmínili, že samotný systém rodiny prochází dynamickým vývojem, který ovlivňuje jeho demografický i „personální“ profil [srov. např. Szinovacz, 1998a]. Prvním z výrazných prvků je časová změna ve formování rodiny. Druhým zde diskutovaným příkladem je rozmach nových rodinných uspořádání a forem. Oba tyto fenomény otvírají nové okruhy, které rodinná politika musí brát v potaz. Zde není prostor pro jejich detailní popis, proto se zaměříme pouze na vybrané aspekty, které se zdají mít přímý dopad na starší členy rodiny a na jejich konkrétní roli prarodiče.

Novým, mohli bychom říci čistě moderním fenoménem, je odkládání plodnosti do vyššího věku jak u žen, tak u mužů [Rabušic, 2007], což v mnoha ohledech mění podmínky „výkonu rodiny“. Jak upozorňují Rossi a Rossi [1990], zatímco relativně hodně pozornosti bylo věnováno rozdílům v dopadech časování reprodukce na rané fáze životní dráhy, tj. na kariéru a adaptaci na rodičovství u mladých žen, podstatně méně pozornosti bylo věnováno efektům rozdílného časování plodnosti z dlouhodobého hlediska. Aby tato bílá místa zaplnili, nabízejí k prostudování dva relativně jednoduché modelové případy. Uvažujme, říkají Rossiovi, o prvním modelu tzv. rané plodnosti, kdy matka má své první dítě ve 20 letech s 22letým otcem. Druhý případ odložené plodnosti pak vychází ze situace, kdy matka má při narození svého prvního dítěte již 35 a otec 40 let. Pro zjednodušení autoři dále předpokládají, že se tyto tendence k rané vs. odložené plodnosti „dělí“, tj. opakují v následných generacích. Ve výsledku pak nabízí dva odlišné modely třígenerační rodiny, jak to ilustruje tabulka č. 1.

Rozdíly mezi oběma modely nejsou pouze v čistě chronologické věkové soulednosti, ale díky poměrně striktním věkovým podmínkám různých událostí životní dráhy [srov. Vidovićová, 2008] má každý z těchto modelů jiné charakteristiky. Zatímco v prvním scénáři se jako nejproblematictější jeví raná dospělost, kdy náklady na dítě nejsou doprovázeny adekvátní úrovní příjmu rodičů, je toto riziko vyváženo relativní příjmovou jistotou rodičů

Tabulka č. 1. Věkové modely třígenerační rodiny pro rané a odložené rodičovství

Raná reprodukce (matka ve věku 20 let, otec 22 let)								
Otec	22	32	42	52	62	72	82	92
Matka	20	30	40	50	60	70	80	90
Dítě	0	10	20	30	40	50	60	70
Vnuk			0	10	20	30	40	50
Odložená reprodukce (matka ve věku 30 let, otec 40 let)								
Otec	40	50	60	70	80	90		
Matka	35	45	55	65	75	85		
Dítě	0	10	20	30	40	50		
Vnuk					5	15		

Zdroj: Rossi, Rossi [1990: 139].

v době, kdy jejich děti zahajují středoškolské vzdělání, případně zakládají vlastní rodinu.⁸ Stejně výhodné se zdá být, že v době, kdy rodiče mají 70 let, jsou na příjmovém vrcholu naopak jejich děti, které jim mohou vrátit potřebnou podporu, protože ani jejich vlastní děti v tomto období již nejsou na svých rodičích závislé.

Takto pojmávaný profil životní dráhy se ale významně liší pro páry s odloženou reprodukcí. Pozdější plodnost může být výhodnější pro budování zaměstnanecké kariéry a zvyšuje pravděpodobnost, že ženy budou mít práci, do které se mohou vrátit poté, co věnují určitý čas výchově dítěte. Je také pravděpodobnější, pokračují autoři, že tyto „pozdní“ děti se narodí páru, který je již stabilnější ve svém manželství i kariéře. Určitou komplikací lze však očekávat ve chvíli, kdy jsou titi rodiče pozdními šedesátníky, resp. sedmdesátníky, a jejich příjem již znamenal výraznou redukci odchodem do starobního důchodu. Jejich děti mají teprve dvacet či třicet let a od vrcholu kariéry a finanční jistoty je dělí ještě přibližně jedna dekáda. Tyto děti jsou poté jako čtyřicátníci vystaveni zvýšenému riziku dvojité zátěže péče o závislé děti i křehké rodiče, resp. častěji o ovdovělou matku. Potřeba poskytování péče a podpory v čase přitom ještě dále stoupá. V modelu odložené plodnosti s každým rokem roste pravděpodobnost nutnosti péče či alespoň výpomoci prarodičům, zatímco možnost (či pravděpodobnost) jejich intenzivní péče o vnoučata klesá.

Tyto zjednodušené modely nemají sloužit jako základ pro jakékoliv normativní soudy o výhodnosti či větší kvalitě jednoho nebo druhého typu časování. Pro účely tohoto textu pouze kvitujeme jejich ilustrativnost při hodnocení dlouhodobých dopadů vzájemného vlivu takových rozhodnutí, jako je časování plodnosti na jedné straně, a strukturálně podmíněných rysů, jako jsou relativní disponibilní ekonomické zdroje a dynamika poskytování a příjmu péče v závislosti na fázi životního cyklu na straně druhé. Jeden z momentů, zvýrazněných ve stále častějším modelu odložené reprodukce

[Rabušic, 2007], je riziko nedostatečné finanční podpory ve vlastním stáří od dětí, které ještě nedosáhly dostatečně pevného kariérního postavení. Nelze přehlédnout, že v této logice rezonuje předpoklad existence mezigeneračních finančních toků, které mění směr v závislosti na potřebě dané generace. V již výše citovaném výzkumu Kučarové [2002] o alespoň občasné peněžní výpomoci rodinám svých dětí hovoří 56 % seniorských respondentů a o tom, že by děti recipročně vypomáhaly jim samotným, hovoří 48 % dotázaných v případě běžných výdajů a 28 % v případě potřeby větší finanční podpory. Možné odpovědi na rizika porušení této mezigenerační výměny jsou v podstatě dvě: buď akumulace vlastního kapitálu v takové míře, aby byl senior i ve svém stáří na svých, zatím ještě nezajištěných (neboť příliš mladých) dětech, nezávislý, anebo spoléhání se na sociální stát. Nemusíme nijak zvlášť rozebírat, že obě varianty mají v současné době ekonomické nestability své zásadní problémy. Přesto se, zjednodušeně řečeno, s individualizací rizik v zajištění penzí může jevit vyšší počet dětí jako určitá, znovuobjevená pojistka zajištění ve stáří či dobrá alternativa sociálního státu.⁹ Tato tradiční dílka, odrážející se i v modelu prezentovaném Rossiovými [1990], se relativně nedávno, ovšem s o to větší razancí, vrací do formulace ideových základů zejména penzijních politik. Jedná se také o další zajímavý příklad vzájemného prolínání rodinné politiky s politikou jindy řešenou zcela samostatně, v tomto případě politikou důchodovou i obecně sociální. Oproti svému předchozímu přesvědčení v tomto smyslu nově argumentuje například i Potůček [2010, srov. citaci z roku 2005 uvedenou výše; viz též Kučera, 2009; srov. Mlčoch, 2014].

Na druhou stranu spoléhání se „na stará kolena“ na děti má přichůť mýtů o tradiční soudržné rodině, která údajně byla, snad až do úspěšného zavedení Bismarkovské dělnické penze koncem 19. století, hlavním poskytovatelem ekonomické, ale např. i bytové výpomoci svým seniorům. Podloženost těchto mýtů je ale již delší dobou předmě-

tem kritického zkoumání. Například Thompson [1994] podává silné, studiem historických pramenů podložené argumenty, že péče o seniory byla již minimálně od 17. století ve viktoriánské Anglii velkým dílem starostí komunity. I když byla povinnost potomků vůči rodičům svým způsobem zakotvena v platné legislativě, její vymáhání u soudu nebylo častou praxí a několik znamenavých kauz navíc ukazuje, že v nich senioři nebyli příliš úspěšní. Navíc tato povinnost se vztahovala pouze na děti, nikoliv širší příbuzenstvo, což také znamenalo, že povinnost dcery vůči rodičům zanikala jejím vstupem do manželství a její manžel od ní také plnění těchto povinností neočekával. Thompson svoji kritiku staví například na rozboru hojně citovaného, ovšem z kontextu vytrženého úryvku z „Poor Law Act“ z roku 1601, kde se uvádí, že „otec a děd, matka a babička a dítě každého chudého, starého, slepého, chromého nebo nemohoucího, nebo jiné osoby, která není schopna práce pro nedostatek zdatnosti, musí z vlastních prostředků odlehčit a vyživovat každou takto chudou osobu...“ [cit. dle Thompson, 1994: 197]. Autor upozorňuje, že tento zákon byl anglickými soudy interpretován ne jako právo zchudlých rodičů na asistenci od dětí, ale jako právo na kolektivní pomoc. Již kolem roku 1840 byli senioři pravidelně podporováni z místních daní a podle Thompsona se této formě pomoci, která měla při relativním srovnání ve své době vyšší váhu, než má dnešní důchodová dávka, dostávalo dvěma ze tří žen starších 70 let a polovinou stejně starých mužů [ibid.: 202]. Také Beck a Beck-Gernsheim [2002] odmítají idealizované obrázky rozšířené pečující rodiny a kriticky nereflektovaná přesvědčení o vysoké hodnotě starších v těchto strukturách a upozorňují, že silná sociální koheze, později opěvovaná jako příklad lásky, obvykle vyplývala z čistého vědomí vzájemné závislosti.¹⁰

Je tedy otázkou, zda znovu se objevující důraz na děti a rodinu jako „pojistku ve stáří“ nejsou pouze časově a kulturně specifickou, mohli bychom říci rétorickou, odpovědí na percipovaná rizika v dané společnosti. Přetrvávající silná mezigenerační podpora, jak ji vidíme například ve středozemních státech, může být jistým prototypním řešením angažovaným v případě ekonomické „nouze“ či (z ní plynoucí) omezené dostupnosti služeb. V kontrastu k novým společenským rizikům, jak o nich mluví například Beck [2004], se může mezigeneračně provázaný lidský kapitál ukotvený v rodině jevit jako nejlepší investice s velkou návratností. Relevance takových řešení však může být ve společnosti vnímána právě a jen po dobu zvýšené citlivosti vůči těmto novým či znovu se objevujícím rizikům. O uzavírání se do rodiny před nebezpečím veřejného světa mluvil např. Možný [1999] v dnes již klasickém eseji „Proč tak snadno?“. I když se „veřejný nepřítel“ změnil, intimizace, jako určitý extrémní projev individualizace, jako (post-)moderní forma ochrany zůstává.¹¹ Nesmíme přitom ale

ztrácet ze zřetele jistý paradox, že rodina sice vykazuje tendenci se uzavírat na ochranu před některými novými riziky, ale řadu z nich produkuje právě svojí (post-)moderní nestabilitou.

To nás přivádí k druhému okruhu komplexní dynamiky rodinných systémů, a to k otázce rostoucí prevalence nových rodinných uspořádání, jejich dopadu na mezigenerační vztahy v rodině a v důsledku toho i na potřebu rozšíření záběru rodinné politiky jako takové. Stále více lidí, třeba i po různě dlouhou dobu, se nachází v životní situaci, která neodpovídá klasické představě o buržoazním modelu rodiny. Muži i ženy dnes stále častěji žijí ve vztazích, které jsou limitovány v čase či prostoru, v „komunitách na částečný úvazek“. Někteří autoři hovoří o vyjednávaných, prozatímních rodinách, rodinách postmoderních či dokonce post-rodinné rodině [Beck, Beck-Gernsheim, 2002: 130]. Obecným trendem je stále klesající podíl uzavíraných sňatků a zvyšující se podíl partnerství v nesezdaném soužití, ale i domácností s jedním rodičem a domácností jednočlenných. Uzavíraná manželství jsou obětí zvyšujících se měr rozvodovosti, narůstá i počet navazujících nových partnerství, v nichž jsou děti biologickými potomky pouze jednoho z partnerů. Tyto fluidní partnerské vztahy se logicky promítají i do stability vztahů mezigeneračních. Rozpady partnerství mohou vést k narušení vztahů mezi prarodiči a vnuky, ale zároveň přispívají i k objevenání se vztahů nových, získaných novým partnerstvím jednoho nebo i obou rodičů. Hovoříme pak o nepokrevním nebo „adoptivním“ či „nevlastním“ prarodičovství. Dnes není nikterak extrémním případem, že dítě má místo dříve obvyklých dvou babiček, případně přeživších jednoho či dvou dědečků, dohromady prarodičů šest až osm, případně, že má jiné babičky a dědečky než jeho sourozenci. Všechny tyto vlivy mohou ovlivňovat intenzitu a kvalitu mezigeneračních vztahů, stejně jako disponibilitu instrumentální pomoci či různých forem péče. Jedním z nových témat, která tak budou pravděpodobně získávat na důležitosti, jsou například práva prarodičů na styk s vnoučaty po rozvodu rodičů.¹²

Druhá demografická tranzice a obecně změny demografického režimu naší společnosti ovlivnily i prarodičovské role, do kterých se řada lidí dostává v pozdějších životních fázích. První vnouče v šedesáti či sedmdesáti letech již přestává být výjimkou, a přesto si je díky snižování mortality a morbiditu užívá dnešní senior po delší dobu a v lepším zdraví než předchozí generace. Někteří autoři konstatují, že lidé mohou být prarodiči i polovinu svého života, jiní dodávají, že délka prarodičovské role se co do délky svého trvání přibližně rovná délce trvání vztahu od uzavření manželství do sňatku posledního dítěte [Rosenmayr, 1968]. Zhruba jedna třetina prarodičů bude mít zkušenost pra-prarodičovství a bude součástí čtyřgeneračních rodin [Szinovacz, 1998]. V důsledku těchto změn pak přiroze-

ně roste i význam pozice prarodiče v rodině [Grandparenthood..., 2003]. Nelze také opomenout, že prarodičovství je zároveň silně genderově podmíněnou zkušeností. I když již současná generace vnuků má díky snižující se nadúmrtosti mužů velkou šanci, že bude mít vztah s přinejmenším jedním dědečkem, který se těší relativně dobrému zdraví, je prarodičovství stále ještě tradičně pojímáno především jako ženská doména. I z historického hlediska ženy bývaly bez ohledu na pracovní zapojení více vázané na rodinu a souběžný výkon pečovatelských funkcí než muži. Navíc ženy stále odcházejí do důchodu v mladším věku než muži, což dává babičkám větší příležitost k investicím do vztahů s vnoučaty. Podle některých výzkumů je také pro ženy změna role z matky na babičku významnější co do změny jejich životních vzorců než obdobná tranzice pro muže [Grandparenthood..., 2003]. Lze ale předpokládat, že i význam dědečkovství poroste s tím, jak postupně dochází k redefinici postavení mužů a mužských rolí ve společnosti obecně. Průsečíkem rodinných a genderových politik tak opět hraje významnou roli i pro starší generaci v rodině. Dalšími z nepřehlédnutelných a často opakujících se závěrů řady výzkumů jsou také zjištění poukazující na horší zdravotní stav prarodičů, zejména tam, kde jsou jako pečovatelé vystaveni zvýšené zátěži a tudíž vyššímu riziku stresu a stresem podmíněných somatických obtíží [Minkler, Fuller-Thompson, 1999; Lundstrom, 2001]. Rodinné role jsou v tomto smyslu přímo závislé na výkonu a efektech politik zdravotních, a přeneseně i sociálních, tedy na jejich schopnostech poskytovat účinnou a adekvátní podporu pečovatelské roli seniorů [srov. Jeřábek, 2009].

Jako při každé úvaze o seniorech, tak i zde, v kontextu jejich prarodičovské role v rodině a odvozených důsledků pro komplexitu nové rodinné politiky, považujeme za nezbytné připomenout heterogenitu diskutované populace. Bengston [1985] například identifikuje pět dimenzí sociální diferenciace, které reflektují rozdíly ve výkonu prarodičovství: 1) v průběhu historického času; 2) mezi muži a ženami; 3) mezi mladšími a staršími jedinci; 4) mezi etnickými a subkulturními skupinami; a konečně 5) ale i mezi jedinci, kteří jsou v podobné sociální situaci.¹³ Je pravděpodobné, že podle těchto linií sociální diferenciace se budou adekvátně lišit požadavky, které jsou na rodinné a související politiky ze strany různých generací kladeny. Opět tu můžeme odkázat k metodě mainstreamingu, která se ukazuje jako efektivní nástroj identifikace těchto rozdílných, a někdy až protichůdných nároků. Lze však předpokládat, že ve chvíli, kdy jsou tyto nároky identifikovány, je podstatně snazší ošetřit je adekvátními politickými opatřeními, která budou odrážet nejen krátkodobé cíle, ale i dlouhodobou strategii směřující k ochraně autonomie a synergie rodinného systému.

V předchozích odstavcích jsme využívali určité zjednodušující zkratky, že senioři v rodině jsou totéž jako prarodiče, i když

jsme zároveň upozornili, že i bezdětný seniorský pár tvoří určitý typ rodiny a vzhledem k narůstající frekvenci takového typu soužití v důsledku stárnutí populace a narůstajícího podílu bezdětných je třeba do budoucna rozšířit pohled na rodinu i o tento úhel. Přesto se lze domnívat, že senioři typu „prarodiče“ budou i nadále v rodině představovat většinou model. Spolu s Glaser et al. [2010: 42] můžeme shrnout, že „všechny politiky směřující k well-being rodin ovlivní roli prarodičů v rodině“. Některé tak činí nepřímo, jako je to v případě dostupnosti a štedrosti státem poskytované podpory rodičům, která determinuje potřebu neformální péče o děti. Podobně jako v případě péče poskytované seniorům [viz např. Costa-Font, 2010] se i zde můžeme ptát, zda tzv. prarodičská opatření podporují, anebo naopak vytlačují péči prarodičovskou [Hagestad, 2006].

V jiných případech se sami prarodiče mohou stát bezprostředním subjektem rodinné politiky. Budťo mohou být státem percipováni vedle rodičů jako další z možných beneficentů přijímaných opatření, anebo jsou sami primárními pečovateli o děti s veškerými nároky na rodičovskou dovolenou, rodičovské dávky nebo pracovní volno z důvodu poskytování péče o dítě. V zemích, které umožňují přímý nákup péče o děti, jako je např. Finsko a Norsko, mají rodiče flexibilní možnost volby mezi formální a neformální péčí, a proto mohou „nákup“ péče uplatnit i u prarodičů. Tam, kde se prarodiče stávají primárními pečovateli, jako to bývá u mladistvých rodičů, rodičů těžce nemocných nebo postižených, zemřelých, uvězněných nebo rodičů zneužívajících návykové látky, je úloha nastavení rodinné politiky z pohledu prarodiče samozřejmě zcela zásadní.¹⁴ Glaser et al. [2010] dále v přehledu rodinných politik deseti evropských zemí konstatují, že mezi jednotlivými státy (a typy států sociálních) existují velké rozdíly v jejich nastavení, což přispívá k různým rolím, jaké prarodiče hrají v těchto zemích s ohledem na různé kultury a institucionální kontexty. I když tedy existují určité evropské vzory, je nutné brát v úvahu i specifický kontext české společnosti.

Shrnutí

Cílem tohoto přehledu možných nových směrů uvažování o rodinné politice bylo především připomenout, že rodina je komplexní, vícegenerační systém, který vyžaduje multidimenzionální přístupy a řešení. V neposlední řadě si tento text kladl za cíl též zvýšit vnímavost vůči dalším z nových, oproti dřívějšímu častěji se objevujícím formám rodiny, a to rodinám seniorským. Jejich narůstající podíl v naší společnosti je dostatečně legitimním důvodem pro to, aby jejich existence, potřeby a přínos pro společnost i její členy byly v oficiálních politikách, ideových dokumentech i konkrétních opatřeních zřetelně rozpoznány. Starší manželský pár, stejně jako jednočlennou seniorskou domácnost, která participuje na

určité, byť třeba prostorově vzdálené rodinné síti, je nutné považovat za rodinu. Ve svých potřebách se totiž od mladé nukleární rodiny nikterak zásadně neliší. I taková seniorská rodina musí balancovat různé potřeby a zájmy vyplývající z pracovního zapojení, potřeby individuální seberealizace a péče o děti, vnuky, vlastní rodiče i o sebe navzájem. Ovšem dosud vidáme obrázky šťastné seniorské rodiny spíše jako reklamu na životní pojištění a vysokónákladové chráněné bydlení než jako subjekt veřejného zájmu rodinné politiky.

V tomto textu jsme se snažili upozornit i na fakt, že existuje řada politik, které zdánlivě s rodinnou politikou nesouvisí, ale z pohledu prarodičů mají na fungování rodiny významný vliv. Kromě dříve diskutovaných to mohou být, mimo jiných, i politiky a opatření v oblasti péče o zdraví, migrace, bydlení a dopravy. Dále jsme se pokusili nastínit několik problémů, které identifikujeme v současném nastavení rodinné politiky jako politiky pro mladé rodiny s dětmi. Argumentovali jsme, že zvyšující se podíl seniorů v populaci a jejich prodlužující se dlouhověkost na jedné straně a významné společenské změny ovlivňující (post-)moderní rodinu na straně druhé vytváří potřebu komplexní definice rodinné politiky jako politiky „přátelské každému věku“. Samotná redefinice je ovšem pouze začátkem, který je nutno „přeložit“ do konkrétních opatření sahajících daleko za hranice tradičně definované rodinné politiky. Jedná se o opatření, která budou respektovat a podporovat rodinu jako komplexní, autonomní a multifunkční systém. Domníváme se, že pokud nedojde k potřebné změně kursu, kterým se rodinná politika ubírá, bude tato nakonec stejně vynucena akutními problémy a potřebami stárnoucí společnosti, kterým budeme čelit v budoucnosti. Jejich sance bude ale s velkou pravděpodobností představovat podstatně vyšší náklady pro veřejné rozpočty než včasné přeorientování této rodinné lodi, na které plujeme všichni společně.

- 1 Práce na tomto textu byla podpořena grantem GA ČR 13-34958S „Přetížena role: prarodiče v době aktivního stárnutí“.
- 2 Podrobněji viz např. „Multigenerational Transmission Process“ [On-line] Bowen Centre. Washington, D.C. [Cit. 19.1.2011] Dostupné z: <http://www.thebowencenter.org/pages/conceptmtp.html>.
- 3 Výzkum Manželství, práce a rodina 2005 (N = 2546).
- 4 Zbýlých 5 % tvořily odpovědi „neví, nerozhodnut/a“. Nejen v akademické sféře se vedou relativně vášnivé debaty o tom, zda lidé nemají děti, protože je mít nechtějí, nebo je nechtějí, protože si je nemohou dovolit z ekonomických důvodů. Konsensus obou táborů zatím nebyl dosažen. Pro hlavní argumenty v této diskusi viz Rabušic [1997; 2001] a Rychtaříková [1996].
- 5 Poskytovaná pomoc je samozřejmě důležitým kritériem kvality a intenzity mezigeneračních vztahů, ale to nevylučuje existenci konfliktu, jehož osou může být právě samotný fakt poskytování pomoci a závislosti jedné ze zúčastněných stran na ní.
- 6 Máme osobní zkušenost z Chorvatska, kde, zejména v menších městech, jsou v dopoledních hodinách ulice doslova plné starších žen - mladých i starších důchodkyň s kočárky. Pro řadu z nich je nutnost péče o vnučata první deklarovanou moti-

vací pro odchod do starobního důchodu. Podle některých autorů se ale jedná o projev věkové diskriminace, kde je hodnota kariéry mladší ženy více cenná než hodnota kariéry starších žen, které opouští placená zaměstnání a přijímají sociálně méně hodnocené role pečovatelek.

- 7 Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí z roku 2002 viz: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf> a Národní plány viz: <http://www.mpsv.cz/cs/1055>.
- 8 Je ovšem otázkou, zda tento raný „handicap“ skutečně neovlivňuje finanční zajištění i v pozdějších fázích životní dráhy, jak na to obecně u žen s nespokojitou pracovní historií „penalizovaných“ nižšími starobními důchody poukázala např. Ginn [2003]. To by totiž znamenalo významnou výtku vůči předpokládaným výhodám rané plodnosti. Tuto poznámku však uvádíme pouze na okraj, protože není pro hlavní argument modelu Rossiových tak podstatná.
- 9 Téma se objevuje i v komentářích populárních magazínů, např. Frýbort, L. 2013. „Varovný vývin demografické křivky a cípek naděje“ (Zdroj: http://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost-varovny-vyvin-demograficke-krivky-a-cipek-nadeje-p5c-p-spolecnost.aspx?c=A131103_234153_p_spolecnost_wag;cit=2013-10-10). Přitom zanesení „dětnosti“ do penzijních schémat by v době zvyšující se neplodnosti mohlo být vnímáno i jako diskriminace bezdětných (za tuto poznámku děkujeme kolegyni Petrově Kafkové).
- 10 Podrobněji k této diskusi viz také např. Vidovičová, 2008: 133n. V českém kontextu je podobný model vzájemné závislosti a péče historicky ustanoven jako „výměnek“ [Schusterová, 2011].
- 11 Beck a Beck-Gernsheim [2002] podtrhují, že individualizace v sociálně-vědeckém kontextu je strukturální charakteristikou vysoce diferencovaných společností, jejichž integraci neohrožuje, ale naopak ji spíše umožňuje tím, jak kreativně uvolňuje prostor pro obnovu společnosti v podmínkách radikálních změn. Neuvažujeme tedy o individualizaci/intimizaci a společenské kolektivité založené na etablovaných tradicích jako zápornou a kladným pólu, ale spíše jako o obrazné „houpačce“, jejímž ideálem je opět určité ekvilibrium. Z titulu zájmu našeho textu považujeme za podstatné upozornit, že intimizace v rodině se často pohybuje na hranici uzavírání se kolem onoho nukleárního jádra, kolem veřejného „ideálu“ rodiny, kterým jsou maminka, tatínek a malé děti [Možný, 2002]. Existuje proto riziko, že se uzavře bez prarodičů, jejichž životní styl a hodnoty jdou, v těch lepších případech, paralelně vedle mladé generace, nikoliv s ní společně. To představuje další tlak na vymístění starších lidí z pojmání rodiny. I proto by cílená podpora a rozpoznání vlivu a přínosu starší generace v rodině měla být řízenou agendou neutralizující tyto, pro systém rodiny ohrožující, tendence.
- 12 Detailně se problematikou statusu prarodičů v právním systému obecně zabývá např. Hill [2001], specificky v případech rozvodu rodičů a v případě neschopnosti rodičů poskytovat potřebnou péči, která je následně zastávána prarodiči, pak Bouna a Smith [2005].
- 13 V českém kontextu se proměnami stylu prarodičovství i v kontextu představ o aktivním stárnutí věnovala například Hasmanová Marhánková [2009].
- 14 Můžeme připomenout některé z hojně medializovaných případů, jako je ten tříleté Pavlinky z Lomu u Mostu, která je v péči dědečka-bezdomovce ([## Literatura:](http://zpravy.idnes.cz/devcatku-zbyl-jen-deda-zji-spolu-pri-svickach-ve-vyhorelem-dome-p8o-/domaci.asp?c=A091217_211130_domaci_vel; nebo angažování se prarodičů v tzv. Kuřimské kauze.

</div>
<div data-bbox=)

- Avramov, Dragana; Mašková, Miroslava. 2003. *Active Ageing in Europe*. Population Studies No. 41. Volume 1. Strasbourg: Council of Europe Publishing. ISBN 92-871-5240-3
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-047-6

- Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. *Individualization*. London: Sage. ISBN 978-07-6196-112-3.
- Bengston, Vern. 1985. „Diversity and symbolism in Grandparental Roles.“ Pp. 11-25 in Bengston, Vern; Robertson, Joan. (Eds.)1985. *Grandparenthood*. London: Sage.
- Bouna, Evangelia; Smith, Paul. 2005. „The role of grandparents and the implications of legal issues on granparent - grandchild relationships in European countries.“ [On-line]. *Child Rights Information Network*. [Cit. 2011-22-2]. Dostupné z: http://www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.40/GDD_2005_Goldsmiths_College.pdf
- Bowen, Murray. 1992. (1978) *Family Therapy in Clinical Practice*. Northvale, NJ: Jason Aronson. ISBN: 978-0876687611
- Broad, Bob. 2007. *Being a Grandparent: Research Evidence, Key Themes and Policy Recommendations*. Essex: The Grandparents' Association. ISBN: 978-0-9520267-8-5. [On-line]. Dostupné z: <http://www.intergenerational.cswebsites.org/Libraries/Local/67/Docs/Being%20a%20Grandparent%20-%20GP%20Assoc.pdf>
- Connidis, Ingrid. 2009. *Family Ties and Aging*. London: Sage.
- Costa-Font, Joan. Family ties and the crowding out of long-term care insurance. 2010. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(4), 691-712.
- Esping-Andersen, Gosta. (Ed.) 1996. *Welfare States in Transition. Social Security in the New Global Economy*. London: Sage.
- Gilbert, Roberta, M. 2006. *The Eight Concepts of Bowen Theory*. Leading System Press. ISBN: 978-0976345510
- Ginn, Jay. 2003. *Gender, pensions and the lifecourse: how pensions need to adapt to changing family forms*. Bristol, U. K.: Policy Press. ISBN 1861343388
- Glaser, Karen; Montserrat, Eloi Ribe; Waginger, Ulrike; Price, Debora; Stuchbury, Rachel; Tinker, Anthea. 2010. *Grandparenting in Europe*. [On-line]. London: Grandparents PLUS. [Cit. 2011-22-2]. Dostupné z: http://www.grandparentsplus.org.uk/publications_files/Grandparenting%20in%20Europe%20Report.pdf.
- Grandparenting in The European Union. 2003. Oxford: Oxford Institute of Ageing.
- Hagestad, Gunhilde, O. 1985. Continuity and connectedness. In V. L. Bengston & J. F. Robertson(Eds.) *Grandparenthood*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, pp. 31-48.
- Hagestad, Gunhilde, O. 2006. Transfers between grandparents and grandchildren. [On-line]. *Zeitschrift für Familienforschung*, 18. Jahrg., Heft 3/2006, S. 315-332 [Cit. 2011-22-2]. Dostupné z: <http://www.zeitschrift-fuer-familienforschung.de/pdf/2006-3-hagestad.pdf>
- Hakim, Catrin. 2002. „Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labor market careers.“ *Work and Occupations* 29 (4): 428 - 459.
- Hasmanová Marhánková, Jaroslava. 2009. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stárnutí.“ Pp. 11-26 In Sociologica-andragogica 2009. *Problémy ohrožených skupin, mezigenerační vztahy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Havliková, Jana. 2007. „Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu.“ *Sociální studia* 1-2(2007): 179-200.
- Jeřábek, Hynek et al. 2005. *Rodinná péče o staré lidi*. [On-line]. CESES FSV UK. [Cit. 2011-22-2]. Dostupné z: http://ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit05_11_jerabek.pdf
- Jeřábek, Hynek a kol. 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Jeřábek, Hynek. 2009. „Rodinná péče o seniory jako 'práce z lásky': nové argumenty“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45(2): 243-265.
- Jirková, Kateřina. 2009. „Koncepte rodinné politiky a opatření iniciovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR.“ *Demografie* 51: 280-286.
- Kučera, Milan. 2009. „Pronatalitní populační politika už nestačí - nutností se stala komplexní rodinná politika.“ *Demografie* 51: 274-279.
- Kuchařová, Věra. 2002. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: SOCIOKLUB, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Lundstrom, Francesca. 2001. *Grandparenthood in Modern Ireland*. Dublin: Age Action Ireland
- Matoušek, Oldřich. 1993. *Rodina jako instituce a vzťahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-901424-7-8.
- Mlčoch, Lubomír. Rodina jako priorita: sociálně soudržná, ekonomicky konkurenceschopná. *FÓRUM sociální politiky*. 2010, roč. 4, č. 2, s. 2-8. ISSN 1802-5854.
- Mlčoch, Lubomír. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum. 2014. ISBN 978-80-246-2323-8
- Minkler, Meredith; Fuller-Thompson, Esme. 1999. „The health of grandparents raising grandchildren: Results of a national study.“ *American Journal of Public Health*. 89(9): 1384-1389.
- Možný, Ivo. 1999. *Proč tak snadno?* Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-80-X
- Možný, Ivo. 2002. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál. ISBN:80-7178-624-1
- Nešporová, Olga; Svobodová, Kamila; Vidovičová, Lucie. 2008. *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: VÚPSV, v. v. i. ISBN 978-80-87007-96-9.
- Ney, Steven. 2004. The Institutional Context of Active Ageing Policy in Europe (WP1). Synthesis Report. [On-line]. ICCR - International. [cit. 2011-23-2]. Dostupné z <http://www.iccr-international.org/activage/docs/activage-wp1-synthesis.pdf>.
- Pekařová, Lidmila. 2006. *Jak žít a nezbláznit se: Psychologie dítěte od školního věku do dospělosti*. Olomouc: Poznání. ISBN 80-86606-49-X
- Petrová Kafková, Marcela. 2014. „Péče o vnučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010.“ *Forum sociální politiky*. 2014, roč. 8, č. 3 s. 9-14. ISSN 1802-5854
- Potůček, Martin. 2005. „Účinná rodinná politika v měnícím se světě“. *Príspevek predneseny na konferenci Rodina a rodičovství na prahu 21. století - Podoba a proměny rodiny, partnerství a rodičovství v současné společnosti jako výzva pro politickou praxi*. Praha, 10.-11.11. 2005. [On-line]. Dostupné z: http://www.martinpotucek.cz/index.php?option=com_rubberdoc&view=doc&id=269&format=raw&Itemid=64&lang=cs
- Potůček, Martin. 2010. „Děti, staří, důchody.“ [On-line]. Blog.aktualne.cz Dostupné z: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/martin-potucek.php?itemid=10114>
- Rabušic, Ladislav. 1997. „Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii).“ *Demografie*. 39: 114-119. ISSN 0011-8265.
- Rabušic, Ladislav. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rabušic, Ladislav. 2007. „Několik poznámek k české rodinné politice.“ *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Pedo 49 (2007):262-272. ISSN 0011-8265
- Ringen, Stein. 1997. *Citizens, Families, and Reform*. Oxford: Clarendon Press.
- Rosenmayr, Leopold. 1968. „Family Relations of the Elderly.“ *Journal of Marriage and the Family*. 30(4): 672-680.
- Rossi, Alice. Rossi, Peter. 1990. *Of human bonding: Parent-Child Relations Across the Life Course*. New York: Walter de Gruyter.
- Rychtaříková, Jitka. 1996. „Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace.“ *Demografie* 2:77-89.
- Schusterová, Magda. 2011. „Reservatum rusticum neboli výměnek v českém právním řádu.“ Pp. 148-157 in Vojáček, Ladislav, Tauchen, Jaromír, Karel Schelle (eds.) *Proměny soukromého práva*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Szinovacz, Maxmiliane. 1998. *Handbook of grandparenthood*. Westport, Conn.: Greenwood Press. ISBN 0313298866
- Szinovacz, Maxmiliane. 1998a. „Grandparents Today: A Demographic Profile“. *The Gerontologist* 38(1): 37-52.
- Thompson, David. 1994. „The Welfare of the Elderly in the Past. A Family or Community Responsibility?“ Pp. 194 - 217 in Pelling, Margaret, Smith, Richard. (Eds.) 1994. *Life, Death, and the Elderly. Historical Perspectives*. London: Routledge. ISBN 978-0415113555.
- Vidovičová, Lucie. 2005. „To be active or not to be active, that is the question: the preference model of activity in advanced age“ *Ageing international, Piscataway*: Transaction Periodicals Consortium Rutgers University, 30, 4, od s. 343-362, 19 s. ISSN 0163-5158.
- Vidovičová, Lucie. 2006. „Podléhá česká veřejnost panice z demografie?“ Pp. 82 - 95 in Kocourkova, Jiřina; Rabušic, Ladislav (Eds.) 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra demografie a geodemografie. ISBN 80-86561-93-3.
- Vidovičová, Lucie. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4627-6.
- Vidovičová, Lucie. 2013. „Představy o starobním důchodu a jeho časování - vliv legislativy, práce a rodiny“. *Forum sociální politiky* 7(2): 2- 9
- Vidovičová, Lucie; Gregorová, Eva. 2007. *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou*. Praha, Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. ISBN 978-80-87007-57-0.
- Vidovičová, Lucie; Rabušic, Ladislav. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Praha, Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Autorka působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i.

V malajsijském Kuala Lumpur se konal „Global Trade and Development Week 2014“, na němž se představitel ILO José Manuel Salazar-Xirinachs vyjádřil mj. k současné úloze podniků v oblasti vzdělávání a odborného výcviku. Tato oblast musí být řešena jinak než před 20 či 30 lety, protože probíhající přesun z průmyslové na informačně znalostní ekonomiku vede ke změnám ve způsobu života, práce i vzdělávání. Vyžadují nový způsob myšlení a práce i pracovní nástroje založené na nových informačních a komunikačních technologiích. Nesoulad mezi poptávanými a nabízenými znalostmi a dovednostmi na trhu práce je způsobován i neschopností vzdělávacího systému přizpůsobit se nové realitě. Jeho řešení je záležitostí také soukromého sektoru. Podniky by neměly jen čekat, až vzdělávací systém dodá absolventy se správnými znalostmi a dovednostmi, nebo shánět vhodné kandidáty v zahraničí. Měly by se zaměřit na svou pracovní sílu a aktivně se angažovat v oblasti vzdělávání s cílem propojit vzdělávání se znalostmi a dovednostmi potřebnými pro zaměstnání a pokusit se kombinovat formální vzdělávání a odborný výcvik s možností přípravy na konkrétní pracovní místa. ILO vypracovala politiku zaměřenou na přechod ze školy do práce, na modernizaci institucí zajišťujících odborný výcvik a předvídaní požadovaných znalostí a dovedností. Připravilo také nástroj Skills for Trade and Economic Diversification (STED) určený k poskytování strategické podpory růstu a vzniku pracovních příležitostí v sektorech, které mají potenciál zvýšit export či přispět k diverzifikaci ekonomiky.

Zdroj: ILO

Péče o vnučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010^{1, 2}

Marcela Petrová Kafková

O prarodičovské roli v současné české společnosti toho příliš nevíme. Starší práce hovoří o vysoké míře solidarity plynoucí od nejstarších generací směrem k mladším a celoživotní rodičovské roli. Tento text se proto soustředí na péči prarodičů o vnučata v současné společnosti a intenzitu, se kterou tuto důležitou sociální roli vykonávají. Nejdříve ukazují, že čeští prarodiče pečují podobně intenzivně jako prarodiče v blízkých evropských zemích a z celoevropského pohledu patří mezi pečovatele s průměrnou intenzitou péče. Tato péče nabývá v některých případech značně intenzivní podoby. Podíl pečujících prarodičů a četnost jejich péče variuje dle socio-demografických charakteristik, především dle věku vnučat a prarodičů, rodinného stavu a vzdělání. Roli také hraje geografická vzdálenost bydlišť, stejně jako rodinný stav střední generace.

V tomto textu se budu věnovat otázce vztahu vnučata - prarodiče v současné české společnosti. Konkrétně intenzitě péče a kontaktu prarodičů se svými vnučaty a faktorům, které intenzitu této péče ovlivňují. Parsons (1955) zdůrazňoval už v polovině 20. století význam vazeb především v manželském páru a mezi jejich nedospělými dětmi, jinými slovy vztahy v nukleární rodině považoval za klíčové oproti vazbám na rodinu širší. Postupující individualizace společnosti, tak jak o ní v souvislosti s nástupem postmoderní či pozdně moderní společnosti hovoří Giddens (1991) a Beck (2004), je často chápána jako oslabující mezigenerační blízkost i vzájemnou solidaritu. Demografická proměna rodiny, především menší počet členů v každé generaci a zvyšující se naděje dožití společně se zvyšující se rozrůzněností životního běhu výrazně proměňují strukturu rodiny. Bengtson (2001) současnou strukturu rodiny připodobňuje k tvaru bidla (beanpole) oproti dřívějšímu tvaru pyramidy. Preston (1984) upozorňuje, že současný manželský pár má s velkou pravděpodobností méně dětí než rodičů. Zvyšující se naděje dožití pak výrazně prodlužuje společnou koexistenci generací a soužití čtyř generací, ve smyslu života ve stejném časovém období, nikoliv však nutně v rámci jedné domácnosti, přestává být raritou. Prodlužuje se tak i doba společného života prarodičů a jejich vnučat. Lidé se sice prarodiči stávají později a mají menší počet vnučat, obvykle se však z této role mohou těšit déle a v lepší zdravotní kondici (Arber a Timonen, 2012). Ve srovnání s ještě relativně nedávnou minulostí jde o esenciální proměnu mezigeneračních vztahů. Soužití více generací totiž bylo vlivem vysoké úmrtnosti ve všech fázích života spíše výjimečné.

Otázka mezigeneračních vztahů se tak stává velmi aktuálním tématem. Autoři především z Velké Británie už v 60. letech 20. století ukázali významnou roli vazeb mezi dospělými dětmi a jejich rodiči, tedy mezi generací prarodičů a vnučat (Rosser a Harris, 1965; Townsend, 1957; Willmott a Young, 1960). Bengtson (2001) je přesvědčen, že význam mezigeneračních vztahů v současném rodinném životě narůstá a že prarodiče a další příbuzní se stávají stále nezbytnějšími pro zajištění i základních funkcí rodiny. A to nejen na úrovni ekonomické, ale i emo-

cionální podpory. Český kontext je přitom specifický jedním podstatným aspektem - období socialismu bylo charakteristické vysokou závislostí mladé rodiny na rodině původu. A to jak v rovině instrumentální, tak finanční podpory. Především ženy byly významně zapojeny do chodu mladé rodiny, výchovy a péče o vnučata. Možný et al. (2004) ve své studii o mezigenerační solidaritě tří generací žen v České republice dokonce mluví o celoživotní rodičovské roli, která nekončí dospělostí vlastních dětí, ale pokračuje právě při výchově vnučat. Toto zapojení přitom bylo vnímáno jako „samozřejmé“ (Možný, 1991, 1999). Poslední dekády však přinesly výraznou proměnu. Svou dřívější legitimitu ztratila jak silná závislost mladé rodiny na rodině původu, tak „plné obětování se pro mladou rodinu“. A data z šetření mezigenerační solidarity Eurobarometru (2009) ukazují, že Češi souhlasí s výrokem „finanční pomoc rodičů a prarodičů je pro mladé důležitá při vytváření vlastní domácnosti“ nejméně po Nizozemcích a Dánech. Péče o vnučata se však podle dosavadních zjištění zdá být stále poměrně běžná. Kuchařová (2002) zjistila, že s péčí o vnučata pomáhá 81 % českých seniorů a senierek. Také z etnografické studie center pro seniory, kterou uskutečnila Hasmanová Marhánková (2013), vyplývá, že prarodičovská role je seniorkami chápána jako velmi hodnotná. Na druhou stranu se tyto v centru participující seniorky silně distancují od stereotypní představy „babičky na plný úvazek“ a zdůrazňují, že svým vnučatům poskytují pouze část svého času a že péči o vnučata nepřijímají jako svou povinnost. Jak ukazují níže, přestože v české společnosti převládá přesvědčení o vysokém zapojení prarodičů, evropskému kontextu se nijak nevymykáme. A naše znalost současné podoby prarodičovské role v české společnosti, její intenzity, formy i prožívání se tak zdá spíše kusá. Tento text se proto soustředí na samotnou intenzitu, či jinými slovy řečeno četnost, se kterou se prarodiče svým vnučatům věnují, a na faktory, které tuto intenzitu ovlivňují.

Data a datové zdroje

Cílem tohoto textu je tedy zachytit intenzitu péče, kterou vnučatům poskytují jejich prarodiče. Tedy zda a s jakou intenzitou pra-

rodiče svá vnučata „hlídají“, jak se v češtině vílo, i když „dohled“, tedy instrumentální pomoc, je jen určitou formou poskytované komplexní péče, která v sobě typicky zahrnuje i emocionální angažovanost. K tomu využívám data ze Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), a to čtvrtou vlnu z roku 2010 (sběr dat probíhal v ČR 2010/2011), která je aktuálně poslední dostupnou. Šetření SHARE se zaměřuje na populaci starší 50 let, což je i vhodná hranice pro studium prarodičovství. Horní hranici jsem arbitrárně stanovila na 70 let. SHARE je mezinárodním panelovým šetřením zdraví, socio-ekonomického postavení a rodinné i sociální sítě Evropanů starších 50 let. Dotazování probíhá tváří v tvář (blíže viz <http://www.share-project.org/>). Mnou vymezený soubor zahrnuje 4269 respondentů, z toho 57 % žen. Průměrný věk respondentů je 61 let (směrodatná odchylka 5,6 let, medián 61 let), mírně převažuje podíl starších respondentů (59 % v kategorii 60–70 let) nad respondenty mladšími (50–59let). Vyšší podíl starších respondentů pak zřejmě přináší i vyšší podíl respondentů v důchodu (62 %), ať už starobním či invalidním. Podrobněji k základní socio-demografické struktuře použitého souboru viz tabulka č. 1.

Péče o vnučata v evropském srovnání

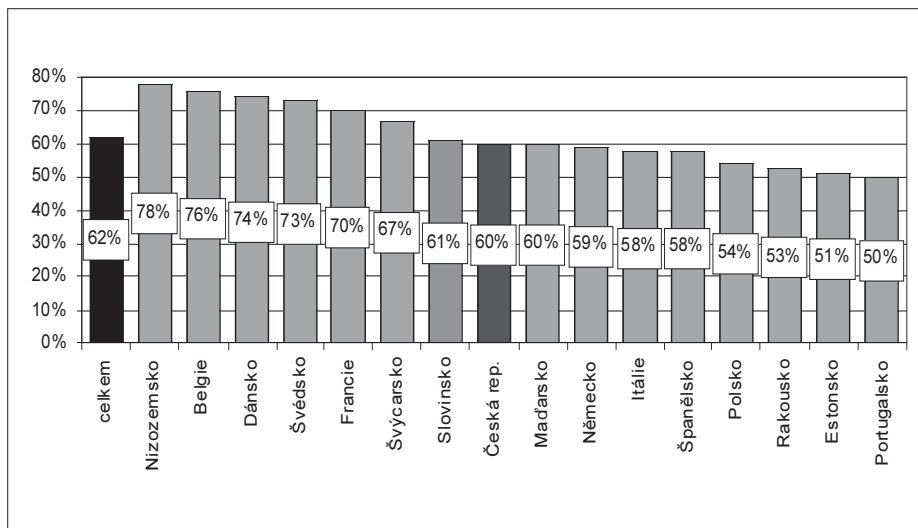
Bengtson (2001) je, jak jsem zmínila výše, přesvědčen o nárůstu významu mezigeneračních vztahů, Reitzes a Mutran (2002) v podobném duchu zjišťují, že v evropském prostředí jedinci považují svou prarodičovskou roli za důležitější než roli na trhu práce. A přestože existuje v intenzitě péče prarodičů o vnučata podle různých výzkumů v rámci Evropy velká kulturní diverzita, je prarodičovská role obecně značně oceňovaná. Svědčí o tom i výsledky z šetření SHARE 2010. Česká republika je v podílu prarodičů zapojených do péče o svá vnučata, tedy těch, kteří je „v posledních 12 měsících hlídali bez přítomnosti rodičů“, z 16 evropských zemí mírně pod evropským průměrem.³ Nijak zvlášť se tedy situací v ostatních zemích nevymykáme, přestože data ukazují i značné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Nejvyšší podíl prarodičů pečujících o vnučata je v Nizozem-

Tabulka č. 1: Základní socio-demografické charakteristiky souboru

		%	N
pohlaví	žena	57	2428
	muž	43	1841
věk	50–59 let	41	1761
	60–70 let	59	2508
vzdělání	ZŠ	20	662
	vyučen(a)	41	1354
	SŠ	29	957
	VŠ	11	361
ekonomická aktivita	v důchodu	62	2615
	ekonomicky aktivní	38	1603
rodinný stav	ženatý/vdaná	70	2394
	ostatní	30	1016
celkem		100	4269

Poznámka: Součty v jednotlivých kategoriích se nemusí rovnat celkovému N nebo 100 % v důsledku chybějících odpovědí, případně zaokrouhlování.

Graf č. 1: Evropské srovnání podílu populace 50–70letých pečujících o vnoučata (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

sku (78 %), Belgii (76 %) a Dánsku (74 %), naopak nejméně prarodičů se stará o vnoučata v Portugalsku (50 %), Estonsku (51 %) a Rakousku (53 %).

Samotný podíl těch, kteří vnoučata někdy hlídají, o vztahu prarodič - vnouče poskytuje jen velmi kusou informaci, další otázka proto zjišťovala intenzitu této péče. Česká republika se opět řadí přibližně mezi evropský průměr a péče českých prarodičů zdaleka nepatří k nejintenzivnější. Podrobnější pohled na graf č. 2 a jeho srovnání

s předchozím grafem ukazuje, že v zemích, kde o děti pečují nejvyšší podíl prarodičů, není tato jejich péče příliš intenzivní a např. v Dánsku a Švédsku hlídá svá vnoučata téměř každý den jen 2 % z nich. Naopak v jihoevropských státech je téměř každodenní péče podstatně častější. Nejintenzivněji pečují o svá vnoučata prarodiče v Itálii, kde je celých 54 % hlídá téměř každý den. Tyto výsledky jsou v souladu se zjištěními dalších autorů o kulturní diverzitě péče, kdy prarodiče v jihoevropských státech pečují velmi

intenzivně, zatímco ve středo- a západoevropských zemích je do péče zapojen vyšší podíl prarodičů (Igel a Szydlik, 2011). Zkušenost prarodičovství je tedy velmi heterogenní, nabývá různých podob v čase i odlišném kulturním kontextu, a přestože byla prarodičovská pomoc v České republice v době socialismu velmi intenzivní, v současnosti se v evropském srovnání řadíme mezi průměrné.

Prarodičovská péče v České republice

Po zasazení České republiky do evropského kontextu se nyní soustředíme už přímo na českou společnost a na intenzitu péče a demografické charakteristiky, které ji ovlivňují. Nejdříve se však podíváme vůbec na podíl starší populace, která může prarodičovskou roli naplňovat, tedy na podíl populace, který má alespoň jedno vnouče. V prarodičovské roli je 72 % respondentů, o něco více žen než mužů (77 % vs. 65 %, $p < 0,05$). Podíl těch, kteří mají vnoučata, logicky stoupá s věkem, a tak zatímco mezi 50–59letými je to 57 %, ve skupině 60–70 let jich je o 27 p. b. více (rozdíl $p < 0,05$). Zakládání rodiny ve vyšším věku a obecně menší počet dětí u jedinců s vyšším vzděláním je zřejmě vysvětlením téměř lineárního vztahu mezi podílem prarodičů a vzděláním (ZŠ 80 % vs. 53 % VŠ, $p < 0,05$). Počet vnoučat je rozložen poměrně rovnoměrně, z prarodičů má 1 vnouče 18 %, 2 vnoučata 24 %, 3 a 4 vnoučata po 17 % a 5 a více vnoučat 23 % respondentů. Počet vnoučat logicky stoupá s věkem respondenta, takže zatímco mezi 50–59letými má 5 a více 15 %, mezi 60–70letými je to už 27 %. Počet vnoučat také klesá se vzděláním, jedno až dvě vnoučata má 35 % prarodičů se základním vzděláním, zatímco mezi vysokoškolsky vzdělanými je to celých 63 % (rozdíl $p < 0,05$), ostatní pak mají vnoučat více. Péče je obvykle potřebná, zejména když jsou vnoučata malá, a s jejich věkem tato potřeba klesá. Alespoň jedno vnouče 12leté a mladší má 28 % respondentů, o něco více žen než mužů (32 % vs. 23 %, $p < 0,05$) a naopak se neliší ve skupině mladších a starších respondentů. Jejich podíl opět téměř lineárně klesá se vzrůstajícím vzděláním (39 % ZŠ vs. 26 % VŠ, $p < 0,05$). Vnouče tříleté a mladší pak má pouhých 12 % respondentů, o něco více 50–59letých než 60–70letých (14 % vs. 11 %, $p > 0,05$), i když tento rozdíl je spíše na hranici výběrové chyby. Možnost a potřeba pečovat o vnoučata tedy výrazně variuje dle socio-demografických charakteristik prarodičů i vnoučat. Pokud se podíváme na tmavší sloupce v grafu č. 3, získáme zajímavější přehled. Z českých prarodičů hlídalo svá vnoučata někdy v posledních 12 měsících bez dozoru rodičů 60 %. Svá vnoučata více hlídají 50–59letí než starší respondenti (66 % vs. 56 %, $p < 0,05$), přestože je mezi nimi menší podíl prarodičů. A jak je patrné z předchozího odstavce, není tento rozdíl možné vysvětlit

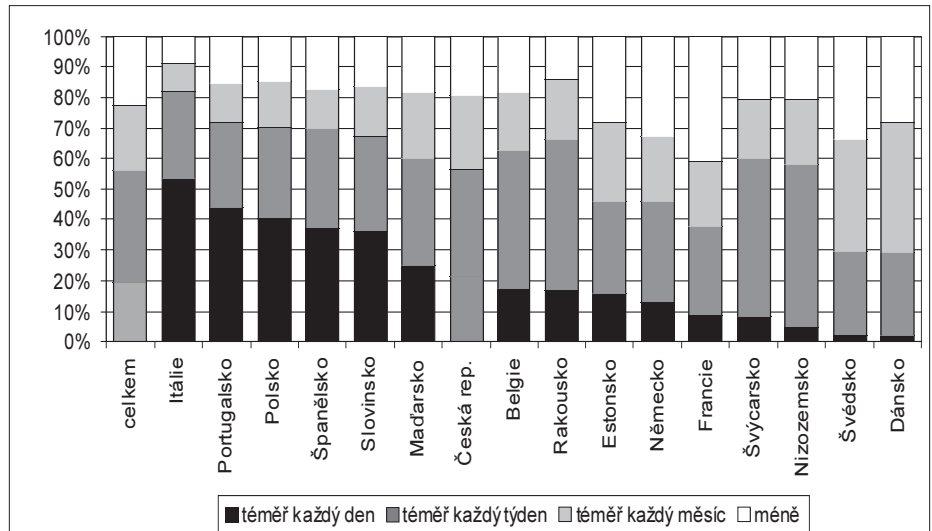
pouze věkem vnoučat, ale svou roli sehrávají i jiné determinanty. Ženy hlídají častěji než muži (62 % vs. 54 %, $p < 0,05$), rozdíl je však až překvapivě malý, i když ze statistického hlediska významný. Zvláště když si uvědomíme vysoké zapojení žen do péče v období socialismu, které nabývalo podobu „babičky pečující na plný úvazek“. Určité vysvětlení nabízí rodinný stav respondenta, zatímco u mužů se ukazuje až propastný rozdíl v podílu pečovatelů mezi ženatými a neženatými v manželství (61 % vs. 35 %, $p < 0,05$), u žen je rozdíl výrazně nižší, i když ze statistického hlediska stále signifikantní (66 % vs. 59 %, $p < 0,05$). Zatímco ženy tedy prarodičovskou roli naplňují bez ohledu na svůj rodinný stav, muži svá vnoučata hlídají především, pokud žijí v manželství, a můžeme se domnívat, že často hlídá manželský pár společně.

Vliv na to, zda respondent svá vnoučata hlídá, má i jeho vzdělání a vidíme zde podobný kontrast jako u působení věku. Tedy zatímco podíl prarodičů se stoupajícím vzděláním klesá, podíl pečujících z prarodičů naopak mírně stoupá a především mezi prarodiči se základním vzděláním je nižší podíl pečovatelů ve srovnání s ostatními vzdělanostními skupinami.

Pravidelnou péči přitom prarodiče nejčastěji poskytují vnoučatům jednoho dítěte (72 %), čtvrtina pečuje o vnoučata od dvou ze svých dětí a 3 % o vnoučata od tří dětí. A to přestože rovná polovina má děti dvě a jen 23 % ze všech respondentů má jen jedno dítě.

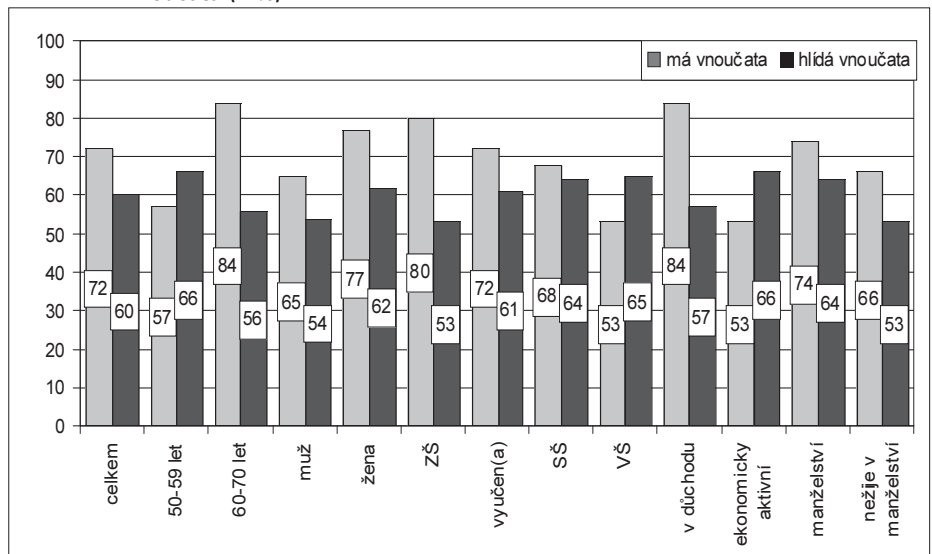
Podrobnější obrázek o zapojení prarodičů do péče o vnoučata nám poskytne intenzita, se kterou se této činnosti věnují, tedy zda hlídají téměř každý den, téměř každý týden, téměř každý měsíc či méně často. Už první pohled na graf č. 4 ukazuje, že zapojení prarodičů je poměrně intenzivní. Celkem 22 % respondentů uvedlo, že hlídá téměř každý den, a dalších 35 % téměř každý týden. Více než polovina je tedy zapojena značně intenzivně. Další čtvrtina hlídá svá vnoučata téměř každý měsíc. I v případě intenzity péče je patrná značná variabilita. Zatímco na předchozím grafu jsme viděli, že jeden z nejnižších podílů prarodičů, kteří o svá vnoučata pečují, je mezi respondenty se základním vzděláním, tyto respondenti však péči poskytují velmi intenzivně. Celých 29 % z nich hlídá téměř každý den a 31 % téměř každý týden. Mezi vysokoškoláky je takto intenzivní zapojení o 8 p. b. méně časté (rozdíl ZŠ a VŠ, $p > 0,05$). Intenzivnější péči také poskytují respondenti v důchodu než ekonomicky aktivní. Podobně jako v případě vzdělání je tedy vztah mezi ekonomickou aktivitou a péčí následující: vnoučata má menší podíl ekonomicky aktivních než seniorů v důchodu, větší podíl však svá vnoučata hlídá, i když tuto péči poskytuje méně často než respondenti v penzi. Přestože se zdá, že muži a ženy pečují o svá vnoučata se stejnou intenzitou (rozdíl je na hranici výběrové chyby), je tento výsledek podmíněn rodinným stavem. Častěji tak o svá vnoučata pečují muži

Graf č. 2: Intenzita péče o vnoučata v evropském srovnání

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

Graf č. 3: Podíl prarodičů v české populaci 50–70letých a podíl prarodičů hlídajících vnoučata (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

žijící v manželství. I muži s jiným rodinným stavem, pokud svá vnoučata hlídají, tak ve 40 % případů jde o péči téměř každý týden či častěji. Vzhledem k tomu, že se při této analýze dostáváme na velmi malé absolutní četnosti, je třeba při interpretaci určité obezřetnosti. Celých 77 % respondentů a 65 % respondentek totiž žije v manželství.

Determinanty péče o vnoučata

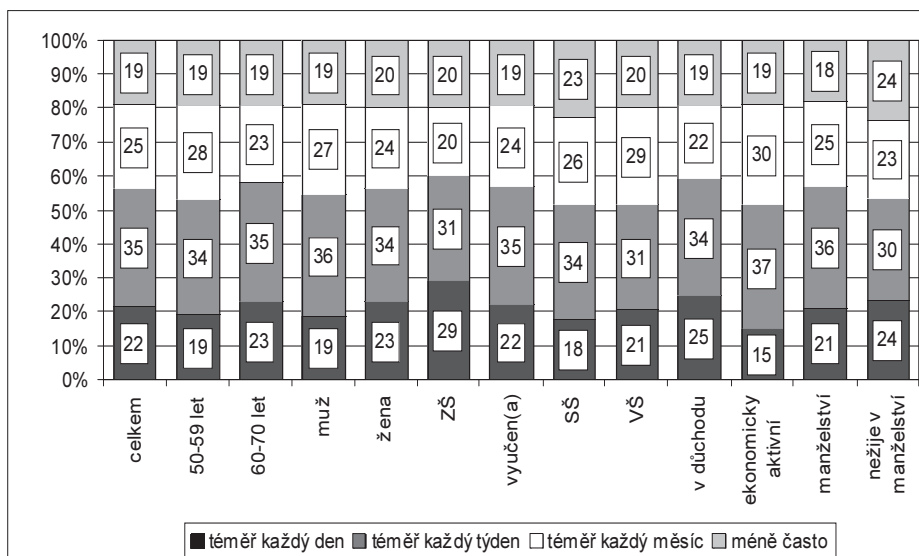
V předchozích odstavcích jsem se věnovala otázce intenzity péče a vůbec zapojení prarodičů do péče o vnoučata. Nyní se podrobněji podívám, jak silný vliv jednotlivé socio-demografické charakteristiky na péči prarodičů o vnoučata mají, a to pomocí binární logistické regrese. Závisle proměnnou je tedy dichotomická proměnná „péče o vnoučata“. Kromě výše zmiňovaných proměnných jsem do modelu přidala i dvě otázky indikující zdraví respondenta, proto-

že špatný zdravotní stav může negativně ovlivnit možnost zapojení do této péče. Z proměnných, ve kterých se SHARE věnuje tematice zdravotního stavu, jsem vybrala subjektivní zdravotní stav respondenta měřený na pětistupňové škále a otázku, zda zdraví omezuje respondenta v každodenních činnostech. Vzhledem k výrazně odlišnému působení rodinného stavu na zapojení do péče mužů a žen, respektive nízkému zapojení mužů nežijících v manželství, jsem do modelu zahrнула i intercept pohlaví a manželství.

Výsledný model vysvětluje 18% variance závisle proměnné (Nagelkerkeho pseudoR²). Přes relativně nízkou vysvětlující sílu modelu jeho statistickou vhodnost potvrdil i výsledek Hosmer-Lemeshowa testu. Model správně klasifikuje 69 % případů (nulový model 60 %).

Výsledky regrese ukazují, že nejsilněji působí věk vnoučat, tedy samotná potřeba za-

Graf č. 4: Intenzita hlídání vnoučat (v %)

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

Tabulka č. 2: Koeficienty modelu binární logistické regrese

	Nestandardizované koeficienty			
	B	Std. chyba	Standardizovaný koeficient	
konstanta	2,374 **	0,96	10,742	
věk	-0,042 **	0,016	0,959	
pohlaví (0 - muž, 1 - žena)	-1,213 *	0,22	0,297	
vzdělání				
	VŠ (referenční)	**		
	ZŠ	-0,654 **	0,247	0,52
	vyučen(a)	-0,174	0,229	0,84
	SŠ	-0,094	0,232	0,911
rodinný stav (1 - manželství, 0 - jiné)	0,082	0,142	1,086	
intercept pohlaví a manželství	0,941 *	0,261	2,562	
penze (1 - ano, 0 - ne)	0,063	0,179	1,065	
vnouče mladší 12 let	1,216 *	0,132	3,372	
počet vnoučat	0,134 *	0,029	1,143	
pravnoučata (1 - ano, 0 - ne)	-0,652 **	0,258	0,521	
subjektivní zdraví (1 - výborné, 5 - špatné)	-0,123	0,074	0,884	
zdraví omezuje každodenní činnosti				
	neomezuje (referenční)			
	silně	0,05	0,21	1,051
	omezuje, ne silně	0,19	0,138	1,209

Poznámka: Binární logistická regrese, metoda Enter, N = 1539, * p < 0,001, ** p < 0,05.

jistit dohled a program nesamostatným dětem. Prarodiče vnoučat mladších 12 let tak mají 3,4krát vyšší šanci, že budou vnoučata hlídat, než prarodiče vnoučat starších, což je logický výsledek. Šanci na péči však nezvyšuje jen věk vnoučat, ale i jejich počet. S každým vnoučetem se šance pečovat zvyšuje 1,1krát. Jako statisticky signifikantní se v modelu ukázala i pravnoučata, tedy zda respondent nějaká pravnoučata má. Směr působení je však opačný než v předchozím případě, tedy respondenti s pravnoučaty mají 0,5krát nižší šanci, že budou pečovat. Tato proměnná zprostředkovane ukazuje zásadní vliv věku vnoučat i prarodičů na poskytování péče, tedy samotnou potřebu hlídání vnoučat. Podobně jako v případě péče o potřebné seniory se zřejmě i tento typ praktické rodinné solidarity odehrává především na základě této potřeby. Mezigenerační pomoc je tedy zřejmě podmíněna potřebou pomoci, případně životními krizemi a dynamicky proměňuje povahu a intenzitu vztahů mezi generacemi (Eggebeen a Davey, 1998; Petrová Kafková, 2013; Sýkorová, 2007).

Druhým nejsilnějším faktorem je intercept pohlaví a rodinného stavu. A jak už jsem ukázala v předchozích analýzách, i když se muži a ženy na první pohled zapojují do péče podobně intenzivně, je tento výsledek výrazně podmíněn jejich rodinným stavem. Tedy muži pečují především společně se svými manželkami, zatímco ženy vnoučata hlídají bez ohledu na svůj rodinný stav. Výsledek naznačuje možnou izolaci mužů od svých vnoučat po rozvodu. Poměrně silně působí i samotný věk respondenta, kdy se šance na péči se vzrůstajícím věkem snižuje. Zdraví naopak svůj vliv neprokázalo a obě proměnné, které jsem v modelu použila, jsou nesignifikantní. Důvodem bude převážně dobrý zdravotní stav, který většinu výrazněji neomezuje v každodenním životě. Zdravotní problémy, které by respondenty výrazně omezovaly, udalo pouze 14 % dotázaných, a přestože nemůžeme horší zdraví spojovat s vyšším věkem automaticky, jejich podíl s věkem mírně stoupá (Spearmanovo rho = 0,14, p > 0,001). A je vhodné připomenout, že populace, které se věnují, je ve věku 50–70 let, tedy v kategorii, pro kterou se vžil označení mladí senioři.

Pro shrnutí výsledků tedy ještě znovu připomenou, že binární logistická regrese potvrdila zjištění z předchozích analýz o zásadním vlivu věku, pohlaví a rodinného stavu na poskytování péče o vnoučata. Naopak zdraví prarodičů tuto péči výrazně neovlivňuje.

Vliv střední generace na intenzitu péče

Zatím jsem se věnovala pouze samotnému vztahu prarodič - vnouče, na jeho podobu a vzájemnou emocionální blízkost má však samozřejmě zásadní vliv střední generace, tedy generace rodičů. V následující

části se proto budu věnovat charakteristikám střední generace a jejich vlivu na to, zda prarodiče svá vnučata hlídají či ne. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí dlouhodobě převažuje model dvoudětné rodiny a 93 % respondentů má nejvíce tři děti, dopustím se mírného zjednodušení a budu se věnovat jen třem dětem a jejich dětem, tedy vnučatům respondentů.⁵

Literatura mluví o tendenci preferovat rodinu dcer před rodinou syna a větší emocionální blízkosti k ní, i celkově větší roli žen v mezigeneračních vztazích (Přidalová, 2007; Rossi a Rossi, 1991). Nejdříve proto ukážu, zda prarodiče hlídají více vnučata od svých dcer než synů. Celkově pečují respondenti o vnučata u 63 % svých dcer a 52 % synů. Určitý náznak preference rodiny dcery je tedy opravdu patrný, ale rozdíl není nijak výrazný. Intenzita, se kterou o vnučata pečují, se však neliší a prarodiče poskytují intenzivní péči (tedy hlídají téměř každý týden či častěji) 60 % vnučat od dcer a 58 % vnučat od synů.

Ještě výrazněji než pohlaví rodiče ve střední generaci do vztahu prarodičů a vnučat zasahuje jejich rodinný stav. Především u matek bez partnera slouží starší generace jako výrazná podpora. Celkově žije v našem vzorku ve střední generaci v manželství 46 % mužů a 54 % žen. Pokud dcery nežijí v manželství (jsou tedy svobodné, rozvedené či ovdovělé), poskytují prarodiče intenzivní péči 67 % z nich, u dcer žijících v manželství je to 56 %. V případě synů se podíl intenzivně pečujících prarodičů liší jen velmi mírně, ovšem častěji je intenzivní péče poskytována mužům v manželství (59 % vs. 52 %). Tyto výsledky nejsou nijak nelogické, vzhledem k dlouhodobému častějšímu svěřování dětí matkám při rozpadu manželství je však překvapující v podstatě minimální rozdíl. Ten by mohl naznačovat, že u mladších vnučat ani rozpad vztahu rodičů nemusí přinášet izolaci od prarodičů z otcovy strany. Potvrdit tuto domněnku však zvolená data neumožňují.

Na intenzitu kontaktu i praktickou pomoc působí geografická vzdálenost mezi generacemi. Jak je patrné z tabulky č. 3, generace většinou žijí v relativně dostupné vzdálenosti. Více než polovina (58 %) prarodičů má ke svým dětem jen do 5 km a dalších 23 % žije do 25 km. V minulém režimu hojně praktikované společné vícegenerační soužití je v současnosti ojedinělé a ve stejném domě či přímo domácnosti s dětmi, tj. střední generací, bydlí jen 17 % respondentů, navíc není mezi společně žijícími větší podíl pečujících prarodičů. Pokud však už péči při bydlení ve stejném domě poskytují, dělají to velmi intenzivně (80 % pečuje intenzivně, tj. téměř každý den či téměř každý týden). Podíl pečujících klesá s geografickou vzdáleností bydlíš jen mírně, výrazněji se však liší intenzita této péče. Můžeme tedy shrnout, že jednak společné bydlení automaticky nepřináší každodenní zapojení prarodičů do péče o vnučata. A za druhé, že i prarodiče žijící ve větší geografické vzdálenosti od svých dětí se do péče

Tabulka č. 3: Geografická vzdálenost prarodičů k rodinám dětí (v %)

	stejná domácnost či budova	do 5 km	5–25 km	25–100 km	více než 100 km
geografická vzdálenost generací	17	41	23	12	7
podíl pečujících o vnučata dle vzdálenosti	48	68	63	54	38
podíl pečujících intenzivně dle vzdálenosti	80	65	52	42	24

Zdroj: SHARE 2010, vlastní výpočet.

o vnučata zapojují, intenzita jejich zapojení však se vzdáleností klesá.

Shrnutí

V tomto textu jsem se věnovala vztahu prarodič - vnuče, a to z pohledu, zda prarodiče o svá vnučata pečují a s jakou intenzitou. Nejdříve jsem ukázala, že v evropském kontextu patří prarodiče v České republice k průměrným pečovatelným. V rámci Evropy je patrná výrazná diverzita způsobů i intenzity péče, a to zejména mezi jihoa severoevropskými státy. Prarodiče v České republice se tak intenzitou péče podobají prarodičům v okolních středoevropských zemích. Přestože ve veřejném mínění zůstává z dob socialismu přesvědčení o výrazně vysoké solidaritě starší generace vůči generacím mladším, v současnosti se čeští prarodiče evropskému kontextu nijak nevyvíkají.

Z české populace 50–70letých je v prarodičovské roli 72 % a 60 % z nich o vnučata i pečuje. To, zda vnučata hlídají, závisí na velkém množství faktorů, tím elementárním je však pouhá potřeba tohoto typu pomoci a potenciální možnost ji poskytnout. Zásadní roli tak hraje věk vnučat a jen 28 % respondentů má vnuče dvanáctileté a mladší, tedy ve věku, kdy se dá předpokládat větší potřeba zajištění péče a hlídání. Podoba prarodičovské péče se bude s věkem vnučat proměňovat, data SHARE však bohužel neumožňují tuto variabilitu zachytit a jde tak o dobrý námět pro další zkoumání pomocí jiných dat či metod.

Ukázala jsem, že podíl pečujících stejně jako intenzita, se kterou vnučata hlídají, výrazně variuje dle socio-demografických charakteristik. Zdálnivě podobné zapojení babiček i dědečků výrazně závisí na rodinném stavu mužů, a zatímco ženy pečují stejně intenzivně bez ohledu na rodinný stav, z mužů pečují především ti, kteří žijí v manželství. A můžeme se domnívat, že ženati muži pečují o vnučata společně se svými manželkami. Tento vliv rodinného stavu a pohlaví potvrdila i binární logistická regrese. Podíl pečujících a intenzita, se kterou svá vnučata hlídají, variuje také podle

vzdělání, naopak zdravotní stav příliš nepůsobí.

Pro možnost pečovat o vnučata se zdá být zásadní i geografická vzdálenost generací. Větší vzdálenost sice automaticky nepřináší neaktivitu respondentů v prarodičovské roli, četnost této péče však přece jen se zvětšující se geografickou vzdáleností klesá. Ani společně bydlení však neznamená vždy zapojení prarodičů do péče o vnučata, pokud však svá vnučata hlídají, je tato péče značně intenzivní. Velmi intenzivní péči poskytují prarodiče, pokud jejich dcera nežije v manželství, v takovém případě pečuje intenzivně 67 % z nich. Rodinný stav generace rodičů tedy na péči prarodičů o vnučata působí, tento vliv však přece jen není natolik zásadní, jak bychom mohli očekávat.

Samozřejmě mají na podobu péče o vnučata vliv i další sociální role. Analýzy, které jsem v tomto textu provedla, ukázaly značné zapojení i ekonomicky aktivních seniorů, nevěnovala jsem se však typu jejich práce podrobněji, stejně jako jsem se nevěnovala potřebě péče např. o vlastní rodiče. Rossi a Rossi (1990:198) navíc upozorňují, že v současnosti existující důraz na aktivitu může paradoxně čas věnovaný vnučatům omezit ve prospěch vlastního cestování, dobrovolnictví či dalších aktivit, které jsou s aktivním stárnutím spojovány častěji než role v rodině (i když jde spíše o nevhodnou redukci původního konceptu aktivního stárnutí Světové zdravotnické organizace, viz (Petrová Kafková, 2013; WHO, 2002)). Zachycení komplexity a významu jednotlivých sociálních rol včetně vlivu aktivního stárnutí je pro pochopení současných podob a prožívání prarodičovství nezbytné. Předkládaný text tak má být jen jedním z prvních příspěvků do problematiky.

1 Text vznikl na základě podpory grantového projektu GA ČR „Přetížená role: prarodiče v době aktivního stárnutí“ (GA13-34958S).

2 This paper uses data from SHARE wave 4 release 1.1.1, as of March 28th 2013 or SHARE wave 1 and 2 release 2.5.0, as of May 24th 2011 or SHARELIFE release 1, as of November 24th 2010. The SHARE data collection has been primarily funded by the European Commission through the 5th Framework

- Programme (project QLK6-CT-2001-00360 in the thematic programme Quality of Life), through the 6th Framework Programme (projects SHARE-I3, RII-CT-2006-062193, COMPARE, CIT5-CT-2005-028857, and SHARELIFE, CIT4-CT-2006-028812) and through the 7th Framework Programme (SHARE-PREP, N° 211909, SHARE-LEAP, N° 227822 and SHARE M4, N° 261982). Additional funding from the U.S. National Institute on Aging (U01 AG09740-13S2, P01 AG005842, P01 AG08291, P30 AG12815, R21 AG025169, Y1-AG-4553-01, IAG BSR06-11 and OGHA 04-064) and the German Ministry of Education and Research as well as from various national sources is gratefully acknowledged (see www.share-project.org for a full list of funding institutions).
- 3 V České republice podle těchto zjištění pečuje o vnoučata 60 % prarodičů, zatímco Kuchařová (2002) ve svém šetření našla 81 % pečujících prarodičů. Obě šetření se značně liší výběrovým vzorkem, kdy Kuchařová (ibid.) vymezuje seniory pouze jako 60+ a nestanovuje horní věkovou hranici. Rozdíl tedy nemůžeme interpretovat jako pokles podílu pečujících.
  - 4 Pro účely tohoto textu budu jako intenzivní péči chápat hlídání vnoučat téměř každý den či téměř každý týden.
  - 5 Informace o každém členovi střední generace jsou v datech SHARE zaznamenávány zvlášť, následující výsledky proto nejsou získány jen na základě třídění druhého stupně, a nejsou proto ani doplněny údaji o statistické signifikanci.
- Literatura:**
- Arber, Sara, a Virpi Timonen. 2012. *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. The Policy Press, 2012. 286 p. ISBN: 9781847429674.
- Beck, Ulrich. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
- Bengtson, Vern L. 2001. Beyond the Nuclear family: The Increasing Importance of Multicultural Bonds. *Journal of Marriage and Family*, 2001, vol. 63, no. 1, p. 1-16.
- EGGEBEEN, David J., a Adam Davey. 1998. Do Safety Nets Work? The Role of Anticipated Help in Time of Need. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, vol. 60, no. 4, p. 939-950.
- Eurobarometr. 2009. *Intergenerational Solidarity. Analytical Report*. 2009. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, 1991. 256 s. ISBN 0804719446.
- Hasmanová Marhánková, Jaroslava. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Studie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. 171 p. ISBN: 978-80-7419-152-7.
- Igel, Corinne, a Marc Szydlik. 2011. Grandchild care and welfare state arrangements in Europe. *Journal of European Social Policy*, 2011-01-07, vol. 21, no. 3, p. 210-224. 00017. DOI: 10.1177/0958928711401766.
- Kuchařová, Věra. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. 2002. Praha: VÚPSV.
- Možný, Ivo. *Proč tak snadno?* Praha: Sociologické nakladatelství, 1991.
- Možný, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny. Základy sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.
- Možný, Ivo, Marie Přidalová, a Lenka Bánovcová. *Mezigenerační solidarita, výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“*. Praha: VÚPSV, 2004.
- Parsons, Talcott, a Robert F. Bales. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe: Free Press, 1955.
- Petrová Kafková, Marcela. *Šedivější hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. EDIS. Brno: Muni-press, 2013. ISBN: 978-80-210-6310-5.
- Preston, Samuel H. Children and the Elderly in the U. S. *Scientific American*, 1984, no. December, p. 44-49.
- Přidalová, Marie. Mezi solidaritou a konfliktem: Zkušenost pečujících dcer a synů. *Sociální studia*, 2007, vol. 4, no. 1-2, p. 219-236.
- Reitzes, Donald C., a Elizabeth J. Mutran. Self-concept as the Organization of Roles: Importance, Centrality, and Balance. *Sociological Quarterly*, 2002, vol. 43, no. 4, p. 647-667. 00068. DOI: 10.1111/j.1533-8525.2002.tb00070.x.
- Rosser, Colin, a Christopher Ch. Harris. *The Family and Social Change: A Study of Family and Kinship in South Wales Town*. London: Routledge & Kegan Paul, 1965.
- Rossi, Alice S., a Peter H. Rossi. Normative obligations and parent-child help exchange across the life course. In Pillemer, K. A.; McCartney, K. (eds.). *Parent-child relations throughout life*. Routledge, 1991, p. 201-224. ISBN: 9780805808223.
- Rossi, Alice S., a Peter Henry Rossi. *Of human bonding: parent-child relations across the life course*. Transaction Publishers, 1990. 564 p. ISBN: 9780202303611.
- Sýkorová, Dana. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 285 p. ISBN: 978-80-86429-62-5.
- Townsend, Peter. 1957. *The family life of old people: an inquiry in east London*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.
- WHO. Active Ageing: a Policy Framework. 2002. Geneva: WHO.
- Willmott, Peter, a Michael Young. *Family and class in a London suburb*. London: Routledge & Kegan Paul, 1960.

Autorka působí FSS MU v Brně.

Evropský sociální model stále hraje důležitou roli

Podle experta ILO Daniela Vaughan-Whiteheada hrál evropský sociální model klíčovou roli při vytváření evropské společnosti v poválečné době tím, že podporoval inkluzivní ekonomický růst, vysoký životní standard a důstojné pracovní podmínky. V některých evropských zemích byly klíčové prvky evropského sociálního modelu v reakci na krizi radikálně transformovány, i když zcela jasně nebyly příčinou krize nebo rozpočtových deficitů.

Jeho pozitivní význam se prokázal v první fázi krize, kdy systémy sociální ochrany pomohly zmírnit její dopad na růst, nezaměstnanost a chudobu. V několika zemích, např. v Německu, Belgii, Lucembursku a Rakousku, se sociálním partnerům prostřednictvím sociálního dialogu podařilo zabránit propouštění s využitím schémat sdílené práce, často s vládní podporou.

Od roku 2010 však zvýšená obava ze zadlužení a fiskálních deficitů přiměla řadu zemí zavést fiskální konsolidační politiku. Zatímco veřejné výdaje během krize působily jako automatický stabilizátor a jejich zvýšení v roce 2009 zmírnilo pokles kupní síly obyvatelstva a globální domácí poptávky, v roce 2011 se situace otočila, když sociální výdaje v EU-27 klesly oproti roku 2010 o 1,5 % a v některých zemích byly sníženy až pod předkrizovou úroveň.

Tento posun ve veřejné politice má pro evropský sociální model jasné konsekvence. V některých zemích zůstal víceméně zachován, zatímco v jiných byl silně oslaben a přijaté změny významně ovlivnily všechny jeho hlavní pilíře. Současně se v důsledku krize ukázalo, že evropský sociální model ve své současné podobě není udržitelný. Jak ILO, tak Evropská komise si uvědomily, že určité prvky evropského sociálního modelu je třeba reformovat ve světle takových výzev, jako jsou zvýšená konkurence na globalizovaných trzích a stárnutí evropských společností.

Otázkou je, zda politika fiskální konsolidace v Evropě v některých zemích změny příliš neurychlila nebo zda se zavedené reformy v některých případech neodchýlily od svých původních cílů, tj. zajistit větší efektivnost a udržitelnost sociální politiky. V důsledku přijatých změn už systémy sociální ochrany nejsou tak velkorysé a v některých případech jsou méně univerzální kvůli omezenějšímu přístupu k dávkám v nezaměstnanosti a univerzálním dávkám, jako jsou dávky na děti, bydlení nebo nemocenské dávky.

Některé země pod tlakem okolností a ve snaze o udržení konkurenceschopnosti snižovaly jednotkové náklady práce tím, že snižovaly mzdy. Zrychlily se rovněž reformy trhu práce s cílem dosáhnout vyšší míry zaměstnanosti, zejména na zvýšení flexibility, a to změnami pravidel najímání a propouštění, které snížily jistotu práce zaměstnanců. Omezování veřejných výdajů také na řadě míst ovlivnilo kvalitu a rozsah veřejných služeb.

Větší flexibilita na trhu práce ve spojení s redukcí pokrytí a úrovně sociální ochrany může mít negativní dopad na chudobu, lidský kapitál a rovnost. Je třeba si uvědomit, že podíl chudých pracujících v Evropě dosáhl v roce 2012 9,1 %. Přestože se kolektivní vyjednávání a sociální dialog ukázaly vhodným nástrojem k řešení a překonání krize, opatření přijatá v některých zemích tyto instituce negativně ovlivnila.

Za současné situace je proto třeba, aby Evropská unie přijala rozhodnutí nezbytná k zachování sociálního modelu, který hrál v jejím historickém vývoji tak klíčovou roli.

Zdroj: ILO

Kombinace práce, rodiny a soukromého života v životních obdobích bez dětí v domácnosti¹

Hana Maříková

Zatímco problematika kombinace práce a „nepracovního“ života lidí byla dříve tematizována pouze jako vztah práce a rodiny, diverzifikace životních, tedy i pracovních, partnerských a rodičovských drah nastoluje změnu v přístupu k této otázce spolu s reformulací zmíněného vztahu. Perspektiva životní dráhy pak umožňuje zkoumat problematiku kombinace pracovního a soukromého života také u těch lidí, kteří nežijí v nukleární rodině s dětmi, což bylo v bádáních kombinace práce a soukromí dlouhodobě přehlíženo. Cílem analýzy je proto identifikovat faktory, které mají vliv na kombinaci pracovního a soukromého života u pracujících lidí, žijí-li v domácnostech bez dětí, tj. ve fázi bezdětnosti a ve fázi po odchodu dětí z rodiny. Dá se předpokládat, že v každé z těchto etap budou na kombinaci pracovního a soukromého života působit specifické faktory. Analýza kvantitativních dat z výzkumu Životních a pracovních drah 2010 potvrzuje, že jak ve fázi bezdětnosti, tak v období po odchodu dětí z rodiny se uplatňují kromě některých faktorů jdoucích shodně napříč oběma obdobími (jako například životní úroveň či subjektivní zdravotní stav) faktory specifické pro dané životní období. Zatímco ve fázi bezdětnosti se uplatňují výrazněji faktory z oblasti placené práce, ve fázi po odchodu dětí z rodiny to jsou převážně pouze některé faktory ze sféry soukromí. Chceme-li tedy sledovat specifickou kombinaci pracovního a soukromého života v různých obdobích životní dráhy jedinců, nelze v kvantitativních výzkumech sledujících danou problematiku vystačit s analýzami, kde jako určující kategorie vystupuje pouze věk jedince anebo věkové kohorty.

Otázka kombinace pracovního a soukromého života se týká nejen těch, kteří vykonávají placenou práci a mají vlastní rodinu, jak původně tematizovala bádání na toto téma (Galinsky et al., 1996). Dotýká se totiž každého, kdo vztah mezi prací a mimopracovní sférou ve svém životě zakouší a řeší. Osobní závazky ke svým blízkým pociťují totiž také lidé žijící mimo „tradiční“ rodinné uskupení, za jakou bývá považována nukleární rodina (srov. Waumsley, Houston a Marks, 2010).

Jestliže v minulosti byla otázka kombinace pracovního a soukromého života v rovině bádání zužována pouze na problematiku vztahu mezi pracovním zapojením jedince a péčí o děti a domácnost, v současnosti se na straně soukromí věnuje pozornost nejen období, kdy lidé pečují o své děti. Zkoumají se rovněž fáze životní dráhy, kdy lidé děti nemají, stejně jako období po jejich odchodu z rodiny (ibid; Sýkorová, 1996; Höhne a kol., 2010 apod.). V daném kontextu se pak sledují také jiné formy partnerských soužití než jen manželství (srov. Moen et al., 2008 aj.).

Kombinaci placené práce a soukromí pak mohou v jednotlivých fázích životní dráhy ovlivňovat jiné faktory, neboť otázka kombinace těchto sfér může být v životech lidí spojována s různými nároky a očekáváními, stejně tak jako s různými konkrétními představami o tom, jak by měla „ideálně“ nebo „optimálně“ fungovat. Třebaže míra „harmonie“ anebo „konfliktu“ mezi prací a osobním životem se projevuje bezprostředně v každodenním životě jedince a na této úrovni je pak aktéry vyhodnocována, je významně ovlivňována rovněž kulturními a strukturálními vlivy vytvářejícími pro faktické volby a konkrétní rozhodnutí jedinců vzhledem k jejich životnímu období příznivější či méně příznivé podmínky (srov. např. Dudová, 2008; Höhne a kol., 2010; Křížková a kol., 2011).

Mezi výzkumy, které se zaměřují na sledování vztahu mezi prací a soukromím, pře-

važují přístupy konceptualizující je jako konflikt (srov. Korpa, 2011),² kdy požadavky (nároky a úkoly) sféry práce, resp. zaměstnavatelů a rodinného a partnerského života jsou v zásadním rozporu.³ Podle Greenhouse a Beutella (1985) se konflikt mezi prací a soukromím týká konfliktu v časových nárocích na práci, partnerství či rodinu; dále pociťovaného tlaku v jedné z oblastí, který pak zhoršuje plnění povinností v druhé z nich, anebo neslučitelnosti nároků rolí zastávaných v obou sférách života, kdy tyto role jsou akterý vnímané jako vzájemně nekompatibilní. Většina studií k tématu kombinace práce a soukromí potvrzuje silnější negativní vliv práce na rodinu a soukromý život⁴ (angl. WLC⁵) než naopak (Korpa, 2011).

Protože otázka konfliktu či harmonizace v rámci kombinace pracovního a soukromého života v jiném období než v období s malými dětmi (zpravidla předškolního a raného školního věku) až na výjimky nepředstavuje příliš frekventované téma výzkumných šetření kvantitativního typu realizovaných v České republice po roce 1989, zaměřil se na ni výzkum Životních a pracovních drah, z něhož v další části zmiňuji některá důležitá výzkumná zjištění. Uplatnění perspektivy životní dráhy ve zmíněném typu výzkumu umožňuje identifikovat jednak vlivy, které působí univerzálně napříč životními obdobími, jednak ty, jež jsou specifické pro tu kterou životní fázi.

Metodologická poznámka k výzkumu kombinace práce a soukromí z perspektivy životní dráhy

Výzkum Životních a pracovních drah⁶ se snažil postihnout mimo jiné současnou situaci v kombinaci pracovního a soukromého života dotázaných osob s ohledem na možný konflikt mezi nimi. Nesoulad mezi prací a soukromím byl mapován otázkami zjišťujícími četnost konfliktu mezi prací

a soukromím a naopak mezi soukromým životem a tím pracovním, kdy „únava“ nebo i „množství času“ strávené v jedné z těchto sfér mohou mít dopad na plnění úkolů a povinností ve druhé z nich a ztěžovat zde výkon příslušných rolí. Dotázaným osobám byly v této souvislosti položeny tyto otázky:

„Můžete mi prosím uvést, jak často jste se během posledních tří měsíců setkal s následujícími situacemi? a) Přišel jste z práce domů tak unavený, že jste nebyl schopen udělat v domácnosti a rodině věci, které byly potřeba. b) Kvůli množství času, které jste strávil v zaměstnání, pro Vás bylo obtížné plnit rodinné a domácí povinnosti. c) Přišel jste kvůli rodinným záležitostem do práce tak unavený, že jste nebyl schopen udělat v práci věci, které bylo potřeba udělat. d) Kvůli množství času, které jste strávil prací v domácnosti / pro rodinu, pro Vás bylo obtížné plnit pracovní povinnosti.“ Varianty odpovědí ve všech případech zněly: 1 - několikrát za týden, 2 - několikrát za měsíc, 3 - jednou nebo dvakrát během posledních 3 měsíců, 4 - nikdy.

Protože životní dráhy současníků se výrazně diverzifikují v důsledku procesů jejich destandardizace a deinstitucionalizace (viz např. Mills, Blossfeld, 2005; Palonciová, 2002; Chaloupková, 2010), nelze už v kvantitativním výzkumu týkajícím se kombinace pracovního a soukromého života substituuovat jednotlivá životní období jednoduše věkem jedince a věkovými kohortami, neboť dříve platné věkové normy vymezující vhodný či přiměřený sociální věk člověka pro různé životní tranzice a rámuující tak i určité životní etapy, pozbývají na univerzální platnosti. Životní období bývají v tomto typu šetření sledována zejména s ohledem na fakt, zda jedinec má či nemá dítě, resp. zda s ním žije ve společné domácnosti, případně zda má stálého partnera anebo partnerku (srov. Moen et al. 2008). Protože při použití obou indikátorů by analyzované soubory nebyly příliš početné (což by jen

s obtížemi umožnilo provést zamýšlenou regresní analýzu), používám v následné analýze dat pro stanovení životních etap proměnou „věk nejmladšího dítěte“, s nímž dotázaná osoba žije ve společné domácnosti. Životní etapy bez dětí v domácnosti pak zahrnují období, kdy lidé děti vůbec nemají (tj. období bezdětnosti), anebo kdy už děti rodinu opustily (tj. období po odchodu dětí z rodiny).

V následné analýze dat z výzkumu předpokládám, že zejména péče o různé rodinné příslušníky může v jednotlivých obdobích života působit s různou intenzitou na kombinaci práce a soukromého života. Totéž předpokládám i u dalších ukazatelů, které tuto kombinaci mohou ovlivňovat, ať se jedná o základní sociodemografické proměnné, nebo o další vlivy z oblasti soukromého života (jako existence stálého partnera či partnerky, čas strávený prací v domácnosti, využívání placených služeb v domácnosti apod.) či ze sféry placené práce (jako počet podřízených, výše osobního příjmu, typ pracovního úvazku apod. Podrobněji viz Příloha č. 1 obsahující přehled závislých a nezávislých proměnných a jejich rozsahu.

Pro určení faktorů, které ovlivňují možnosti kombinace pracovního a soukromého života ve vymezených etapách životní dráhy, používám metodu binární logistické regrese (více viz Řeháková 2000),⁷ pomocí níž lze z velkého množství potenciálních vlivů vytřídit ty, které jsou statisticky významné a mají ve sledovaném případě zásadní vliv. Jako u každé regrese i u této je výhodou, že ukazuje čistý vliv konkrétních vysvětlujících proměnných v situaci, kdy kontrolujeme vliv ostatních sledovaných proměnných. Pro účely binární logistické regrese byly závislé (vysvětlované) i některé nezávislé (vysvětlující) proměnné rekodovány (více viz č. Příloha 1).⁸ Hlavním cílem prezentovaných logistických regresních modelů pak není predikce, ale stanovení hlavních trendů statisticky signifikantních faktorů v daném období životní dráhy jedinců.⁹

Období bezdětnosti

Zatímco bezdětnost může u těch, kteří do budoucna plánují mít dítě, představovat pouze dočasnou životní fázi, může ale také reprezentovat celoživotní situaci, resp. období, ať jejím motivem, zdrojem či důvodem je cokoli (srov. Hašková, 2009). V souboru pracujících bylo celkem 1096 bezdětných, z toho ve věku do 45 let bylo 918 dotázaných a ve věku 45 a výše pak 178 osob. Zatímco ve věku do 45 let je poměr osob se stálým partnerem či partnerkou a bez nich relativně vyrovnaný (tj. 47 % ku 53 %), ve věku 45 a výše má stálého partnera anebo partnerku jen 32 % osob a bez nich je 68 % dotázaných. I když se u bezdětných dá předpokládat větší pracovní angažovanost, bylo by příliš zjednodušující domnívat se, že faktory vážící se na soukromou sféru budou působit pouze v životním období, kdy lidé mají děti, a že nemohou ovlivňovat kombinaci pracovního a soukromého života také v této fázi.

Z regresních modelů pro toto životní období (viz Přehled č. 1) vyplývá, že konflikt směřující od pracovního života k soukromému (viz model a, b) je ovlivněn jednak některými základními sociodemografickými charakteristikami, jednak proměnnými z oblasti placené práce, zatímco v opačném směru konfliktu (viz model c, d) působí téměř výlučně pouze vlivy z oblasti soukromí.

Bezdětné ženy mají nepoměrně vyšší šanci oproti bezdětným mužům, že únava z práce (viz model a) ovlivňuje plnění jejich úkolů a povinností v domácí sféře, což potvrzuje, že bezdětnost má svá genderová specifika. Ženy s vysokoškolským vzděláním, zpravidla i žijící ve velkých městech, jsou častěji bezdětné než ženy s nižšími stupni vzdělání (Hašková, 2009).¹⁰ Naopak bezdětní muži se zase častěji objevují mezi osobami s nízkým vzděláním a kvalifikací, navíc žijícími v menších lokalitách (ibid). Nicméně v obou případech, tj. u bezdětných žen i bezdětných mužů, sehrává roli mimo jiné i nejistota na trhu práce. Pro muže s nízkým vzděláním a kvalifikací je nsnadné získat životní partnerku, pokud se jejich šance na uplatnění na trhu práce dlouhodobě výrazně snižují (Hearn a Pringle, 2006; Keller, 2011), navíc v situaci, kdy v naší společnosti stále platí genderově zatížený předpoklad, že muž by měl rodinu uživit (srov. Maříková, Křížková a Vohlidalová, 2012). Naopak pro vysokoškolsky vzdělané ženy platí, že určité typy povolání lze s mateřstvím kombinovat spíše obtížně, neboť jejich vykonávání je spojeno s relativně dlouhodobou nejistotou a nestabilitou práce na začátku pracovní dráhy. Kromě toho určité typy povolání mohou přinášet bezdětným ženám dostatečné vnitřní naplnění a uspokojení, kterého nemusí být dosahováno genderově „předepsaným“, tj. stereotypním způsobem skrze mateřství.

Sledujeme-li působení pracovního života na ten soukromý, pak se zde uplatňuje jak vliv proměnných obecné povahy (jako pohlaví, subjektivní životní úroveň či subjektivní zdravotní stav), tak také vliv některých proměnných vážících se k soukromému životu (viz partnerství či doba péče o závislé členy rodiny) a k pracovní oblasti. Zde je zřejmý vliv zastávané pozice ve firmě či organizaci, ale také vliv časové a prostorové organizace práce (srov. modely a, b v Přehledu č. 1). Zatímco s vyšší zastávanou pozicí ve firemní hierarchii se zvyšuje šance, že bezdětný jedinec bude mít problémy plnit povinnosti spjaté se soukromým životem, v případě pevné pracovní doby a stálého pracovního místa mimo domov se projevuje vliv přesně opačný. To znamená, že stále pracovní místo mimo domov a pevná pracovní doba usnadňují bezdětným kombinaci pracovního a soukromého života v porovnání se situacemi, kdy mají flexibilní pracovní dobu anebo nestálé místo výkonu své práce. Nicméně zejména vůči bezdětným pracujícím může existovat výrazný tlak ze strany zaměstnavatele na časovou i prostorovou flexibilitu jimi vykonávané práce, jelikož se u nich předpokládá

nezatížení rodinnými povinnostmi (srov. Beck, 2004).

Zatímco konflikt směřující z oblasti pracovního života do soukromí u bezdětných ovlivňují rovněž faktory z pracovní oblasti, v případě opačného směru jejich působení se uplatňují vyjma subjektivní životní úrovně a velikosti místa bydliště pouze vlivy ze soukromého života. V případě velikosti místa bydliště pak lokality do 15 tisíc obyvatel vytvářejí u bezdětných méně příhodné podmínky pro kombinaci soukromého života s tím pracovním než lokality větší. V lokalitách majících 15 tisíc a více obyvatel jsou pro bezdětné zřejmě dostupnější služby pro jejich volnočasové aktivity, které jim pomáhají po práci relaxovat a regenerovat se. Ze všech zde sledovaných skupin totiž bezdětní deklarují nejčastěji kromě vysokých příjmů také to, že mají dostatek času na své koníčky a zájmy,¹¹ a fakticky vykazují i nejvyšší týdenní průměry v objemu volného času, kterým disponují.¹²

K faktorům, které se ze sféry soukromí promítají do pracovního života a znesnadňují harmonizaci obou sfér, patří partnerství, čas strávený péčí o někoho z rodiny spolu s neshodami ohledně hospodaření s penězi nebo vážícími se k času věnovanému dotázanou osobou její práci. Existence stálého partnera či stálé partnerky u bezdětných 2,5krát zvyšuje šanci, že bude mít čas strávený výkonem domácích povinností negativní vliv na plnění jejich pracovních povinností (viz model d).

Vyjednávání s partnerem či partnerkou, sladění vzájemných očekávání, potřeb a nároků může být v této životní fázi náročné, protože soužití bezdětných osob je nepochybně založeno na více individualistických principech v porovnání s páry, které mají děti (srov. Chaloupková, 2006). Pokud bezdětní žijí v kohabitaci, bývají jejich role ve srovnání s manželstvím méně vymezené a nebývají tolik svázány sociálními normami. Individualizace soužití s sebou na jedné straně přináší větší míru svobody v jednání jedinců, na druhé straně na ně klade nároky v rámci vyjednávání o běžných záležitostech všedního dne. Právě vyjednávání o podobě každodennosti se může stávat zdrojem konfliktů. V modelu c se pak objevil jak konflikt ohledně hospodaření s penězi, tak také času, který dotázaní bezdětní respondenti a respondentky tráví v práci.

Data z tohoto výzkumu potvrzují, že bezdětnost není synonymem „nepečovatelsví“, resp. že péče o druhé negativně ovlivňuje možnost kombinovat pracovní a soukromý život. Čas věnovaný péči o jiné rodinné příslušníky než děti se promítá do obtíží při plnění pracovních úkolů a povinností (viz model d). S každou další hodinou strávenou péčí o některého rodinného příslušníka závislého na péči druhé osoby se totiž zvyšuje šance, že negativně ovlivní pracovní život o téměř 9 %. Bezdětní sice v průměru týdně vynakládají na péči o druhé členy rodiny v porovnání s lidmi majícími děti méně času,¹³ nicméně tato skutečnost neeliminuje negativní vliv této proměnné na kombinaci soukromého a pracovního života.

Období po odchodu dětí z domova

Odchod dětí z domova bývá v životě rodičů, zejména pak matek, považovaný za jeden z klíčových momentů v jejich životní dráze. Je totiž spojen s mnohými změnami v běžné organizaci všedního dne i s proměnou vztahu rodičů s dětmi, stejně jako vztahu v rámci rodičovské dvojice, jak dokládá literatura na toto téma (srov. Sýkorová, 1996).

Období, kdy děti opustily orientační rodinu, bývá v běžné řeči označované jako období „prázdného hnízda“. Matky a otcové v této době přecházejí ze stadia rodičů, které se vyznačuje určitou asymetrií vztahů mezi rodiči a dítětem i asymetrií uvnitř rodičovského páru, do stadia tzv. pozdní dospělosti. Pro něj jsou charakteristické více symetrické vztahy s dětmi a zejména v případech žen redukce časově i jinak náročného dvousměrného provozu práce - rodina. Rodiče touto změnou ve svém životě získávají více času nejen na sebe navzájem, na své přátele, koníčky a zájmy, ale také na rozvoj svého pracovního uplatnění.

Lze tedy předpokládat, že na kombinaci pracovního a soukromého života nebudou mít v tomto období příliš vliv faktory vážící se k placené práci. Z těch, které souvisí se sférou soukromí, se dá očekávat spíše vliv péče o stárnoucí rodiče než péče o vnoučata, třebaže z hlediska počtu pečujících více dotázaných pečuje o vnoučata než o seniora v rodině¹⁵. Péče o seniora bývá totiž spojena více s bazální péčí o jedince a určitou „povinností“ v porovnání s péčí o vnouče, která bývá zaměřena více směrem k trávení volného času a souvisí více s dobrovolností (srov. Mitchell ed., 2011). Vzhledem k „vyššímu“ věku dotázaných osob může v tomto životním období sehrát svou roli také zdravotní stav. Pokud jej jedinec hodnotí spíše negativně, dají se předpokládat komplikace v kombinování placené práce a soukromého života. Stejně tak se dají předpokládat problémy s kombinací se vzrůstajícím věkem jedinců.

Výsledné modely kombinace práce a soukromí z analyzovaného výzkumu potvrzují pro tuto životní fázi působení předpokládaných faktorů, tedy věku, zdravotního stavu i péče o druhé členy rodiny, konkrétně pak o seniory. Kromě právě zmíněných vysvětlujících proměnných se v modelech objevuje také vliv partnerství a neshod ohledně času, který tráví v práci partner či partnerka dotázané osoby. V této souvislosti zákonitě vyvstává otázka, kolik hodin lidé v této životní fázi vlastně věnují placené práci. Tráví lidé, kteří mají stálý partnerský protějšek, v práci více hodin než ti, kteří jsou sami? Data z tohoto výzkumu ukazují, že nikoli. Ti, co mají partnera či partnerku, odpracují týdně v průměru 43 hodin a 35 minut, ti bez partnerského protějšku pak dokonce 46 hodin a 41 minut. Jestliže lidé bez partnera či partnerky pracují déle než ti s nimi, tak proč vznikají konflikty u lidí majících partnera či partnerku? Určitou roli zde mohou sehrát nová očekávání

Přehled č. 1: Regresní modely pro bezdětné

Model a) Vliv únavy z práce na plnění úkolů a povinností v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie ¹⁴	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pohlaví / muž	,488	,191	6,551	1	,010	1,629
Subjektivní životní úroveň	-,382	,115	11,014	1	,001	,683
Subjektivní zdravotní stav	-,946	,154	37,803	1	,000	,388
Pozice ve firmě, organizaci	,359	,169	4,513	1	,034	1,432
Pevná pracovní doba / nemá	-,441	,185	5,659	1	,017	,643
Stálé pracoviště mimo domov / nemá	-,627	,253	6,131	1	,013	,534
Partnerství	,362	,179	4,090	1	,043	1,436
Počet hodin domácích prací	-,029	,011	6,786	1	,009	,971
Konstanta	5,602	,705	63,171	1	,000	270,927

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 753, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,168, 71,8 % modelem správně klasifikovaných případů

Model b) Vliv času stravného placenou prací na povinnosti v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní životní úroveň	-,232	,102	5,215	1	,022	,793
Subjektivní zdravotní stav	-,397	,117	11,546	1	,001	,673
Pozice ve firmě, organizaci	,498	,160	9,705	1	,002	1,646
Pevná pracovní doba / nemá	-,515	,166	9,562	1	,002	,598
Stálý partner /ka / nemá	,500	,162	9,495	1	,002	1,649
Konstanta	1,385	,597	5,392	1	,020	3,997

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 732, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,099, 60,9 % modelem správně klasifikovaných případů

Model c) Vliv únavy z rodiny na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Velikostní skupina obce	-,728	,316	5,322	1	,021	,483
Neshody v partnerství ohledně hospodaření s penězi	,298	,151	3,895	1	,048	1,347
Neshody v partnerství ohledně času věnovaného práci respondentem/kou	,465	,156	8,899	1	,003	1,591
Konstanta	-2,803	,794	12,455	1	,000	,061

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 244, sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,191, 72,1 % modelem správně klasifikovaných případů

Model d) Vliv času stráveného prací v domácnosti či pro rodinu na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní životní úroveň	-,324	,155	4,364	1	,037	,723
Stálý partner /ka / nemá	,916	,258	12,608	1	,000	2,500
Doba péče o závislé členy rod.	,084	,025	11,110	1	,001	1,088
Konstanta	-,850	,575	2,189	1	,139	,427

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 402, výsledný model sig. na hladině 0,00, Nagelkerke R² = 0,137, 77,9 % modelem správně klasifikovaných případů

Přehled 2: Regresní modely pro období po odchodu dětí z rodiny

Model a) Vliv únavy z práce na plnění úkolů a povinností v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní zdravotní stav	-1,243	,211	34,689	1	,000	,289
Stálý partner /ka / nemá	,723	,302	5,731	1	,017	2,061
Konstanta	6,588	1,431	21,198	1	,000	726,101

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 361, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,182, 75,3 % modelem správně klasifikovaných případů

Model b) Vliv času stráveného placenou prací na povinnosti v rodině a domácnosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Věk	-,045	,019	5,790	1	,016	,956
Subjektivní zdravotní stav	-,899	,176	26,125	1	,000	,407
Stálý partner /ka / nemá	,860	,282	9,284	1	,002	2,363
Péče o seniora / ne	,995	,312	10,156	1	,001	2,704
Konstanta	4,667	1,198	15,169	1	,000	106,429

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 355, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,169, 61,4 % modelem správně klasifikovaných případů

Model c) Vliv únavy z rodiny na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Neshody v partnerství ohledně partnerova času na práci	,528	,138	14,698	1	,000	1,695
Konstanta	-1,333	,420	10,057	1	,002	,264

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 255, sig. na hladině 0,000, Nagelkerke R2 = 0,097, 69,4 % modelem správně klasifikovaných případů

Model d) Vliv času stráveného prací v domácnosti či pro rodinu na pracovní záležitosti

Znak / referenční kategorie	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Subjektivní zdravotní stav	-,473	,191	6,097	1	,014	,623
Konstanta	-19,875	14114,773	,000	1	,999	,000

Poznámka: Binární logistická regrese, N = 303, sig. na hladině 0,002, Nagelkerke R2 = 0,072, 78,2 % modelem správně klasifikovaných případů

kladená na partnerské soužití. Po odchodu dětí z rodiny se objevuje nový prostor pro využití času, který není nutné věnovat aktivitám spjatým s dětmi v rodině. Jedním z dvojice pak může být kladen větší důraz na společný partnerský život a společné trávení volného času apod. (více viz Sýkorová 1996). Pokud se však druhý partner či partnerka začne věnovat více práci a nezbyde mu či jí prostor na naplnění nových očekávání, pak nepřekvapuje, že se objevují zmíněné neshody.

Partnerství se také v této etapě ukazuje být „zátěžovým“ vlivem. Pokud totiž jedinec má stálý partnerský protějšek, pak se více než dvojnásobně zvyšuje šance vlivu únavy i času stráveného v práci na plnění záležitostí týkajících se soukromého života v porovnání s těmi, kteří ho nemají. Jestliže partnerství a určitý typ neshod v rodině ztěžují kombinaci pracovního a soukromého života v této životní fázi, pak se k těmto vlivům řadí také péče o seniora (viz model b).

S každým rokem (viz model b) se naopak nepatrně snižuje (o necelých 5 %) negativní vliv práce na soukromý život dotázaných osob, když i nadále pracují. Souvisí to nejspíš

s důrazem na jiné hodnoty i novým pohledem na život, kdy do popředí začínají vystupovat výraznější hodnoty spjaté se zdravím, ale i rodinou a druhými lidmi než s výdělečnou prací (srov. Sýkorová, 1996). Celkově lze shrnout, že v tomto životním období se v kombinaci práce a rodiny uplatňují více vlivy ze sféry soukromí než z oblasti placené práce.

Závěrem

Nesoulad či konflikt mezi pracovním a soukromým životem (a naopak) ovlivňují v životních etapách bez dětí v domácnosti některé shodné vysvětlující proměnné jdoucí napříč oběma obdobími, stejně tak jako i proměnné specifické pro danou fázi života. Vlivem, který se uplatňuje v obou obdobích nejčastěji, je zdravotní stav. Je-li hodnocen „pozitivněji“, pak se napětí mezi oblastmi snižuje. Další proměnnou, která působí v obou obdobích, je partnerství, které zde naopak funguje jako „zátěžový“ faktor. Pokud totiž lidé mají stálého partnera či partnerku, pak v porovnání s těmi, kteří je nemají, reflektují větší zatížení v rámci kombinace pracovního a soukromého života.

V obou obdobích se v regresních modelech objevují také partnerské neshody promítající se rovněž negativně do kombinace pracovního a soukromého života, kdy ale pro každé období je charakteristický jiný typ neshod podle jeho specifík. U bezdětných se jedná o neshody ohledně času, který věnuje dotázaná osoba své práci, stejně jako neshody týkající se hospodaření s penězi, zatímco ve fázi po odchodu dětí z rodiny je to čas, který práci věnuje partnerský protějšek dotázaného jedince.

Data z našeho výzkumu dále potvrzují, že péče o druhé ovlivňuje životy dotázaných bez ohledu na životní fázi, v níž se právě nacházejí. Zatímco však u bezdětných hraje zátěžovou roli doba strávená péčí o rodinné příslušníky (bez specifikace toho, o koho jde), v období po odchodu dětí z rodiny má vliv zase péče o seniory v rodině, která kombinací práce a soukromí výrazně znesnadňuje.

Zatímco některé indikátory jsou shodné pro obě životní období bez dětí v domácnosti, jiné jsou charakteristické pro tu kterou životní fázi a odrážejí specifickou dané životní etapy vzhledem k té druhé. V období bezdětnosti se výrazně uplatňují vlivy z oblasti placené práce jako zastávaná pozice ve firmě či časová a prostorová organizace práce odrážející specifika pracovního uplatnění i zacílení bezdětných na práci, kdy tato kategorie dotázaných své práci věnuje v průměru týdně více hodin než lidé ve fázi opuštěného hnízda.

Jestliže právě uvedené poznatky dokládají, že v jednotlivých životních obdobích působí kromě „univerzálních“ faktorů také vlivy, které odrážejí specifickou dané životní etapy vzhledem k jiným, pak se tím zároveň potvrzuje, že při zkoumání vztahu mezi prací a soukromím nelze vystačit s analýzami, kde jako určující kategorie vystupuje věk jedince anebo věkové kohorty, chceme-li postihnout specifickou kombinaci práce a rodiny z hlediska životní dráhy.

1 Text vznikl za podpory grantového projektu „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (poskytovatel GA ČR, č. P404/10/0021) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO č. 68378025.

2 V tzv. harmonizačním přístupu bývá „harmonizace“ zpravidla chápána jako absence konfliktu, kdy se sleduje možnost vyvažování, vybalancování ve fungování obou sfér (Greenhaus a Powell, 2006), kdy potencionální konflikt mezi nimi je volbou „vhodných“ strategií neutralizován tak, že jedinec nezakouší inter-rolový tlak, resp. konflikt rolí.

3 Toto pojetí vychází z chápání sféry práce a soukromí jako dvou kontradiktorních oblastí fungujících na zcela odlišných principech a vyžadujících proto i jiné jednání v jejich rámci (srov. Beck, 2004). Zatímco sféra práce funguje na principu výkonu, konkurence, hierarchie apod., fungování sféry soukromí je postaveno na principech jako empatie, odpovědnost za blaho druhých, podpora druhých apod. Ulrich Beck v tomto kontextu upozorňuje na to, že život v soudobých pozdně moderních společnostech vytváří hodnotový rámec, který preferuje mobilní, svobodné a bezdětné jedince bez závazků, připravené reagovat na měnící se požadavky trhu práce.

4 Rodina či obecně sféra soukromí je lidmi zpravidla vnímána jako důležitější než sféra práce, a tak jsou časové i jiné nároky pracovní činnosti zasahující do tohoto sociálního prostoru lidmi chápány jako více

- jej narušující, negativně do něj intervenující než naopak (srov. Sobotková a kol., 2011).
- 5 Tento směr konfliktu se v anglicky psané literatuře označuje možná až příliš technicistně zkratkou WLC, opačný směr pak LWC. Dané akronymy jsou vytvořeny z počátečních písmen výrazů „work“, „life“, „conflict“.
  - 6 Reprezentativní vzorek populace ve věku 25–60 let byl tvořen 4010 respondenty a respondentkami. Otázky na současný stav kombinace se týkaly pouze těch, kteří v uplynulých 3 měsících pracovali nebo podnikali, což zahrnovalo 3016 osob. Z toho bylo ve fázi bezdětnosti 1094 dotázaných osob, fáze po odchodu dětí z rodiny zahrnovala 559 jedinců, fáze života s dětmi v rodině 1344 osob, 19 respondentů pak nebylo možné nikam zařadit kvůli chybějícímu údaji.
  - 7 Konkrétně byl použit postup Backward Conditional.
  - 8 V prezentovaných modelech byly pro přehlednost ponechány pouze statisticky signifikantní vysvětlující proměnné, nikoli všechny proměnné výsledného modelu.
  - 9 Ordinální znaky jsou v prezentovaných modelech použity standardním způsobem (srov. např. DeMaris 1995). Tam, kde numerický znak nebyl v a priori vytvořených kategoriích konstruován symetricky, tj. ve stejném intervalovém rozsahu (jako např. velikost sídla bydliště anebo čistý příjem dotázané osoby), byl rekódován na binární proměnnou.
  - 10 Nejméně bezdětných žen je mezi dělnicemi, úřednicemi a pracujícími ve službách. Nejvíce jich je naopak mezi vědkyněmi, výzkumnice, vysokoškolskými pedagožkami a umělkyněmi (Hašková 2009).
  - 11 Dostatek volného času deklaruje v analyzovaném výzkumu přes 73 % bezdětných, ale jen zhruba 59 % rodičů po odchodu dětí z rodiny a necelých 41 % rodičů s dětmi.
  - 12 Týdenní průměr volného času u bezdětných činí 15 hodin a 35 minut, u lidí žijících (už) bez dětí 11 hodin 21 minut a u lidí s dětmi jen 9 hodin a 7 minut.
  - 13 Bezdětní tráví v průměru 1 hodinu a 16 minut týdně péčí o rodinné příslušníky (kam byla zařazena i péče o děti). Lidé, kteří žijí v rodinách s dětmi, věnují této péči v průměru téměř 12 hodin týdně.

- 14 U nominálních a binárních proměnných.
- 15 Jednu týdně pečuje v dané fázi o svá vnoučata téměř 36 % dotázaných, o seniora necelých 21 %.

Literatura:

Beck, U. *Riziková společnost*. Praha: SLON, 2004. 431 s.

DeMaris, A. A Tutorial in Logistic Regression. *Journal of Marriage nad Family*, 1995, roč. 57, č. 4, s. 956-968.

Dudová, R. (ed.). *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008. 208 s.

Galinski, E. - Bond, J. T. - Friedman, D. E. The role of employers in addressing the needs of employed parents. *Journal of Social Issues*, 1996, roč. 52, č. 3, s. 111-136.

Greenhaus, J. H. - Beutell, N. J. Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 1985, roč. 10, č. 1, s. 76-88.

Greenhaus, J. H. - Powell, G. N. When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 2006, roč. 31, č. 1, s. 72-92.

Hašková, H. Fenomén bezdětnosti. Praha: SLON, 2009. 264 s.

Hearn, J. - Pringle, K. (eds.). *European Perspectives on Men and Masculinities*. London: Palgrave, Macmillan, 2006. 237 s.

Höhne, S. - Kuchařová, V. - Svobodová, K. - Šťastná, A. - Žáčková, L. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2010. 108 s.

Chaloupková, J. Dohromady, nebo každý zvlášť? Hospodaření s příjmy manželských a nesezdaných párů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2006, roč. 42, č. 5, s. 971-986.

Chaloupková, J. (ed.). - Hamplová, D. - Mitchell, E. - Vitěčková, M. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2010. 167 s.

Keller, J. *Tři sociální světy*. Praha: SLON, 2011. 211 s.

Korpa, V. *Work-Family Reconciliation: Challenges and Solutions*. In Cuccocrea, V. - P. J. Laws. *Value of Work: Updates on old Issues*. Oxford: Inter-Disciplinary Press. E-book, 2011. [citováno 2013-10-21]. Dostupné z URL <https://www.interdisciplinarypress.net/online-store/ebooks/ethos-and-modern-life/value-of-work-updates-on-old-issues>

Křížková, A. - Maříková, H. - Hašková, H. - Formánková, L. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: SLON, 2011. 258 s.

Mills, M. - Blossfeld, H. P. Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. In Blossfeld, H. P. - Klijzing, E. - Mills, M. - Kurz, K. (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London/New York: Routledge, 2005.

Mitchell, E. (ed.) - Hamplová, D. - Chaloupková, J. - Köttyňková, M. Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem. Praha: SOU AV ČR, v. v. i., 2011. 135 s.

Moen, P. - Kelly, E. - Huang, R. 'Fit' inside work-family black box: An ecology of the life course, cycles of control reframing. *Journal of Occupational and Organization Psychology*, 2008, roč. 81, č. 3, s. 411-433.

Palonciová, J. *Rodinné chování mladé generace*. Praha: VÚPSV, 2002. 102 s.

Řeháková, B. Nebojte se logistické regrese. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2000, roč. 36, č. 4, s. 475-492.

Sobotková, I. - Reiterová, E. - Hurníková, K. 2011. Rozdíl mezi otci a matkami v pohledu na fungování rodiny, v životní spokojenosti a rovnováze mezi prací a rodinou. *Československá psychologie*, 2011, roč. 50, č. 2, s. 139-151.

Sýkorová, D. Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání. *Sociologický časopis / Czech Sociological review*, 2006, roč. 42, č. 4, s. 683-700.

Waumsley, J. - Houston, D. - Marks, G. What about Us? Measuring the Work-Life Balance of People Who Do Not Have Children. *Review of European Studies*, 2010, roč. 2, č. 2, s. 3-17.

Autorka působí v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Příloha 1: Závislé (vysvětlivé) a nezávislé (vysvětlující) proměnné použité v regresních analýzách

Použitá závislá proměnná	Název proměnné	Typ proměnné	Hodnoty znaku
133a_REC	Vliv únavy z práce na soukr. život	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133b_REC	Vliv času stráveného v práci na soukr. život	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133c_REC	Vliv únavy ze soukromé sféry na práci	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
133d_REC	Vliv času stráveného v soukr. sféře na práci	binární	0 = ne, nikdy během posledních 3 měsíců, 1 = ano, někdy během této doby
Faktory obecné:			
IDE.8_REC	Pohlaví	binární	0 = muž, 1 = žena
vek	Věk	spojitá	25-63
t_vzd	Vzdělanostní kategorie	ordinální	1 = (neúplné) základní, 2 = střední bez mat., vyučen/a, 3 = střední s maturitou, 4 = VŠO, VŠ
VSO	Velikostní skupina obce	nominální	0 = do 14 999, 1 = 15 000 a výše
Faktory speciální:			
IDE.1_REC	Subjektivní životní úroveň	ordinální	1 = špatná, 2 = spíše špatná, 3 = ani dobrá, ani špatná, 4 = spíše dobrá, 5 = velmi dobrá
O.134_REC	Subjektivní zdravotní stav	ordinální	1 = špatně, 2 = spíše špatně, 3 = spíše dobře, 4 = dobře
Faktory pracovního života			
IDE.10a_REC	Příjem respondenta /ky	binární	0= do 19 999, 1 = 20 000 a více
L.3_1_REC	Smlouva doba neurčitá, podniká	binární	0 = ne, 1 = ano
L.4_1_REC	Plný úvazek	binární	0 = ne, 1 = ano
L.6.1_REC	Pozice ve firmě, organizaci	ordinální	1 = řadový zaměstnanec/kyně, 2 = nižší management/vedoucí, 3 = vyšší management/vedoucí, 4 = jednatel/ka, ředitel/ka,
L.7.1_REC	Počet podřízených	ordinální	1 = žádný, 2 = 1 až 6, 3 = 7 a více
L.8_1_REC	Pevná pracovní doba	binární	0 = nemá, 1 = má
L.9_1_REC	Stálé pracoviště mimo domov	binární	0 = nemá, 1 = má
O.135c_REC	Počet odpracovaných hodin	kardinální, spojitá	1 až 97
Faktory soukromého života			
O.59_REC	Stálý partner/ka	binární	0 = nemá, 1 = má
Nejm_Dítě_15	Nejm. dítě do 15 let	binární	0 = nemá, 1 = má
O.135a_REC	Počet hodin odpracovaných v domácnosti	kardinální, spojitá	1 až 90
O.135b_REC	Doba péče o závislé členy rodiny	kardinální, spojitá	1 až 90
O.136a_REC	Péče o vnoučata	binární	0 = ne, 1 = ano
O.136b_REC	Péče o seniora	binární	0 = ne, 1 = ano
O.136c_REC	Péče o nemohoucího, dlouh. nemoc., postiženého	binární	0 = ne, 1 = ano
O.137_REC	Využívání placených služeb v domácnosti	ordinální	1 = nikdy, 2 = méně často než za měsíc, 3 = alespoň 1x měsíčně, 4 = alespoň 1x týdně
O.73a_REC	Neshody ohledně dom. prací a péče	ordinální	1 = nikdy, 2 = zřídka, 3 = několikrát ročně, 4 = několikrát měsíčně, 5 = několikrát týdně
O.73b_REC	Neshody - finance	ordinální	dtto
O.73c_REC	Neshody - čas věnovaný práci respondentem/kou	ordinální	dtto
O.73d_REC	Neshody - partnerův čas na práci	ordinální	dtto

Sociální služby pro seniory a důvody jejich (ne)využívání. Dílčí výsledky výzkumu v Brně

Petr Gibas

Článek shrnuje dílčí výsledky výzkumu, který probíhal v roce 2013 v Brně. Formou dotazníkového šetření zaměřeného na seniory a jejich aktuální životní situaci s důrazem na otázku bydlení, spokojenosti a využívání sociálních služeb bylo osloveno přes 1500 seniorů starších 65 let. V textu je diskutována otázka využívání sociálních služeb a dávek na bydlení ze strany seniorů a charakterizovány skupiny seniorů, kteří sociální služby nevyužívají. Představeny jsou rovněž jimi zmiňované důvody i jejich představa, jaké služby by eventuálně požadovali. Služby i dávky využívá jen menšina seniorů, jde však především o ty, kteří služby i dávky s ohledem na svou zdravotní, sociální a ekonomickou situaci potřebují. Ostatní senioři s potřebou péče sociální služby nevyužívají, protože se domnívají, že jsou příliš drahé, nebo o existenci vhodných služeb nevědí, případně proto, že péči familializují.

Sociální služby, jejich efektivnost a kvalita budou s ohledem na demografický vývoj dále nabývat na významu. Sociální služby pro seniory úzce souvisí s jejich bydlením a schopností či možností si ho udržet a být v něm spokojeni. Cílem příspěvku je přispět do diskuse, která se o seniorech, jejich situaci i jim poskytovaných sociálních službách vede (nejen) na stránkách tohoto časopisu (viz např. Frcalová, 2007; Kuchařová, 2002; Maříková a Plasová, 2012; Svobodová, 2009; Vidovičová, 2011; Vidovičová a Sedláková, 2007), a to dílčí analýzou výsledků výzkumu zaměřeného na situaci brněnských seniorů.¹ Primárně byl zaměřen na bydlení seniorů a možnosti alternativních nástrojů bytové politiky, částečně se však týkal i sociálních služeb a jejich (ne)využívání. Sociální služby a jejich nabídka, dostupnost, šíře i dobré zacílení totiž mohou výrazně ovlivňovat to, zda jsou senioři schopni udržet si vlastní bydlení, což je zásadní pro jejich spokojený život (viz Svobodová, 2009). Základní informace o dotazovaných seniorech nabízejí grafy č. 1, 2 a 3 a tabulka č. 1.

Zdravotní stav, soběstačnost seniorů a neformální péče

Zdravotní stav seniorů podmiňuje jejich soběstačnost a samostatnost, množství sociálních kontaktů a celkovou spokojenost

s vlastním životem i bydlením a ovlivňuje také to, zda jsou ochotní nebo nuceni využívat sociální služby. Při hodnocení vlastního zdravotního stavu ho jedna skupina seniorů (31,1 %) označila na desetibodové škále na úrovni 5 a 6, tj. jako ani zlý, ani dobrý, další (30 %) ho hodnotí negativně (na škále 7–10) a 4,1 % z nich udávají výrazné zdravotní potíže (hodnocení 10). Na druhé straně spektra je skupina bez zdravotních potíží (5,3 %), která spadá mezi seniory, kteří svůj zdravotní stav hodnotí pozitivně (38,6 %).

Jak ukazuje graf č. 4, brněnští senioři obecně vyjadřují relativně velkou míru soběstačnosti v obstarávání denních potřeb, více pomoci potřebují zejména při těžších domácích pracích a vyřizování úředních záležitostí.

Neformální péči senioři nejen přijímají, ale také ji poskytují, např. ve formě pomoci v domácnosti, s nákupy, s návštěvou úřadu či pošty, apod., a to zejména členům rodiny, kteří s nimi nebydlí ve společné domácnosti, přáteli či sousedy. Jde zejména o ty mladší a v lepším zdravotním stavu. Její poskytování je navíc asociováno s vyšší úrovní vzdělání, ekonomickou aktivitou a relativně vyššími příjmy domácnosti, což jsou faktory, které spolu do jisté míry souvisí. Během měsíce předcházejícího výzkumu poskytla neformální péči necelá polovina dotázaných (41,4 %).

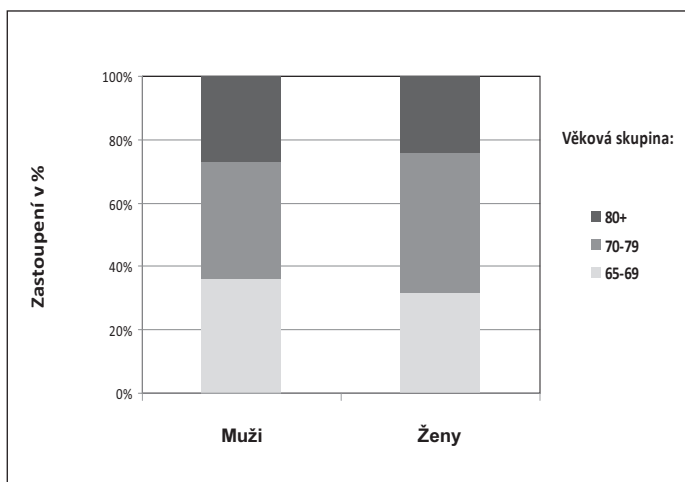
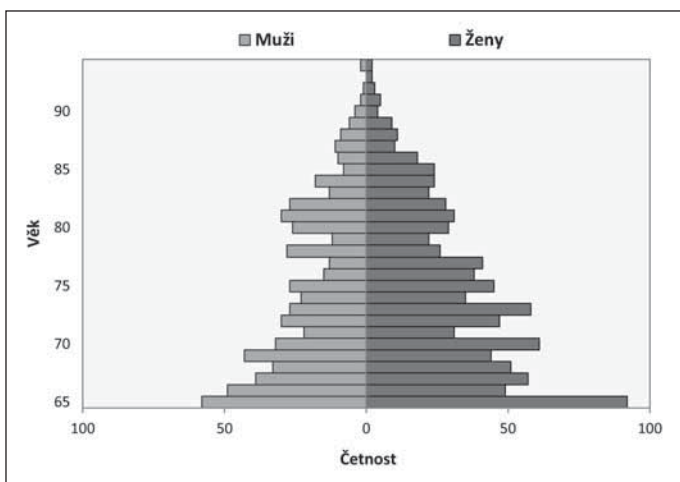
Někteří senioři (7,9 %) přijímají také neformální finanční výpomoc na provoz domácnosti. Jde většinou o seniory vyššího věku (nad 80 let), s nižšími příjmy a horším zdravotním stavem, kteří zároveň hodnotí své výdaje na bydlení (ve vztahu k příjmům) jako vysoké. Z důvodů vyšší finanční nejistoty, a také proto, že jde častěji o nájemníky, ale i pro horší zdravotní stav, se u nich vyskytuje vyšší obava z možného vystěhování.

Výzkum se dále zaměřil na využívání sociálních služeb, kdy se jako zajímavá ukazuje skupina seniorů s obdobnými charakteristikami.

Sociální služby (a dávky) a jejich (ne)využívání

Pouze 11 % brněnských seniorských domácností využívá nějakou sociální službu, výrazně převažují služby poskytované doma nad ambulantními službami, za kterými by museli senioři docházet (graf č. 5). To, že většina sociální služby nevyužívá, nutně neznamená, že je nepotřebují. Byli dotazováni na službu nebo pomoc, kterou by ti, kteří žádné sociální služby nevyužívají, potřebovali. Nejčastěji uváděli nakupování a pomoc s úklidem, dovoz či donášku obědů, případně doprovod k lékaři, mytí oken

Grafy č. 1 a 2: Respondenti podle pohlaví a věku / Zastoupení věkových skupin respondentů podle pohlaví

Zdroj: Bydlení Brněnských seniorů 2013, velikost výběrového vzorku n = 1537

a obecně pomoc v domácnosti či pečovatelskou službu.

Jako důvod nevyužívání sociálních služeb seniory uvádějí jejich finanční nedostupnost a nedostatek informací o poskytovaných službách. Více než třetina seniorů (35 %), kteří žádnou službu nevyužívají, vnímá sociální služby jako drahé natolik, že si je nemůže dovolit. Jde převážně o lidi ve vyšším věku (nad 80 let), s nízkými příjmy v domácnosti (do 13 000 tisíc korun měsíčně), žijící zejména v nájmu či podnájmu a méně spokojené se svým bydlením než ostatní dotazovaní seniory a seniorky. Jde o domácnosti, které se musí výrazně uskromnit, aby se svými příjmy vyšly.

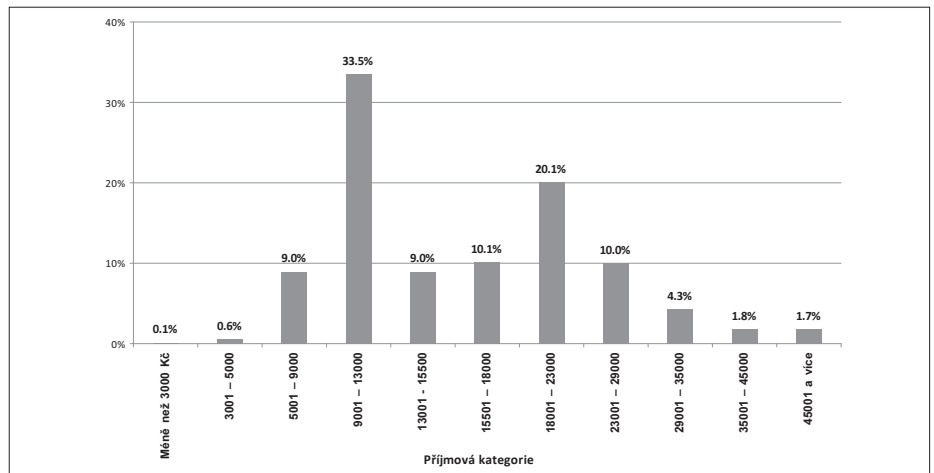
Další čtvrtina seniorů nevyužívajících žádnou službu deklaruje, že neví, kde takovou službu najít. Jde opět hlavně o lidi, kteří vnímají své relativní výdaje na bydlení jako nepřiměřeně vysoké. Zároveň jsou to seniory, kteří mají oproti ostatním větší problémy při cestě z bytu či zpět, jde tedy o seniory ohrožené izolací z důvodů zdravotních či strukturních (stavebních). Obě tyto relativně početné skupiny seniorů by pravděpodobně vzhledem ke své situaci sociální služby (doma i ambulanci) mohly významným způsobem využít.

Dotazovali jsme se také, jak seniorské domácnosti vycházejí s příjmem (viz graf č. 6). Pouze necelých 16 % seniorů se nemusí ve svých výdajích nijak omezovat, zbytek musí buď s dostupnými prostředky velmi dobře hospodařit, případně jim peníze stačí pouze na uspokojení základních potřeb. Alarmující je, že celkem výrazný podíl domácností (15,7 %) je ohrožen relativní chudobou a nemůže si podle vlastních slov dovolit nakupovat nic nad rámec nejlevnějšího zboží a svoje potřeby uspokojuje jen v základní možné míře.²

Mezi seniory ohrožené chudobou se výše uvedeném smyslu patří zejména starší lidé (nad 80 let věku), seniory v horším zdravotním stavu, žijící převážně samostatně (jednočlenné domácnosti), v nájmu, s nižšími celkovými příjmy (77 % ze všech 241 domácností identifikovaných jako ohrožených chudobou má příjmy do 13 000 korun měsíčně). Seniory a seniorky, kteří nevyužívají sociální služby z ekonomických důvodů či pro nedostatek informací, se tedy svými charakteristikami prolínají se skupinou lidí ohrožených relativní chudobou. Jsou to právě jednočlenné domácnosti, které jsou vzhledem ke kombinaci důvodů potenciálně nejvíce ohrožené jak ekonomicky, z důvodu nižšího příjmu domácnosti, tak sociálně z důvodu možné absence sociálních kontaktů. S ohledem na naději dožití podle pohlaví jde především o ženy, které se ve vyšším věku mohou dostat do velmi obtížné životní situace.

Vrátíme-li se k seniorym, kteří nevyužívají sociální služby, dalších 27 % uvedlo „jiné“ důvody jejich nevyužívání, které je možno rozdělit na dvě skupiny, jež jsou ale vzájemně provázané. Část seniorů říká, že žádnou sociální službu (potažmo pomoc) nepotřebuje (30 %), další část zatím k využívání for-

Graf č. 3: Distribuce respondentů dle celkových příjmů domácností

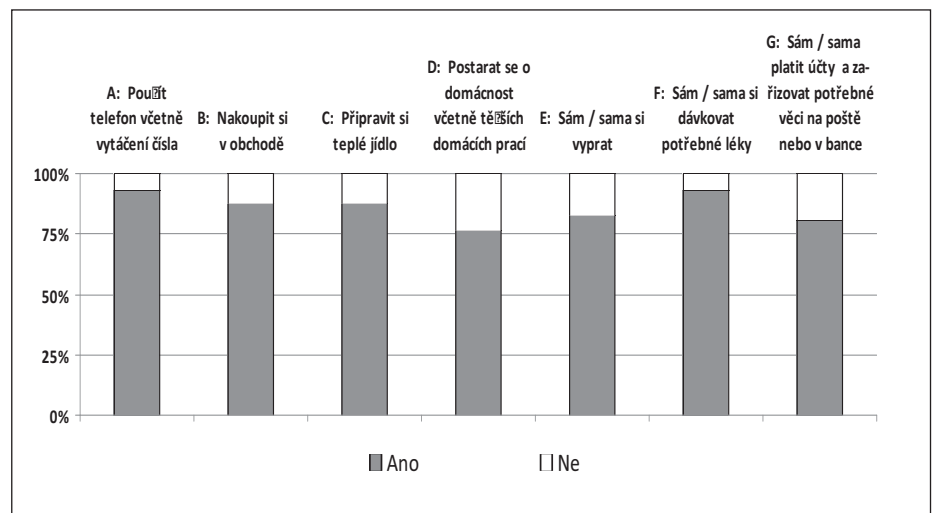
Zdroj: Bydlení Brněnských seniorů 2013, n = 1261

Tabulka č. 1: Počet členů domácnosti podle věkových skupin

Věková skupina	Počet členů v domácnosti	Počet členů v domácnosti			Celkem	
		1	2	3 a více		
65–69	Počet	125	298	92	515	
	%	24,3%	57,9%	17,9%	100,0%	
	70–79	Počet	220	309	104	633
		%	34,8%	48,8%	16,4%	100,0%
	80 a více let	Počet	168	137	84	389
		%	43,2%	35,2%	21,6%	100,0%
Celkem	Počet	513	744	280	1537	
	%	33,4%	48,4%	18,2%	100,0%	

Zdroj: Bydlení Brněnských seniorů 2013, n = 1537

Graf č. 4: Soběstačnost a samostatnost seniorů

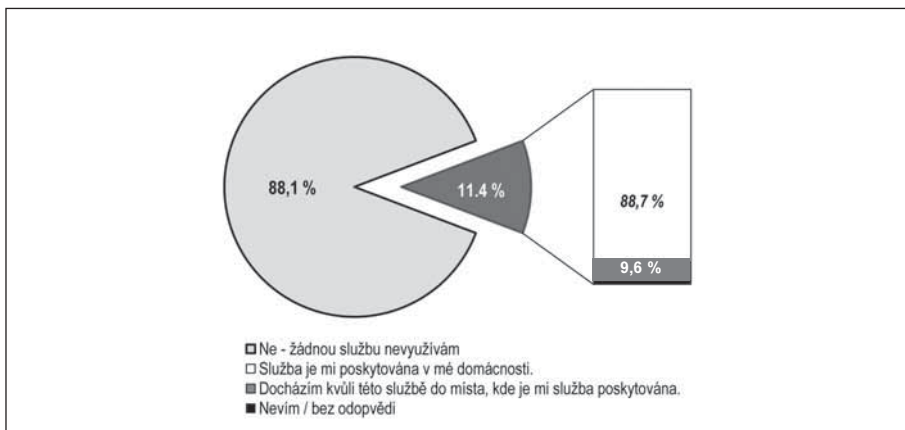
Zdroj: Bydlení Brněnských seniorů 2013, rozpětí velikosti výběrových souborů n = 1529–1536 otázka - „Zvládáte v případě potřeby následující činnosti?“

mální sociální pomoci nepříkročila, protože se spoléhá na neformální pomoc v rámci soužití či širší rodiny. Seniory tak potřeby (jako je například vaření teplých jídel, nakupování a další), které by mohli uspokojovat prostřednictvím formálních služeb, uspokojují prostřednictvím rodinných příslušníků, což může (ale nemusí) mít negativní dopad

právě na pečující osoby, zejména ženy tzv. sendvičové generace.

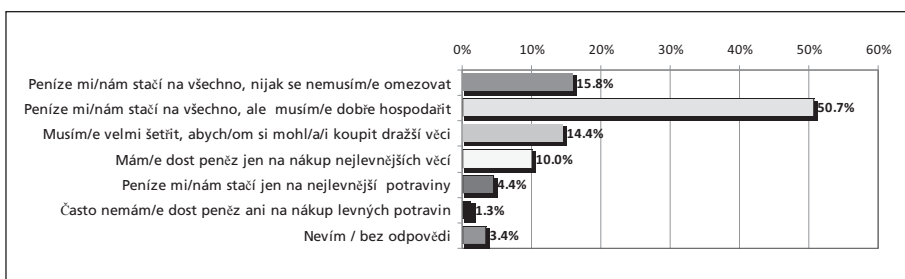
Kromě sociálních služeb seniory také ve velmi malé míře využívají sociální dávky ve vazbě na bydlení, což je s ohledem na finanční situaci a strukturu příjmů a výdajů seniorských domácností v Brně přinejmenším zajímavé. Pouze 4,5 % respondentů uved-

Graf č. 5: Využívání sociálních služeb

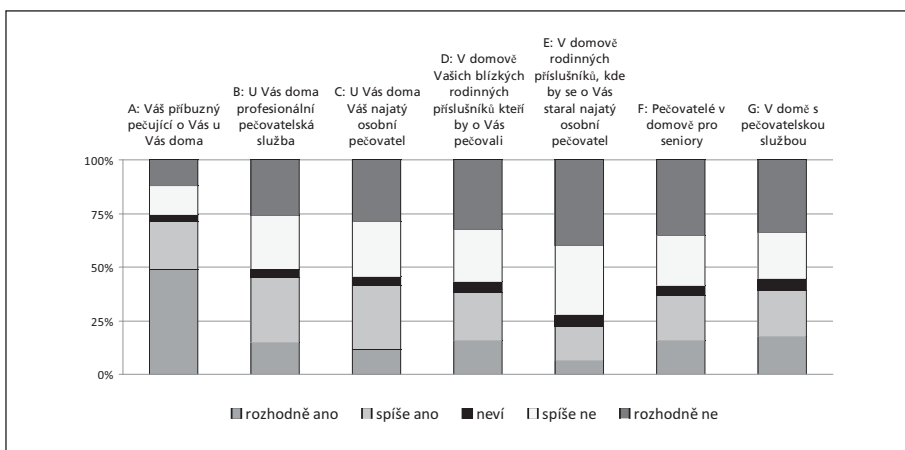
Zdroj: *Bydlení Brněnských seniorů 2013, n = 529*
otázka - „Využíváte pomoc nějaké organizace při péči o Vaši osobu?“

Graf č. 6: Jak domácnosti vycházejí s příjmem

Zdroj: *Bydlení Brněnských seniorů 2013, n = 1537*
otázka - „Jak Vaše domácnost vychází s příjmem?“

Graf č. 7: Preferované způsoby poskytování sociálních služeb a formální péče

Zdroj: *Bydlení Brněnských seniorů 2013, rozpětí velikostí výběrových souborů n = 1526 - 1533*
otázka - „Existují různé způsoby jak získat výpomoc, když se člověk stane závislým na ostatních a potřebuje pravidelnou pomoc a dlouhodobou péči. V případě, že byste si mohl/a vybrat, jakému způsobu pomoci a péče o Vaši osobu byste dal/a přednost?“

lo, že pobírá příspěvek na bydlení, 1 % pobírá doplatek na bydlení a 0,5 % pak použilo dávku na úpravu bytu³, 2,5 % respondentů na otázku neodpovědělo. Pouhé tři osoby (!) využily více než jednu dávku, šlo o kombinaci doplatku a příspěvku na bydlení.

Jsou to nicméně zejména jednočlenné domácnosti, které alespoň nějakou ze sociálních dávek jako příspěvek nebo doplatek na bydlení či příspěvek na úpravu bytu využívají. Z hlediska vzdělání jsou lidmi, kteří

častěji využívají sociálních dávek na bydlení, senioři se středním a nižším vzděláním, což odkazuje zejména k rovině příjmů, a v případě jednočlenných domácností k domácnostem samostatně žijících žen. Celkově jde zejména o domácnosti s příjmem do 13 000 Kč měsíčně. Zdá se tedy, že i přes alarmující nízký podíl domácností využívajících dávky (pouhých 6 %), je to přinejmenším část domácností nejohroženějších, které dávky využívají.

Pokud se blíže zaměříme na seniory, kteří využívají sociální služby⁴, uvidíme, že jde opět o seniory a seniorky starší, žijící v jednočlenné domácnosti (zejména vdovy, případně vdovci), v relativně horším zdravotním stavu, a zároveň o ty, kteří si více stěžují na problémy v bytě (technického rázu). Tyto hlavní charakteristiky se pak doplňují s dalšími, zejména s nižší úrovní příjmů (5000–13 000 korun měsíčně), bydlením v nájmu v bytech s menším počtem místností (absolutně i v přepočtu na hlavu) a ekonomickou neaktivitou (s ohledem na věk a zdravotní stav).

Jakým typům služeb by senioři dali přednost v případě, že by se stali závislí na ostatních a potřebovali by pravidelnou pomoc a dlouhodobou péči a mohli si vybrat ze způsobů a místa poskytování služeb, je patrné z grafu č. 7. Z odpovědí je zřejmé, že se nechtějí stěhovat, chtějí zůstat doma a zároveň nechtějí být příliš na obtíž, jak na základě výzkumu o seniorské populaci ČR upozorňuje i Svobodová (2009: 5). Nejpřijatelnější je tak pro většinu z nich (až 73 %) péče u nich doma, ideálně z rukou blízkých příbuzných. Obecně u seniorů převládá neochota k profesionálním pečovatelským, která může být vyvolána nedůvěrou, ale také například ekonomickými důvody či obavou ze ztráty důstojnosti.

Poskytování profesionální péče u nich doma by si dokázala představit asi polovina respondentů. Nejméně přijatelná je pro ně nutnost opustit domov a přestěhovat se například k příbuzným a profesionální péče poskytovaná cizí osobou v místě nového bydliště. To raději preferují přesun do specializovaného zařízení (např. domova důchodců), což vyplývá z neochoty opustit svůj dům a nebyt příliš na obtíž. Zároveň je možné předpokládat, že péče ve specializovaném domově je něco, co si na rozdíl od ostatních forem péče senioři dokážou snáz představit; je pro ně srozumitelnější.

Závěr

Sociální služby (i sociální dávky na bydlení) využívají v Brně především domácnosti, které je potřebují. Skupina lidí pobírajících nějakou z dávek a příspěvků určených na bydlení se, co se týče sociodemografických charakteristik, kryje s lidmi, kteří využívají sociální služby. Nicméně podíl domácností využívajících sociální služby nebo některou ze sociálních dávek je malý. Důvody jejich nevyužívání jsou ekonomické, kdy jsou ceny za služby vnímány jako vysoké, a dále nedostatek informací o nabídce poskytovaných služeb. Část seniorů přenáší péči, již by mohli sociální služby pokrýt, na rodinné příslušníky do sféry neformální pomoci, což odpovídá tezi Maříkové a Plasové (2012) o implicitním familialismu, ke kterému systém poskytování sociálních služeb od roku 1989 v ČR směřuje.

S ohledem na velmi omezené využívání sociálních služeb seniory včetně domácností, které jsou na tom příjmově špatně, je v Brně (a nejen tam) třeba zvyšovat povědomí o poskytovaných službách a jejich cenách, zlepšit poradenství v oblasti nároků

na případné sociální dávky a zvyšovat dostupnost služeb. Je rovněž třeba se cíleně a aktivně zaměřit na seniory, kteří těžko shánějí informace (případně je neshánějí vůbec). Určitě existuje potenciál k rozšíření zájmu o poskytování služeb, zejména těch poskytovaných doma, které senioři obecně preferují. Požadavky na aktivitu ze strany seniorů je důležité doplnit aktivním nabízením vhodných služeb zejména nejhroženějším občanům - starším, s nízkými příjmy na domácnost, bydlicím v nájmu.

1 Výzkum byl realizován ve spolupráci s Magistrátem města Brna prostřednictvím projektu HELPS (Housing and Home-care for the Elderly and vulnerable people and Local Partnership Strategies in Central European cities) implementovaného v rámci the EU Territorial Cooperation CENTRAL EUROPE Programme spolufinancovaného z European Regional Development Fund. Závěrečná zpráva z výzkumu je k dispozici na http://seb.soc.cas.cz/images/helps_files/WP4_survey_bno_report_2013.pdf. Výzkum proběhl v roce 2013 formou osobních standardizovaných rozhovorů s respondenty v jejich domácnostech. Respondenty výzkumu tvořili obyvatelé Brna ve věku 65 let a starší. Výběr vzorku pro dotazníkové šetření byl proveden metodou kvótního výběru a velikost vzorku byla sta-

novená na 1500 respondentů. Jako kvótní znaky byly (na základě dat ze Sčítání lidu, domů a bytů 2011) určeny věk, pohlaví a městská část respondentova bydliště. Celkem bylo sesbíráno 1537 dotazníků.

- 2 Relativní chudobu je možné chápat tak, že mezi osoby ohrožené relativní chudobou patří ti senioři a seniorky, kteří v rámci odpovědi na otázku „Jak Vaše domácnost vychází s příjmem?“ odpověděli: Často nemám/e dost peněz ani na nákup levných potravin, Peníze mi/nám stačí jen na nejlépejší potraviny, Mám/e dost peněz jen na nákup nejlépejších věcí. V úvahu je třeba vzít, že nejde o objektivní hodnocení, ale o subjektivní vnímání vlastní situace respondentů.
- 3 Tato dávka v souladu se zákonem č. 329/2011 Sb., o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením, k roku 2012 zanikla a byla nahrazena příspěvkem na zvláštní pomůcku, který může být využit na stavební úpravy v bytě. Příspěvek je nicméně určen pouze osobám s těžkou vadou nosného nebo pohybového ústrojí.
- 4 K určení hlavních charakteristik seniorů, kteří formální sociální služby využívají, byl vytvořen logitový model, ve kterém se jako klíčové faktory ukázaly věk, soužití, zdravotní stav a hodnocení problémů v bytě.

Literatura:

- Frcalová, B. Jak se žije seniorům v Českých Budějovicích. *Forum sociální politiky*, 2007, č. 2, s. 26-28.
- Kuchařová, V. *Komplexní analýza sociálně ekonomických podmínek života ve stáří*. Praha: Socioklub, 2001.

Lansley, P. - McCeadie, C. - Tinker, A. Can adapting the homes of older people and providing assistive technology pay its way? *Age and ageing*, 2004, roč. 33, č. 6, s. 571-576.

Maříková, H. - Plasová, B. Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politiky péče. *Forum sociální politiky* 2012, č. 3, s. 2-7.

Milner, J. - Madigan, R. Regulation and innovation: rethinking 'inclusive' housing design. *Housing Studies*, roč. 19, č. 5, s. 727-744.

Průša, L. Potřeba sociálních služeb pro staré občany z dlouhodobého pohledu. *Forum sociální politiky* 2008, č. 3, s. 23-25.

Svobodová, K. Bydlení seniorů v České republice. *Forum sociální politiky*, 2009, č. 5, s. 2-7.

Valentová, B. Vývoj sociálního bydlení s důrazem na jeho zacílení na určité sociální vrstvy obyvatelstva. *Sociologický časopis*, roč. 41, č. 2, s. 301-315.

Vidovičová, L. Starší lidé jako subjekt vzdělávání a jeho přesahy na (pro) trh práce. *Forum sociální politiky*, 2011, č. 3, s. 14-18.

Vidovičová, L. - Sedláková, R. Neviditelná agenda aneb stáří a zdraví v českých médiích. *Forum sociální politiky*, 2007, č. 3, s. 13-17.

Autor působí v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR.

Změny reprodukčního chování v České republice a jeho důsledky

Jitka Langhamrová, Tomáš Fiala

Populační vývoj České republiky procházel od počátku 90. let minulého století výraznými změnami, které byly způsobeny celkovou proměnou společnosti. Významné politické změny s sebou přinesly též poměrně nečekané obraty v demografickém chování, především ve sňatečnosti, porodnosti a plodnosti. Příspěvek se zaměřuje na stručnou analýzu těchto změn během posledních 20 let.

Příčiny změny reprodukčního chování

Již během 90. let pozorujeme poměrně prudký pokles sňatečnosti i plodnosti žen a nárůst podílu dětí narozených mimo manželství. Příčiny tohoto vývoje bezprostředně souvisejí se změnami, které nastaly po roce 1989. Změna politického systému s sebou přinesla změnu ekonomické a sociální situace v České republice. Určité sociální jistoty, které byly v dřívější společnosti obvyklé, již nejsou zaručeny. Radikálně se mění podmínky na trhu práce, začíná se projevovat konkurenční prostředí, roste riziko nezaměstnanosti. To je spojené s nutností cílevědomější přípravy na budoucí povolání, dosahování vyššího vzdělání, vyššího pracovního nasazení a trvalého zvyšování kvalifikace. Velmi rychle zanikají možnosti poměrně snadného získání podnikových či státních bytů pro mladé manžele či rodiny. Ruší se též výhodné novomanželské půjčky. Na druhé straně nabízí nové klima ve společnosti mladým lidem řadu dříve nedostupných způsobů seberealizace a trávení volného času. Otevírají se možnosti cestování, studia či práce v zahraničí, řada lidí začíná podnikat nebo se politicky či společensky angažovat.

To všechno mělo a má vliv na odkládání vstupu do manželství a zakládání rodiny do vyššího věku. Následkem je pak rychlé snížení plodnosti žen a i po jejím pozdějším oživení zůstává úroveň úhrnné plodnosti výrazně pod hodnotu zaručující prostou reprodukci obyvatelstva. Změnil se

rovněž přístup k rodině a rodičovství, dochází k oslabení vazeb mezi manželstvem a rodinou. Přibývá dlouhodobých nesezdaných soužití, ani těhotenství již na rozdíl od minulosti často není důvodem k urychlenému uzavření manželství. Přibývá mladých lidí, kteří manželství nepreferují vůbec. Stále více dětí se proto rodí mimo manželství.

Tyto trendy jsou stejné jako trendy vývoje sňatečnosti a plodnosti ve většině demokratických zemí Evropy, jsou významnou charakteristikou procesu známého pod názvem druhý demografický přechod. V demokratických zemích uvedené změny reprodukčního chování začaly mnohem dříve, brzy po skončení 2. světové války, a probíhaly relativně déle, a tedy pomalu. V ČR v době socialistického režimu byly uvedené změny značně zpomaleny, proto po roce 1989 probíhaly o to rychleji.

Popišme nyní stručně vývoj sňatečnosti, plodnosti a věkové struktury obyvatelstva ČR v období 1992–2012.

Sňatečnost

Sňatečnost je v současné době v České republice na poměrně nízké úrovni. Relativně málo mužů a žen ve sňatkově schopném věku vstupuje do manželství. Základní charakteristiky vývoje sňatečnosti v ČR udává tabulka č. 1.

Ve druhé polovině 80. let minulého století se roční počet sňatků v ČR ještě pohybo-

val mírně nad 80 tisíc a v roce 1990 bylo uzavřeno dokonce přes 90 tisíc sňatků (do značné míry z důvodu předem oznámeného ukončení poskytování výhodných novomanželských půjček). Do roku 1995 však poklesl roční počet sňatků v ČR na méně než 55 tisíc, a to navzdory skutečnosti, že do věku nejvyšší sňatečnosti vstupovaly početně silné populační ročníky narozené v 70. letech. V posledních letech, kdy do věku nejvyšší sňatečnosti postupně vstupovaly populační ročníky méně početné narozené v 80. letech, se roční počet uzavřených sňatků v ČR dále snížil na 45 tisíc.

Zatímco při zachování sňatečnosti na úrovni roku 1992 by do manželství vstoupilo přes 85 % mužů a přes 90 % žen, při současné úrovni by zůstala téměř polovina mužů a téměř 40 % žen trvale svobodných. Průměrný věk při prvním sňatku se u mužů zvýšil z necelých 25 na více než 32 let, u žen vzrostl z 22,5 na 29,5 roku. Zvýšil se i průměrný věk snoubenců při opakovaném sňatku. Podíl svobodných snoubenců se stále pohybuje kolem 75 %.

Plodnost a porodnost

Málokdo očekával, že se po roce 1989 během několika málo let plodnost žen propadne na nečekaně nízkou úroveň a že se ani po 20 letech nevrátí k hodnotám z počátku 90. let.

I když do reprodukčního věku postupně vstupovaly silné populační ročníky naroze-

Tabulka č. 1: Vývoj sňatečnosti v ČR

Ukazatel	1992	1993	1994	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Počet sňatků	74 060	66 033	58 440	54 956	55 321	51 829	46 746	45 137	45 206
Úhrnná prvosňatečnost - muži	85,41	81,42	76,42	73,20	69,45	62,83	54,91	53,52	53,23
Úhrnná prvosňatečnost - ženy	91,53	87,69	82,56	79,94	74,42	69,15	61,61	61,02	60,61
Průměrný věk při 1. sňatku - muži	24,82	25,38	26,15	26,68	28,86	30,75	32,18	32,18	32,25
Průměrný věk při 1. sňatku - ženy	22,56	23,23	23,93	24,59	26,47	28,13	29,41	29,58	29,58
Průměrný věk při sňatku vyššího pořadí - muži	38,99	39,36	39,60	39,77	41,38	43,02	44,89	45,10	...
Průměrný věk při sňatku vyššího pořadí - ženy	35,13	35,22	35,79	35,87	37,68	39,64	41,41	41,63	...
Sňatky svobodných - muži (%)	77,77	77,72	75,93	75,53	74,76	73,99	73,62	73,93	74,80
Sňatky svobodných - ženy (%)	78,31	77,92	76,39	75,84	75,07	74,49	74,30	74,09	75,60

Zdroj dat: ČSÚ

né v 70. letech, počet živě narozených dětí klesal (tabulka č. 2). V letech 1992 a 1993 byl (proti předchozím 130 tisícům) počet živě narozených ještě o málo vyšší než 120 tisíc. Na konci minulého století dosahoval historického minima zhruba 90 tisíc dětí. Pozdější nárůst vyvrcholil v roce 2008, avšak nepřekročil hodnotu z roku 1993. Od následujícího roku počet narozených klesá, a protože do věku nejvyšší plodnosti budou vstupovat stále méně a méně početné generace žen, bude pokles pokračovat. Podíl dětí narozených mimo manželství se zvýšil více než čtyřnásobně.

Hlavní příčinou poklesu počtu narozených v 90. letech byl hluboký pokles plodnosti žen vyvolaný změnou reprodukčního chování - odkládáním rození dětí do vyššího věku. Zatímco v roce 1992 byla úhrnná plodnost žen ještě 1,71, v roce 1999 klesla na historické minimum 1,13. Navzdory pozdějšímu nárůstu již nepřekročila hodnotu 1,5. Přitom aby byla zajištěna prostá reprodukce obyvatelstva ČR (tj. aby populace nevymírala), musela by být její hodnota téměř 2,1, plodnost žen by se musela proti současným hodnotám zvýšit o více než 40 %.

Uvedený trend transformace reprodukčního chování žen potvrzuje i vývoj průměrného věku matky při narození dítěte, který se zvýšil zhruba o 5 let.

Přesun mateřství do vyššího věku je národně patrný z grafu č. 1. Zatímco v roce 1992 se nejvíce dětí rodilo ženám 21–22letým, o 10 let později dosahovaly vrcholné plodnosti ženy až ve 26–27 letech. V roce 2012 se relativně nejvíce dětí narodilo ženám 30letým, což je obvyklý věk nejvyšší plodnosti v řadě západoevropských zemí.

Některé nové trendy ve vývoji plodnosti a porodnosti, tak jak jsou zaznamenány v posledních 20 letech v České republice, jsou zřejmě nevratné. Průměrný věk žen při narození dítěte se již pravděpodobně trvale udrží na současné úrovni (kolem 30 let) nebo ještě o něco vzroste.

Současnou úroveň plodnosti v ČR lze považovat stále za poměrně nízkou, demografové mluví o tzv. demografické pasti. Nízká úroveň plodnosti ovlivňuje nejenom současnou populační situaci, ale i budoucí populační vývoj v České republice. Může mít za následek nejen postupný úbytek obyvatelstva, ale i rychlejší demografické stárnutí populace (tzv. stárnutí v základně věkové pyramidy).

Skutečnost, že v řadě západoevropských či skandinávských zemí je plodnost žen výrazně vyšší než v ČR, skýtá naději do budoucna, že současný stav nemusí být trvalý. Pomoci by jistě mohla vhodná propopulační a prorodinná politika, inspirací by mohly být právě výše uvedené země.

Věková struktura

Věková struktura ČR v roce 1992 byla na rozdíl od předchozích století velmi nerovnoměrná, střídaly se silnější a slabší populační ročníky (graf č. 2). Na první pohled jsou patrné vysoké počty osob ve věku kolem 18 let (narození kolem roku 1974), kolem 28 let (nárůst porodnosti v důsledku propopulačních opatření v roce 1964) i ve věku kolem 45 let (narození kolem roku 1947 po skončení 2. světové války). Na druhou stranu je zřetelný nízký počet osob ve věku kolem 75 let (slabé populační ročníky narozené kolem roku 1917). Zužování věkové pyramidy v základně svědčí o poklesu počtu narozených od roku 1975.

Vzhledem k poklesu porodnosti v poslední dekádě minulého století a zvyšování střední délky života pokračovalo po celé sledované období stárnutí populace ČR. Podíl dětské složky populace (0–14letí) se snížil z 20 % na méně než 15 %. Naproti tomu podíl 65letých a starších osob se do konce roku 2012 zvýšil z necelých 13 % na téměř 17 %. Hlavní příčinou byla skutečnost, že věkovou hranici 65 let postupně překročily početně silnější ročníky narozené během německé okupace a především po skončení 2. světové války.

Index stáří (definovaný jako poměr počtu seniorů 65letých a starších ku počtu dětí do 15 let) proto plynule rostl po celé sledované období. Zatímco v roce 1992 v populaci připadali zhruba 2 senioři na 3 děti, v roce 2006 počet seniorů překročil počet dětí a v roce 2012 na 10 dětí připadalo již více než 11 seniorů.

Pokračující stárnutí populace potvrzuje i vývoj průměrného věku. Průměrný věk mužů i žen se během sledovaného období zvýšil téměř o 5 let.

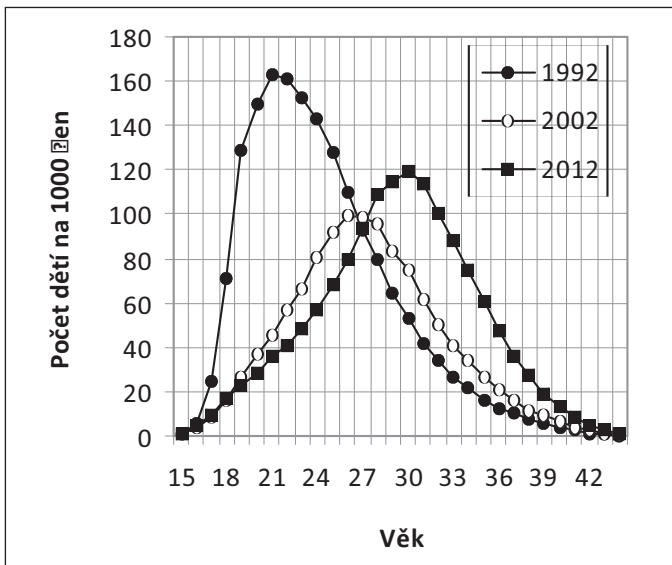
K 31. 12. 2012 má věkové složení obyvatelstva ČR pochopitelně stejné nepravidelnosti jako věkové složení k 31. 12. 1992, pouze posunuté do věku o 20 let vyššího (graf č. 2). Nejpočetnější věkovou skupinou jsou osoby kolem 38 let (ročník 1974), poměrně početné jsou i osoby ve věku kolem 64 let (ročník narození 1947). Pouze vliv poklesu porodnosti během 1. světové války není z věkové pyramidy již patrný, neboť by se jednalo o osoby zhruba 95leté, které již většinou zemřely. Vrchní část věkové pyramidy ve věku zhruba nad 65 let je poměrně pravidelná, bez větších výkyvů v počtech osob. Výkyvy počtu živě narozených osob příslušných ročníků jsou již téměř

Tabulka č. 2: Vývoj plodnosti a porodnosti v ČR

Ukazatel	1992	1993	1994	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Živě narození	121 705	121 025	106 579	96 097	90 910	102 211	117 153	108 673	108 576
Živě narození mimo manželství (%)	10,6	12,6	14,5	15,5	21,7	31,6	40,3	41,8	43,4
Úhrnná plodnost	1,71	1,67	1,44	1,28	1,14	1,28	1,49	1,43	1,45
Průměrný věk matky při porodu	24,8	25,0	25,4	25,8	27,2	28,6	29,6	29,7	29,8
Průměrný věk matky při 1. porodu	22,5	22,6	22,9	23,3	24,9	26,6	27,6	27,8	27,9

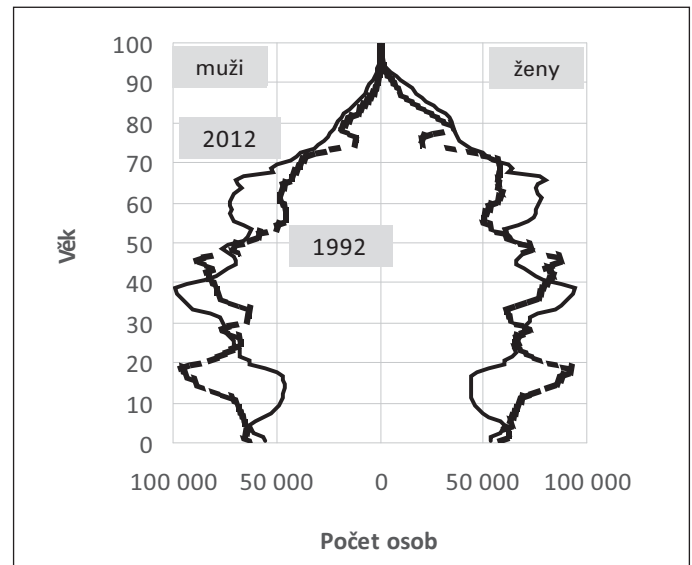
Zdroj dat: ČSÚ

Graf č. 1: Specifické míry plodnosti v ČR

Zdroj dat: ČSÚ

Graf č. 2: Věkové a pohlavní složení obyvatelstva ČR (k 31. 12.)

Zdroj dat: ČSÚ

plně eliminovány vlivem úmrtnosti v tomto věku. Ve spodní části věkové pyramidy je patrný nárůst počtu živě narozených v první dekádě tohoto století (rozšíření pyramidy) i pokles v posledních letech (opětovné zúžení).

Při podrobnější analýze změn věkové struktury ČR během sledovaného období na základě číselných hodnot je patrný vliv migrace. Protože ČR měla během sledovaného období většinou kladné migrační saldo a migranti jsou převážně lidé mladšího a středního věku, jsou u nás počty osob k 31. 12. 2012 ve věku zhruba do 50 let o něco vyšší než počty osob o 20 let mladších k 31. 12. 1992 (resp. vyšší než počty osob narozených v příslušném roce). Znamená to, že vlivem migrace byl v těchto věkových skupinách nejen vykompenzován počet zemřelých, ale došlo k dalšímu zvýšení počtu osob. Ve věku nad 50 let již pozorujeme úbytek počtu osob (v porovnání s počtem osob příslušného ročníku narození před 20 lety) v důsledku rostoucí úmrtnosti a klesající migrace. Zahraniční migrace tedy v uvedeném období přispívala

k omlazení věkové struktury, částečně eliminovala stárnutí populace ČR.

Další vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR lze částečně předpovědět na základě současné věkové struktury a očekávaného budoucího demografického vývoje, především počtu narozených. Ještě dlouhou dobu budou zřejmě nejpočetnějšími věkovými skupinami osoby narozené v období kolem roku 1974, tedy 50letí v roce 2024, 60letí v roce 2034 atd. V nejbližších 10 letech lze očekávat každý rok zhruba stejné počty osob dosahujících důchodového věku. Později se jejich počty dokonce o něco sníží. K výraznému nárůstu počtu starobních důchodců dojde až ve čtyřicátých letech, kdy důchodového věku postupně dosáhnou zmíněné silné populační ročníky narozené v 70. letech minulého století.

Naproti tomu již v nejbližších letech výrazně poklesne počet osob ve věku kolem 20 let, což bude mít za následek pokles počtu zájemců o vysokoškolské studium i pokles počtu nových mladých uchazečů o zaměstnání a později celkový pokles podílu mladých pracovních sil do 30 let.

Bude se rovněž snižovat počet žen ve věku kolem 30 let (věk nejvyšší plodnosti), což bude mít za následek další pokles počtu narozených dětí, neboť poslední prognózy vývoje plodnosti žen předpokládají její stagnaci nebo jen poměrně pomalý nárůst, který nebude schopen úbytek žen v reprodukčním věku kompenzovat. Lze tedy očekávat další úbytek počtu dětí v ČR, tedy zužování věkové pyramidy v základně.

Literatura:

Koschin, Felix, Fiala, Tomáš, Langhamrová, Jitka, Roubíček, Vladimír. *Plodnost v českých zemích v devadesátých letech*. 1. vyd. Praha: VŠE, 2001. 50 s. ISBN 80-245-0254-2.

Langhamrová, Jitka - Vaňo, Boris. *20 let samostatnosti z pohledu demografie ČR, SR, ČSR / 20 rokov samostatnosti z pohledu demografie ČR, SR, ČSR*. Infostat Bratislava. 2014. ISBN 978-80-89398-25-6 (v tisku).

Štyglerová, Terezie - Němečková, Michaela. *Populační vývoj v České republice v roce 2012. Demografie roč. 55, č. 3, s. 189-208. ČSÚ 2013. ISSN 0011-8265.*

Demografická ročenka České republiky. ČSÚ 2012, online. <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/4019-13>

Oba autoři působí na Vysoké škole ekonomické.

Tabulka č. 3: Vývoj základních charakteristik věkového složení obyvatelstva

Ukazatel	1992	1993	1994	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Podíl 0–14letých (%)	20,0	19,4	18,9	18,3	16,2	14,6	14,4	14,7	14,8
Podíl 15–49letých (%)	51,8	52,0	52,2	52,4	51,2	50,1	49,4	48,8	48,4
Podíl 50–64letých (%)	15,3	15,5	15,8	16,0	18,7	21,0	20,6	20,4	20,0
Podíl 65letých a starších (%)	12,9	13,0	13,1	13,3	13,9	14,2	15,5	16,2	16,8
Průměrný věk celkem	36,6	36,8	37,0	37,3	38,8	40,0	40,8	41,1	41,3
Průměrný věk muži	34,9	35,1	35,3	35,6	37,1	38,4	39,3	39,6	39,8
Průměrný věk ženy	38,3	38,4	38,6	38,9	40,3	41,5	42,3	42,5	42,7
Index stáří celkem (%)	64,3	66,8	69,6	72,5	85,5	97,0	107,8	110,4	113,3

Zdroj dat: ČSÚ

Vývoj sociálního dialogu v České republice během světové finanční krize II.

Soňa Veverková

Předkládaná stať navazuje na článek Vývoj sociálního dialogu v České republice během světové finanční krize I.¹ Mapuje vývoj vztahů mezi sociálními partnery, tzn. zástupci zaměstnavatelů a zástupci zaměstnanců, v České republice během ekonomického útlumu. Sleduje přibližně období 2008–2013 a popisuje, jak se vztahy mezi sociálními partnery proměňovaly v závislosti na ekonomickém vývoji a zda byli sociální partneři schopni dosáhnout v krizovém období kompromisu.

Článek se zabývá vztahy mezi sociálními partnery², tzn. zástupci zaměstnavatelů (zaměstnavatelské asociace) a zástupci zaměstnanců (odborníky), a to jak na vyšším stupni, tak na podnikové úrovni³. Zdrojem informací pro tento text jsou zejména každoroční zprávy Českomoravské konfederace odborových svazů (dále ČMKOS) o kolektivním vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni. Zatímco o výsledcích kolektivního vyjednávání se můžeme informovat v publikaci „Informační systém o pracovních podmínkách“ (dále ISPP), vydávané za každý rok Ministerstvem práce a sociálních věcí, získat informace o průběhu kolektivního vyjednávání je velmi obtížné, pomineme-li časově náročné rozhovory s příjímými aktéry. Jediná organizace, která sleduje průběh i výsledky kolektivního vyjednávání, je právě ČMKOS. Její zprávy se pochopitelně týkají pouze jejích členských odborových svazů⁴, nicméně protože se jedná o největší odborovou centrálu v ČR, lze tyto údaje pro účely tohoto textu považovat za dostatečně reprezentativní.

Tabulka č. 1: Počet uzavřených kolektivních smluv vyššího stupně

Rok	Počet uzavřených kolektivních smluv vyššího stupně
2008	26
2009	25
2010	23
2011	25
2012	25
2013	24

Zdroj: MPSV, <http://www.mpsv.cz/cs/3619>

Tabulka č. 2: Délka kolektivního vyjednávání na vyšším stupni

Rok	Délka kolektivního vyjednávání na vyšším stupni (týdny)
2008	7–45
2009	5–25
2010	5–36
2011	7–28
2012	5–40
2013	5–35

Zdroj: ČMKOS, 2013, str. 9

Pozn.: Údaje označují vždy nejkratší a nejdelší dobu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni. Údaje pouze za členské svazy ČMKOS.

Zaměstnavatelské asociace bohužel přehledy o kolektivním vyjednávání svých členů nepublikují, neboť spektrum jejich činnosti bývá širší než u odborů a kolektivní vyjednávání je pouze jednou z aktivit těchto organizací. Lze tedy namítnout, že údaje čerpané pouze ze zpráv ČMKOS jsou jednostranné a vyjadřují stanoviska jen zástupce zaměstnanců, nicméně na výsledky kolektivního vyjednávání mají vliv obě strany, a právě z dosažených výsledků lze částečně usuzovat i na průběh kolektivního vyjednávání.

V omezení daných rozsahem tohoto textu se zaměřujeme zejména na průběh kolektivního vyjednávání o mzdách jakožto na nejdůležitější a nejsledovanější součást kolektivního vyjednávání na vyšším stupni i na podnikové úrovni.

Vztahy mezi sociálními partnery a kolektivní vyjednávání v letech 2008–2010

Ekonomický útlum se v kolektivním vyjednávání na vyšším stupni i na podnikové úrovni projevil v roce 2009. Zpráva o kolektivním vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2008 (ČMKOS, 2008) zmínky o krizi ještě neobsahuje, zpráva za rok 2009 (ČMKOS, 2009) již ano. Ekonomický útlum ale postihl různé segmenty národního hospodářství různě - v některých odvětvích se s ekonomickými problémy firmy potýkaly již před začátkem krize (textilní, sklářský průmysl), a tak se zde ekonomický útlum výrazně neprojevil, v jiných odvětvích se naopak krize ještě touto dobou nestačila projevit (potravinářský průmysl). Nicméně řada firem, např. ve stavebnictví či automobilovém průmyslu, již v roce 2009 bojovala s nedostatkem zakázek (ČMKOS, 2009).

Zhoršení ekonomické situace se v roce 2009 příliš neprojevalo v počtu uzavřených kolektivních smluv, a to jak kolektivních smluv vyššího stupně (dále KSVS, viz tabulka č. 1), tak i podnikových kolektivních smluv (dále PKS), i když počet uzavřených PKS ve srovnání s rokem 2008 o něco poklesl (viz graf č. 1). Samotný proces kolektivního vyjednávání a jeho výsledky však krize ovlivnila velmi výrazně - ve zprávě ČMKOS, 2009 je uvedeno, že „nejhorší dopady (na uzavření/neuzavření podnikových kolektivních smluv - pozn. autorky) měla vznikající a prohlubující se finanční a hospodářská krize, která od poloviny minulého roku skoro u jedné třetiny základních odborových organizací zastavila kolektivní vyjednávání a ve většině zhoršila jeho výsledky.“⁵

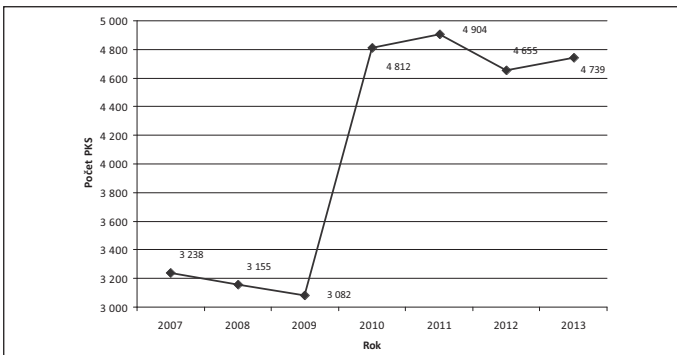
Kolektivní vyjednávání na vyšší úrovni se v roce 2009 oproti roku 2008 výrazně zkrátilo (viz tabulka č. 2), což může být interpretováno i tak, že zástupci zaměstnavatelů i zaměstnanců dokázali vzhledem ke stávající situaci přistoupit na kompromis a rychleji se dohodnout. Většina KSVS v roce 2009 také nastavila meziroční růst mezd opatrněji než v roce 2008 (viz tabulka č. 3) - meziroční růst mezd je nastaven max. na úrovni inflace, pokud je přímo stanoven procentní nárůst mezd, je ve srovnání s rokem 2008 (až na výjimky) výrazně nižší. Některé KSVS, které dosud meziroční růst mezd upravovaly, ho pro rok 2009 nestanovily.

Jak konstatuje zpráva ČMKOS, 2009, také kolektivní vyjednávání o uzavření podnikových kolektivních smluv se prodlužovalo a nakonec často došlo k zavření kolektivní smlouvy bez dohody o mzdovém nárůstu. Zaměstnanci také často bez porady s odborovou organizací akceptovali návrhy zaměstnavatelů a přistoupili na kratší pracovní dobu s odpovídajícím krácením mezd. Dalším dopadem krize bylo i prodloužení platnosti podnikových kolektivních smluv z roku 2008. Např. ve stavebnictví došlo v roce 2009 k zablokování vyjednávání o navýšení mzdových tarifů. Spor byl vyřešen za pomoci zprostředkovatele. Odborové organizace na podnikové úrovni většinou čekaly na výsledek tohoto sporu a následně uzavřely podnikové kolektivní smlouvy shodně s navýšením mzdových tarifů ve výši sjednané kolektivní smlouvou vyššího stupně. Členské odborové organizace OS STAVBA, kterým se podařilo uzavřít podnikovou kolektivní smlouvu již na podzim roku 2008, tzn. před nástupem krize, však dosáhly navýšení v rozmezí 3–7 % (ČMKOS, 2009c).

K jiným radikálním změnám však zatím podle ČMKOS, 2009 dosud nedošlo. Zaměstnanecké benefity (stravenky, penzijní připojištění, doprava do zaměstnání atd.) zůstaly v roce 2009 zachovány beze změn.

Členské odborové svazy ČMKOS, jejichž odvětví krize již postihla, reagovaly na nové ekonomické podmínky a zhoršení vyjednávacích pozic při kolektivním vyjednávání tím, že aktualizovaly metodické pomůcky pro kolektivní vyjednávání na podnikové úrovni pro rok 2010 - tyto metodické pomůcky obsahovaly doporučení a praktické příklady, jak mají základní odborové organizace postupovat při kolektivním vyjednávání v době ekonomického útlumu - jednalo

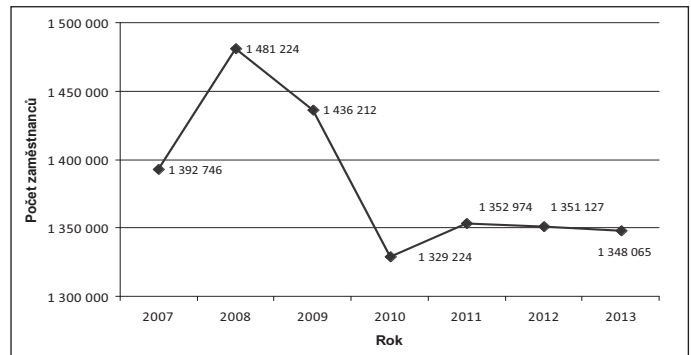
Graf č. 1: Celkový počet uzavřených kolektivních smluv u zaměstnavatelů, kde působí základní (místní) organizace odborového svazu

Zdroj dat: ČMKOS, 2013

Poznámka: Data se týkají pouze členských odborových svazů ČMKOS.

Graf č. 2: Celkový počet zaměstnanců u zaměstnavatelů, kde působí základní organizace odborového svazu

Zdroj dat: ČMKOS, 2013

Poznámka: Data se týkají pouze členských odborových svazů ČMKOS.

se např. o doporučení týkající se sjednání sociálního plánu při hromadném propouštění, vyjednávání o částečné nezaměstnanosti atd. V souvislosti s tím proběhla řada školení a seminářů, zaměstnanci odborových svazů se v některých případech účastnili i kolektivního vyjednávání na podnikové úrovni (ČMKOS, 2009).

ČMKOS také výrazně upravila své cíle pro kolektivní vyjednávání. Zatímco na rok 2009 ČMKOS ještě svým členům doporučovala „vést jednání o platech a kolektivní vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni tak, aby podle celkové ekonomické situace a podle hospodářské situace v odvětví, podniku (firmě) vzrostla průměrná nominální mzda za ČR celkem v roce 2009 ve srovnání s rokem 2008 o 7,5 %“⁶, cíle na rok 2010 byly výrazně uměřenější. Kolektivní vyjednávání o mzdách se mělo odvíjet od konkrétní ekonomické situace odvětví, resp. podniku, zároveň však bylo doporučeno „s ohledem na aktuální vývoj hospodářské situace v národním hospodářství vést kolektivní vyjednávání o mzdách na vyšší i podnikové úrovni tak, aby byla alespoň zachována úroveň mezd“⁷. Dále bylo zdůrazněno, že mzdový vývoj musí odrážet skutečnou ekonomickou situaci v odvětví a není možné připustit, aby „docházelo ke zmrazování či snižování mezd zaměstnanců pouze na základě obecných tvrzení o probíhající hospodářské krizi. Rovněž nelze akceptovat odvolávání se zaměstnavatelů na plošné snížení výdajů na platy⁸ zaměstnanců veřejných služeb a správy“⁹. Stanovením reálného cíle v oblasti vývoje mezd pro rok 2010 tak ČMKOS dala jednoznačně najevo, že si uvědomuje vážnost situace a nebude trvat na plošném zvýšení mezd.

V roce 2010 byla během kolektivního vyjednávání krizi věnována velká pozornost. Počet KSVS se výrazně nezměnil, nicméně i nadále byla zřejmá opatrnost při stanovení meziročního růstu mezd (viz tabulka č. 3). Počet PKS sice v roce 2010 výrazně vzrostl i ve srovnání s rokem 2008, zároveň však významně poklesl počet zaměstnanců, na které se PKS vztahuje. Začala se prodlužovat i délka kolektivního vyjednávání na vyšším stupni.

Podle ČMKOS, 2010 mezi nejčastější opatření, která zaměstnavatelé používali ke zmírnění dopadu krize, patřila:

- 1) Tzv. částečná nezaměstnanost podle § 209 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce (zaměstnavatel z důvodu dočasného poklesu zájmu o svou produkci a tedy nedostatku práce může vyplácet zaměstnancům náhradu mzdy ve výši nejméně 60 % průměrného výdělků) - týkalo se zejména stavebnictví.
- 2) Skončení pracovního poměru dohodou spojenou s nabídkou zaměstnání na dohody mimo pracovní poměr, přičemž zaměstnanci vykonávali práci dál na základě dohody o provedení práce či dohody o pracovní činnosti, které však zaměstnancům neposkytují takovou míru právní ochrany jako pracovní smlouvy.
- 3) Snižování stavu zaměstnanců výpovědí z organizačních důvodů.
- 4) Tlak na odchod zaměstnanců do předčasněho starobního důchodu.
- 5) Snižování mezd.
- 6) Nařizování čerpání dovolené.
- 7) Nařizování čerpání pracovního volna bez náhrady mzdy (zejména v druhé polovině 2010 se toto opatření začalo výrazněji využívat i v organizacích veřejných služeb a správy).
- 8) Zvyšování intenzity práce, která někdy vedla až k porušování bezpečnosti práce.
- 9) Sjednání kratší pracovní doby se snížením mezd, přerazování zaměstnanců do nižších platových tříd.
- 10) U těch firem, které překonaly důsledky krize a došlo u nich k oživení výroby a odbytu, nedocházelo k přijímání nových zaměstnanců standardním způsobem, tj. uzavíráním pracovních poměrů na dobu neurčitou. Kromě toho zaměstnavatelé v rozsáhlé míře využívali práci agenturních zaměstnanců.

Podle ČMKOS, 2010 také v některých odvětvích (veřejné služby, potravinářský průmysl) docházelo k určitému zneužívání krize, kdy odvětví (zaměstnavatelé) nebylo krizí reálně postiženo, avšak zaměstnavatelé využili krize k tomu, aby dojednali pouze minimální růst mezd (max. ve výši inflace).

Dopady ekonomické krize na mzdu a její vývoj však byly často protichůdné:

- Velká část (řádově stovky) podniků přistoupila k úpravě pracovní doby - nejčastěji došlo ke změně na čtyřdenní pracovní

týden s tím, že zbylý den (zpravidla v pátek) zaměstnanci zůstávali doma a pobírali náhradu mzdy (většinou cca 60 % průměrné mzdy) - tato skutečnost se projevila poklesem průměrné mzdy.

- Hromadné propouštění v mnoha podnicích a organizacích vedlo v řadě případů naopak k nárůstu průměrné mzdy, neboť propouštění často byli nejprve méně kvalifikovaní pracovníci s podprůměrnou úrovní mzdy, vysoce kvalifikované, specializované a obtížně nahraditelné zaměstnance podniky propouštěly zpravidla až v „beznadějně“ situaci.

Tyto skutečnosti se projevily minimálně okrajově téměř ve všech odvětvích, masově k nim však došlo právě ve zpracovatelském průmyslu (ČMKOS, 2010).

V reakci na mnohdy poměrně tvrdé nástroje používané zaměstnavateli ke zmírnění následků krize v roce 2010 vznikly další pokyny, jak vést kolektivní vyjednávání. Byla poslána pomoc základním odborovým organizacím při uzavírání PKS - tuto pomoc začínaly nabízet nyní i odborové svazy, na jejichž odvětví krize v roce 2009 ještě nedolehla. Tak např. ve stavebnictví (OS STAVBA) byly zpracovány vzorové podnikové kolektivní smlouvy, přičemž základem pro kolektivní vyjednávání na této úrovni bylo vždy uzavření KSVS. Kolektivní vyjednávání bylo koordinováno koordinacími výbory, zřízenými ve velkých firmách. Na koordinaci se dále podíleli regionální manažeři a specialisté odborového svazu, a to formou konzultací či přímou účastí při vyjednávání. V OS KOVO koordinovali kolektivní vyjednávání návrhy KSVS, případně stanovením minima pro PKS členských základních odborových organizací. Metodická pomůcka pro kolektivní vyjednávání členských základních odborových organizací byla aktualizována a nabídla v pracovněprávní a mzdové části doporučení a praktické příklady, jak při kolektivních vyjednávání na rok 2011 reagovat na důsledky stávající ekonomické krize.

Doporučení pro kolektivní vyjednávání na rok 2011 byla podobně umírněná jako pro rok 2009: „Vzhledem k pokračující ekonomické krizi a značně rozdílným podmínkám, ve kterých jednotlivé OS kolektivně

Tabulka č. 3: Přehled o vývoji mezd sjednaném ve vyšších kolektivních smlouvách v letech 2008–2013

KSVS uzavřená mezi: odborovým svazem - sdružením zaměstnavatelů	Meziroční růst průměrné nominální mzdy sjednaný v KSVS					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
OS ECHO - Svaz chemického průmyslu ČR	6 %	neuprav.	neuprav.	neuprav.	na úrovni inflace	zvýšení TM
OS ECHO - Český svaz zaměstnavatelů v energetice	6 %	5 %	zvýšení TM a příplatků	zvýšení TM a příplatků	zvýšení TM o 2 %, příplatků o 3 %	zvýšení TM
OS KOVO - Českomoravská elektrotechnická asociace	4 %	3,5 %	na úrovni roku 2009	min. o 1,7 %	min. o 1,7 %	min. o 1,5 %
OS KOVO - Asociace leteckých výrobců	6 %	3 %	1 %	2 %	1 %	2 %
OS KOVO - Svaz sléváren ČR	neuprav.	neuprav.	neuprav.	neuprav.	udržení RM	udržení RM
OS STAVBA - Svaz podnikatelů stavebnictví	5–6 %	1,5–2 %	na úrovni roku 2009	zvýšení TM a příplatků	odhad 1–1,9 %	zvýšení TM
OS pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu - Zaměstnavatelský svaz důlního a naftového průmyslu - Spo- lečenstvo těžařů ČR	5-6 %	na úrovni inflace	na úrovni inflace	na úrovni inflace	zvýšení TM	udržení RM
Odborový svaz pracovníků peněžnictví a pojišťovnictví - Svaz bank a pojišťoven	5 %	neuprav.	neuprav.	neuprav.	neuprav.	neuprav.
ČOS pohostinství, hotelů a cestovního ruchu - Svaz obchodu a cestovního ruchu ČR	5 %	neuprav.	neuprav.	neuprav.	neuprav.	neuprav.
OS UNIOS - Česká plynárenská unie - zaměstnavatelský svaz	5 %	+ 4 % TM	místo KSVS se uzavírá PKS pro více zaměstnavatelů			
OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství ČR - Svaz zaměstnavatelů Malá Voda ČR	6 %	6,5 %	2 %	2,7 %	3,5 %	2,5 %
OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství v ČR - Asociace Českého papírenského průmyslu	5-6 %	na úrovni inflace	neuprav.	na úrovni inflace	na úrovni inflace	neuprav.
OS pracovníků textilního, oděvního a kože- dělného průmyslu Čech a Moravy - Asociace textilního-oděvního-kožedělného průmyslu	6 %	na úrovni inflace	na úrovni roku 2009	na úrovni roku 2010	na úrovni roku 2011	na úrovni roku 2012
OS pracovníků obchodu - Svaz obchodu a cestovního ruchu ČR	6 %	na úrovni inflace	neuprav.	na úrovni inflace	neupraven	udržení RM

Zdroj: ČMKOS, 2013, str. 24

Pozn.: V tabulce jsou pro větší přehlednost vynechány ty KSVS, které dlouhodobě odměňování neupravují, tzn. neupravovaly ho ani před vypuknutím ekonomického útlumu. V případě, že sociální partneři v KSVS nesjednávají přímo nárůst průměrné nominální mzdy, ale dohodnou nárůst tarifních (základních) mezd, příplatků, resp. i dalších složek mzdy, výše uvedené údaje jsou odhady odborových svazů a ČMKOS na základě struktury mezd v jednotlivých odvětvích.

Zkratky: neuprav. = KSVS odměňování v daném roce neupravuje, TM = tarifní mzda, RM = reálná mzda

Očekávání pro rok 2013 i výsledky kolektivního vyjednávání jsou shodné s roky 2011 a 2012. Zpráva ČMKOS uvádí, že v roce 2013 byly dopady krize opět mírnější než v roce 2010, ale hospodářská krize nadále pokračuje.

vyjednávají a uzavírají kolektivní smlouvy vyššího stupně, Rada ČMKOS dne 14. 6. 2010 pro kolektivní vyjednávání na rok 2011 doporučila, aby se OS zaměřily především na opatření, která povedou k uzavření KSVS a pomohou k udržení stávajících, resp. tvorbě nových pracovních míst.¹⁰ Umírněné mzdové požadavky odborů odpovídající probíhající krizi tak pomohly stabilizovat situaci v jednotlivých odvětvích a zabránit rozsáhlému propouštění.

Zpráva ČMKOS, 2010 hodnotí vztahy sociálních partnerů v roce 2010 i navzdory krizi jako převážně konsolidované, zvláště v odvětvích, kde má kolektivní vyjednávání dlouhou tradici. Problematické jsou vztahy mezi odborovou organizací a zaměstnavatelem tam, kde zaměstnavatel nedávno změnil právní formu, majitele, vedení atd., případně tam, kde odborová organizace

nově vznikla - v takových případech dochází k diskriminaci členů odborové organizace, k jejich zastrahování a v krajních případech i k propouštění (ČMKOS, 2010).

Období „rekonvalescence“ 2011–2013

V roce 2011 se ve zprávě ČMKOS, 2011 konstatuje, že „poznámka autorky (odborových svazů - poznámka autorky) obsažená v této zprávě i výstupy ISPP ukazují, že hospodářská krize v ČR pokračuje, ale ve srovnání s rokem 2010 je její dopad na kolektivní vyjednávání přece jen o něco mírnější. Bohužel ekonomický vývoj posledních měsíců ukazuje, že toto mírné zlepšení ekonomického prostředí se týkalo pouze letošního roku.“¹¹ Dopady v jednotlivých odvětvích se opět výrazně lišily, např. v odvětvích v působnosti OS KOVO se situace stabilizovala, zatímco OS STAVBA byl toho názoru, že sta-

vebnictví na svoje dno stále teprve čeká. V některých odvětvích také zaměstnavatelé začali více využívat agenturních zaměstnanců, a to zejména v průmyslových odvětvích (ČMKOS, 2011). Např. firmy v působnosti OS KOVO využívaly v roce 2011 agenturního zaměstnávání výrazně více než v roce 2010. Zatímco v době krize počet agenturních zaměstnanců výrazně poklesl, v roce 2011 se jejich počet v působnosti OS KOVO zvýšil o 25 %. Podle ČMKOS tedy „vývoj na pracovním trhu potvrzuje, že zaměstnavatelé, i pokud se vymanili z krize, nevytvářejí pracovní místa na dobu neurčitou, ale upřednostňují rizikovou zaměstnanost, tedy především agenturní zaměstnávání a práci na dobu určitou.“¹²

ČMKOS očekávala, že kolektivní vyjednávání pro rok 2012 bude složité, a to díky úsporným opatřením vlády, změnám v daňových zákonech, které ohrozí zaměstnanec-

ké benefity, zvýšení cen energií atd. Cíle pro kolektivní vyjednávání na podnikové úrovni pro rok 2012 byly stanoveny podobně jako cíle pro rok 2011, tzn. v oblasti odměňování důsledně prosazovat, aby se kolektivní vyjednávání o mzdách odvíjelo od konkrétní ekonomické situace odvětví nebo podniku a případná opatření vedoucí ke snižování mezd byla přijímána pouze jako dočasná (ČMKOS, 2011).

Závěry ČMKOS za rok 2012 se nemění: „Poznatky OS obsažené v této zprávě i výstupy ISPP ukazují, že hospodářská krize v ČR pokračuje, ale ve srovnání zejména s rokem 2010 je její dopad na kolektivní vyjednávání o něco mírnější“¹³. Ale mezi odborovými svazy znovu existují výrazné rozdíly, OS KOVO opět konstatuje, že se výsledky kolektivního vyjednávání dostávají na úroveň před krizí, v jiných odvětvích (stavebnictví, doprava, telekomunikace atd.) je kolektivní vyjednávání složitější a dosažené výsledky nedosahují úrovně předkrizové.

Závěr

Vztahy mezi sociálními partnery byly v letech 2008–2013 mnohem více konsolidované než vztahy mezi sociálními partnery a vládou. Obě strany si uvědomovaly závažnost situace a při kolektivním vyjednávání na vyšším stupni i podnikové úrovni dokázaly zejména v prvním „krizovém“ roce 2009 spolupracovat. Výsledkem na národní úrovni byl mj. dokument Návrh krátkodobých opatření pro východiska z krize a řešení jejich důsledků, který obsahoval 21 opatření, na nichž se sociální partneři shodli, a který byl projednán Předsednictvem RHSD 16. prosince 2009¹⁴. Vztahy mezi sociálními partnery na odvětvové úrovni pak byly ovlivněny zejména tím, jak rychle a hluboko krize postihla konkrétní odvětví. Během krizových let 2009–2010 ČMKOS doporučovala svým členských svazům, aby se kolektivní vyjednávání o mzdách odvíjelo od konkrétní ekonomické situace odvětví, resp. podniku, a jak je vidět z přehledu o vývoji mezd v KSVS, dosažená ujednání

byla ve srovnání s rokem 2008 opravdu mírná, tím spíše, že ani v posledním sledovaném roce 2013 nedosáhla ujednání o mzdách úrovně z roku 2008. Zároveň však někteří zaměstnavatelé začali krize zneužívat k nastavení takových pracovních podmínek, které neodpovídají ekonomické situaci v odvětví či firmě. Lze konstatovat, že v letech 2011–2013 se dopady krize ve většině odvětví zmírnily a že odbory postupně zvyšují své požadavky na ujednání v KSVS i PKS, čímž napětí mezi zaměstnavateli a odbory mírně roste. Zatímco v letech 2009–2010 dokázali zaměstnavatelé i odbory v zájmu udržení pracovních míst spolupracovat, v letech 2011–2013 řada odborových organizací ztrácí trpělivost a domnívá se, že z krize se stává pouhá záminka pro udržení nižšího standardu pracovních podmínek ve srovnání s „předkrizovým“ obdobím. Vztahy mezi sociálními partnery tak budou do budoucna záviset zejména:

- a) na ekonomické situaci na národní, odvětvové i podnikové úrovni,
- b) na tom, zda odborové organizace dokážou reálně posoudit ekonomickou situaci v odvětví a v podniku a budou ochotny této situaci přizpůsobit své požadavky,
- c) na tom, do jaké míry budou zaměstnavatelé zneužívat krizi i po jejím odeznění k tomu, aby nemuseli akceptovat požadavky odborů na opětovné zlepšení pracovních podmínek,
- d) na tom, jak zaměstnavatelské organizace a zaměstnavatelé v postižených odvětvích dokážou své zaměstnance přesvědčit, že u nich krize stále ještě probíhá a nedává prostor pro zlepšení pracovních podmínek.

1 Veverková, Soňa: Vývoj sociálního dialogu v České republice během světové finanční krize, FÓRUM sociální politiky, 2014, roč. 8, č. 2, s. 23-26.

2 Pod pojmem „sociální partner“ máme na mysli organizaci, která reprezentuje zájmy zaměstnavatelů nebo zaměstnanců a která může uzavírat kolektivní smlouvu, ať už kolektivní smlouvu vyššího stupně nebo podnikovou. Na národní úrovni a odvětvové úrovni to jsou tedy zaměstnavatelské asociace a odborové centrály, příp. odborové svazy, na pod-

nikové úrovni je to zaměstnavatel a základní odborová organizace působící u zaměstnavatele.

- 3 Výsledkem kolektivního vyjednávání na vyšším stupni je kolektivní smlouva vyššího stupně, tzn. kolektivní smlouva uzavřená pro větší počet zaměstnavatelů mezi příslušným vyšším odborovým orgánem (odborovým svazem) a organizací nebo organizacemi zaměstnavatelů (nejčastěji zaměstnavatelskými svazy). Výsledkem kolektivního vyjednávání na podnikové úrovni je podniková kolektivní smlouva uzavřená mezi příslušným odborovým orgánem (základní nebo místní odborová organizace) a konkrétním zaměstnavatelem. Blíže viz zákon č. 2/1991 Sb., o kolektivním vyjednávání, v aktuálním znění.
- 4 Těch je v současnosti 29 a dohromady mají cca 400 000–600 000 členů (počet členů je přibližný, liší se podle zdroje).
- 5 ČMKOS, 2009, str. 28.
- 6 ČMKOS, 2008, str. 67.
- 7 ČMKOS, 2009, str. 73.
- 8 Jednalo se o nařízení vlády č. 381/2010 Sb., kterým se mění nařízení vlády č. 564/2006 Sb., o platových poměrech zaměstnanců veřejných služeb a správy. Toto nařízení schválila vláda na svém jednání 7. prosince 2010. Nařízení upravilo platy ve státní a veřejné sféře a jeho cílem byla desetiprocentní úspora ve výdajích na tyto platy v roce 2011. Toto nařízení vzbudilo nevoli odborů.
- 9 ČMKOS, 2009, str. 73.
- 10 ČMKOS, 2010, str. 80.
- 11 ČMKOS, 2011, str. 84.
- 12 ČMKOS, 2011, str. 49.
- 13 ČMKOS, 2012, str. 88.
- 14 Více viz VEVEŘKOVÁ, Soňa: Vývoj sociálního dialogu v České republice během světové finanční krize, FÓRUM sociální politiky, 2014, roč. 8, č. 2, s. 23-26.

Literatura:

- ČMKOS (2013): Zpráva o průběhu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2013. ČMKOS, 19. 11. 2013.
- ČMKOS (2012): Zpráva o průběhu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2012. ČMKOS, 15. 10. 2012.
- ČMKOS (2011): Zpráva o průběhu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2011. ČMKOS, 22. 11. 2011.
- ČMKOS (2010): Zpráva o průběhu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2010. ČMKOS, 23. a 24. 11. 2010.
- ČMKOS (2009): Zpráva o průběhu kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a na podnikové úrovni v roce 2009. ČMKOS, 19. 10. 2009.

Autorka působí ve VÚPSV, v. v. i.

Poznatky z praxe

Úloha ministerstev práce a veřejných služeb zaměstnanosti: výzvy a reformy v České republice a v zahraničí

Helena Vychová

Konference na téma „Úloha ministerstev práce a veřejných služeb zaměstnanosti: výzvy a reformy v České republice a v zahraničí“ se konala 3. dubna 2014 a jejím organizátorem byl Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. (VÚPSV, v. v. i.). Uskutečnila se za mezinárodní účasti přednášejících, jimiž byli odborní experti z Mezinárodní organizace práce (ILO), kteří se dané problematice dlouhodobě věnují, a také zahraniční odborníci působící přímo ve službách zaměstnanosti v Rakousku a Německu, kteří tak mohli představit praktické zkušenosti s fungováním služeb zaměstnanosti v těchto zemích.

Konferenci zahájil ředitel VÚPSV, v. v. i., Ladislav Průša, který vyzvedl aktuálnost a potřebnost řešení dané problematiky v situaci ČR. Úvodní slovo přednesl host z ILO, Mousa Oumarou, Director of Industrial and Employment Relations Department of the ILO, který ve svém vystoupení zdůraznil, že reforma může být úspěšná jen tehdy, pokud byla

dobře naplánována, připravena, realizována a konzultována se sociálními partnery a dalšími relevantními aktéry. Krátce také připomenul dobu vzniku služeb zaměstnanosti v ČR, ocenil jejich kvalitu v rámci Evropy i OECD a současnou problematickou situaci po nedávné reorganizaci systému služeb zaměstnanosti. Poukázal na obecnou vzájemnou

souvislost mezi kvalitou fungování služeb zaměstnanosti a způsobem organizace a řízení ministerstva práce a mírou pozornosti, kterou ministerstvo otázkám zaměstnanosti věnuje. ILO projevuje zvýšený zájem o problematiku fungování ministerstev práce a v nedávné době investovala do výzkumu, aby tak přispěla k zvýšení poznatků v dané oblasti a rozšíří-

la technickou pomoc poskytovanou řadě členských zemí. V této souvislosti současně představil novou publikaci „Labour Administration in Uncertain Times“*, která se řadí mezi hlavní zdroje informací v dané oblasti. Na závěr pak vyslovil i přání úspěchů v modernizaci systému správy služeb zaměstnanosti realizované v České republice.

Generální ředitelka ÚP ČR, Marie Bílková, pak představila pohled na současnou situaci v ČR, kde reforma služeb zaměstnanosti přinesla řadu negativních dopadů, které se její úřad snaží postupně napravovat a nastavit tak systém služeb zaměstnanosti správným směrem.

Trendy ve službách zaměstnanosti z nadnárodního pohledu

V rámci prvního tematického bloku konference věnované trendům ve službách zaměstnanosti z nadnárodního pohledu nejdříve vystoupil zástupce ILO Luděk Rychlý, Senior Labour Administration/Inspection Specialist ILO, s příspěvkem „**Ministerstva práce a služby zaměstnanosti v nejistých dobách - výzvy, trendy a reformy**“. Jak ukázaly výsledky analýz a srovnání fungování ministerstev práce provedených ILO v řadě zemí, lze mezi hlavní problémy v této oblasti zařadit nedostatky ve vzájemné komunikaci mezi jednotlivými složkami ministerstva, s regiony a nedostatky v personálním řízení či technickém vybavení ministerstev. Existují však i velmi dobře fungující a vybavená ministerstva, proto zmíněné nedostatky nelze zobecnit, je ale zřejmé, že ministerstva práce většinou nepatří mezi prioritní resorty, mezi priority vlád daných zemí. Zkušenosti však současně ukazují, že fungování veřejné správy do značné míry závisí právě na kvalitě ministerstva.

V druhé části příspěvku byla stručně představena základní zjištění vyplývající z řady odborných zpráv, zabývajících se reformami, ukazující na hlavní nedostatky procesu přípravy a realizace reform. K hlavním patří především jejich realizace bez předchozího provedení potřebných analýz, bez dostatečné podpory, vzájemné spolupráce jednotlivých aktérů, nedostatečná implementační kapacita, nepřipravenost administrativy k implementaci změn, nedostatečný čas na přípravu a implementaci, nadměrné využívání externích poradců, nedostatečné využívání zkušeností interních pracovníků, nevyužívání tzv. „institucionální paměti“, čímž by se zabránilo aplikaci změny, která již v minulosti nebyla úspěšná.

Dalším přednášejícím z ILO byla Donna Koeltz, Senior Specialist in Employment Services ILO, která se dlouhodobě věnuje komparaci systémů správ služeb zaměstnanosti ve světě. Ve svém příspěvku na téma „**Public Employment Services: Facing the Challenges through Innovative Delivery Models**“ na začátku krátce zmínila konvenční ILO, které se dotýká oblasti správy služeb zaměstnanosti. Dále se věnovala stručnému vymezení hlavních charakteristik, funkcí a procesu poskytování těchto služeb. Mezi hlavní funkce patří pomoc při hledání

zaměstnání, umísťování do zaměstnání, zprostředkování informací, nabídka programů, regulační služby, výplata dávek. Poskytování služeb zahrnuje několik kroků, z nichž první představuje počáteční vstup do systému (registrace, poskytování informací, možnost samostatného získání informací, skupinové informační schůzky), na který navazuje zlepšení zaměstnatelnosti (individuální poradenství, zhodnocení potenciálu uchazeče, kariérní plány, programy trhu práce). Dalším důležitým prvkem v procesu poskytování služeb je řízení výkonnosti systému, jež je nezbytné pro měření kvality jeho výkonu. Autorka příspěvku zdůraznila nezbytnost spolupráce služeb zaměstnanosti s ostatními aktéry trhu práce, neziskovými organizacemi, se soukromými institucemi působícími v oblasti zprostředkování zaměstnání, zohlednění potřeb a názorů uchazečů o zaměstnání a zaměstnavatelů. Zdůraznila rovněž význam dostupnosti informací a kvalitních analýz o aktuálním stavu a vývoji na trhu práce pro potřeby správy služeb zaměstnanosti.

Ve druhé části jejího vystoupení byly stručně představeny základní znaky jednotlivých modelů poskytování služeb zaměstnanosti. „Tradiční“ model, označovaný také jako systém Jobcenter, byl představen na příkladu Velké Británie. V daném systému se v Jobcentrech registrují uchazeči o zaměstnání s délkou nezaměstnanosti do jednoho roku, nezaměstnaným déle než jeden rok jsou pak určeny služby soukromých institucí, které jim věnují intenzivnější pomoc. Druhý představený decentralizovaný model se vyznačuje dostatečným počtem úřadů práce rozmístěných po celé zemi. Model byl ilustrován na příkladu Filipín, kde existuje dobrá spolupráce s obcemi, centrální úřad zajišťuje vzdělávání zaměstnanců správy služeb zaměstnanosti a financování informačního systému pro obce a posuzuje výkonnost místních úřadů práce. Centrální úřad tak má roli kontrolní, místní úroveň zajišťuje poskytování služeb. Následující model subkontraktace byl popsán na příkladu Austrálie, kde registrace uchazečů o zaměstnání provádí vládní instituce s označením CENTERLINK. Klienti jsou rozřazeni do čtyř skupin, kterým je pak, s ohledem na jejich zařazení, poskytována odpovídající pomoc/služba soukromým sektorem poskytovatelů služeb zaměstnanosti. V daném modelu tak zajišťují všechny služby zaměstnanosti instituce soukromého a neziskového sektoru, jejichž výkon je hodnocen vládní institucí. Porovnání hodnocení jednotlivých poskytovatelů služeb současně také přináší uchazečům o zaměstnání informace pro výběr konkrétního poskytovatele služeb. Nizozemský model, další z představených modelů, je založen na spolupráci se soukromými agenturami. Uchazeči o zaměstnání se zde registrují u soukromých agentur, kde jim je poskytováno individuální poradenství podle jejich potřeb. Veřejné služby zaměstnanosti pak registrují uchazeče o zaměstnání s délkou doby nezaměstnanosti překračující šest měsíců a zaměřují

se především na uchazeče o zaměstnání obtížněji umísitelné na trhu práce a na zaměstnavatele, kteří jsou ochotni tyto uchazeče zaměstnat. Vláda vyžaduje od občanů, podniků a dalších organizací větší odpovědnost. Rozvíjeno je on-line poskytování služeb (e-sloužby) uchazečům o zaměstnání a zaměstnavatelům prostřednictvím internetu. Kanadský model, poslední z představených, deleguje výkon služeb zaměstnanosti na regiony. Model je založen na smlouvě mezi federální a regionální vládou, která vymezuje poskytování služeb zaměstnanosti a kritéria hodnocení. Ze srovnání vyplynulo, že žádný ideální model poskytování služeb zaměstnanosti neexistuje, důležitější než to, kdo tyto služby poskytuje, je zejména jejich kvalita, přičemž klíčovým faktorem je správné posouzení a zařazení uchazeče o zaměstnání už na samotném začátku. Žádoucí je rovněž rozvoj spolupráce s ostatními aktéry trhu práce. Přestože cílem realizace reformy ve většině zemí bývá snížení výdajů, úspor není často dosaženo, spíše se jedná o přerozdělení prostředků účinnějším a efektivnějším způsobem.

Příklady fungování služeb zaměstnanosti

V rámci druhého tematického bloku konference byly představeny příklady fungování služeb zaměstnanosti v Rakousku a Německu.

Fungování služeb v Rakousku představila Ingeborg Friehs, členka představenstva AMS Österreich (Správa služeb zaměstnanosti Rakouské republiky) a Danica Pražáková, jednatelka bit cz training. Nejdříve byla představena výchozí situace z 90. let před reformou, kdy Správa služeb zaměstnanosti (AMS) byla součástí rakouského ministerstva práce, které provádělo téměř všechna rozhodnutí, a systém tak byl velmi těžkopádný. Systém řízení byl byrokratický, řízení neprobíhalo na základě cílů, ale prostřednictvím směrnic a jednotlivých ad hoc rozhodnutí. Sociální partneři se neúčastnili důležitých rozhodnutí, klienti nebyli se službami zaměstnanosti spokojeni. Reforma byla provedena změnou zákona o službách zaměstnanosti v roce 1994. Správa služeb zaměstnanosti získala právní subjektivitu. Decentralizace posílila organizace na úrovni spolkových zemí oproti centrále, řada činností, vzdálených pracovnímu trhu, byla přesunuta na jiné subjekty, aniž by došlo k současnému snížení personálu, a byla provedena reforma financování aktivní politiky zaměstnanosti. Vedle uchazečů o zaměstnání se stali stejně důležitým předmětem zájmu i zaměstnavatelé a byly vytvořeny organizačně a personálně oddělené služby pro podniky. Bylo rovněž zavedeno řízení prostřednictvím cílů a systémy řízení kvality. Sociální partneři byli zapojováni do všech podstatných rozhodnutí na všech úrovních. V roce 2000 byla provedena reorganizace služeb pro zájemce o zaměstnání. Klienti jsou nyní rozdělováni podle potřeby péče, kterou jim je třeba věnovat, na všech regionálních pobočkách byl zaveden „trízónový model“, byly stanoveny postupy procesu za účelem sjednocení podoby posky-

tování služeb a bylo rozšířeno využívání internetu v poskytování služeb. Tzv. třízónový model se skládá z „Infózóny“, kde klienti získávají potřebné informace, v druhé zóně „Služby“ probíhá práce s klientem s krátkou dobou nezaměstnanosti do 3 měsíců, kterému jsou k dispozici služby tzv. „z jedné ruky“, tedy klient v této době řeší vše potřebné a spolupracuje stále s jedním pracovníkem, který tak zná kompletně jeho situaci. Třetí zóna „Poradenství“ zahrnuje péči o osoby s omezením při zprostředkování a praktickou realizaci nástrojů politiky zaměstnanosti. Na závěr byly zmíněny oblasti, které je nyní třeba řešit, jako je zhoršení situace na trhu práce od roku 2012, přistěhovalectví zahraničních pracovníků, nedostatek odborníků v některých povoláních, potřeba propojení aktivní politiky zaměstnanosti a politiky vzdělávání v oblasti celoživotního vzdělávání (Strategie 2020), zamezení vyloučení a dlouhodobé nezaměstnanosti osob vzdálených trhu práce, rozšíření internetových a samoobslužných nabídek (online péče o nezaměstnané).

Služby zaměstnanosti v Německu představila Noemi Roupcová ze společnosti EuroProfis, která pomáhá vytvářet a evaluovat programy pro dlouhodobě nezaměstnané klienty Jobcenter v Bavorsku. Na realizaci některých z nich se přímo podílí. V Německu je Federální ministerstvo práce a sociál-

ních věcí z pohledu kompetencí pouze odvolacím orgánem, má určitý vliv na tvorbu strategie, i když omezený délkou volebního období, které je kratší, než období platnosti strategie, která tak musí vznikat na základě politického konsenzu. Spolkový úřad práce pracuje s uchazeči o zaměstnání do 1 roku v evidenci a se zájemci o zaměstnání bez omezení délky evidence. Důraz je kladen na spolupráci s místními iniciativami - zejména obcemi, místními vzdělávacími institucemi, dalšími úřady. Některé služby poskytují dodavatelé vzeší z výběrových řízení, obvyklá doba smlouvy je 3 roky a v případě spokojenosti obou stran se další období nesoutěží, ale je využita opce. Financování probíhá ze státního rozpočtu (z příspěvků ze sociálního pojištění). Spolkový úřad práce má značnou autonomii, podílí se na tvorbě strategie, zaměstnanci mají status úředníka, čímž je zajištěna jejich nezávislost na politické reprezentaci. V roce 2004 v rámci reformy sociální politiky (tzv. Hartzova reforma) vznikla Jobcentra, která se věnují dlouhodobě nezaměstnaným uchazečům o zaměstnání s délkou nezaměstnanosti delší než 1 rok. Hlavní důraz je kladen na začleňování klientů do společnosti, až poté na zprostředkování zaměstnání, na individuální práci s klientem. Mezi činnosti Jobcenter se řadí zprostředkování zaměstnání, vzdělávání, terapeutické aktivity, moti-

vačně-aktivizační aktivity, poradenství, vyplácení základního příjmu a dalších dávek, kontrola a potírání nelegálního zaměstnávání. Jobcentra jsou založena dvěma subjekty - úřadem práce a obdobou našich dřívějších okresních úřadů. Jobcentra v rámci svých kompetencí rozhodují o výši a příslušnosti vyplácených dávek včetně formy a způsobu výplaty, o realizaci vzdělávacích a poradenských aktivit a výběru jejich dodavatelů, vytvářejí a realizují programy pro klienty a spolupracují s místními iniciativami a zaměstnavateli. Německé služby zaměstnanosti lze charakterizovat několika hlavními znaky, jako utváření vztahu mezi poskytovateli služeb zaměstnanosti a místními iniciativami, podíl místních iniciativ na financování určitých služeb, vysoká odbornost pracovníků, kvalitní metodické vedení, jasné kompetence a jasná, stabilní a průběžně naplňovaná dlouhodobá strategie.

Na závěr konference pak proběhla diskuse, v rámci níž byly přednášejícím pokládány dotazy účastníků, které prezentovaná témata velmi zaujala. Veškeré příspěvky prezentované na konferenci jsou veřejně dostupné všem zájemcům o danou problematiku na internetových stránkách www.vupsv.cz, rubrika Aktuality.

*Recenzi na danou publikaci najdete v čísle 2/2014.

Autorka působí ve VÚPSV, v. v. i.

Informační servis čtenářům

Právní úprava sociálního zabezpečení v širších souvislostech

Kahoun, Vilém a kol. Sociální zabezpečení: vybrané kapitoly.

Praha: Triton, 2013. 2. aktualizované vydání. 468 s. ISBN 978-80.7387-73-0

Publikace vydaná roku 2013 v nakladatelství Triton představuje aktuální zdroj poznání o sociálním zabezpečení především v České republice. Je určena pro každého, kdo se o dané téma zajímá, především však pro odborníky a také studenty vysokých škol, kteří studují obor zaměřený na sociální politiku, sociální práci nebo se připravují na zkoušku z práva sociálního zabezpečení.

Cílem autorského kolektivu vedeného prof. Kahounem nebylo provést komplexní rozbor sociálního zabezpečení, ale spíše zachytit vybrané úseky z rozsáhlé sociální materie, jak plyne i z předmluvy. Nicméně, výklad je podrobný a za přednost lze považovat právě široký záběr zaměřený v rámci čtrnácti kapitol na historii, vnitrostátní právní úpravu, významné mezinárodní dokumenty i vybrané aspekty sociálního zabezpečení v právu Evropské unie. Významné je také komplexnější zaznamenání vazeb mezi sociálním zabezpečením a ekonomickými a demografickými faktory, které do značné míry determinují nejen schvalování právních předpisů, ale zejména zvažování budoucích reformních opatření. Autoři se například zamýšlí nad stárnutím populace a jejími dopady na udržitelnost důchodových systémů a rozebírají možná řešení. Neobvyklé je začlenění výkladu o globaliza-

ci v širším záběru nastiňujícím podstatu globalizace a rozebírajícím globální problémy chudoby, jakož i problémy energetické a environmentální.

Kniha popisuje platnou právní úpravu jednotlivých systémů sociálního zabezpečení, konkrétně nemocenského pojištění, důchodového pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci i jejich subsystémů, tj. pomoci v hmotné nouzi, dávek osobám zdravotně postiženým a sociálních služeb. Přístupy k umístění sociálních služeb v rámci sociálního zabezpečení se mezi odborníky liší a zde se jedná o jednu z možností, jak na ně nahlížet a systematicky je zařadit.

Podrobněji je rozebráno zabezpečení v nezaměstnanosti, což lze považovat za jedno ze specifíků této učebnice. Zabezpečení v nezaměstnanosti je v České republice totiž obvykle vykládáno v rámci pracovního práva. Oproti tomu v mnoha zemích Evropy je sledovaná materie považována za součást sociálního zabezpečení, proto je zvolený přístup určitě možný a přínosný. Publikace se naopak netýká zdravotního pojištění, ovšem odpovídající pozornost je zaměřena na posuzování zdravotního stavu v nemocenském pojištění i na posudkovou činnost lékařské posudkové služby v sociálním zabezpečení obecně.

Jednotlivé kapitoly zachycují platnou právní úpravu, věcný a osobních rozsah, organizaci a řízení, popř. další relevantní aspekty daného systému nebo subsystému sociálního zabezpečení. Pozitivně lze hodnotit uvedení odborné literatury vždy na závěr příslušné kapitoly.

Publikace obohacuje nabídku odborné literatury ze sociální politiky o zajímavý a obsažený titul.

Iva Chváralová, MUP

Odbornému vzdělávání žáků a jejich následnému uplatnění na trhu práce se dlouhodobě věnuje Národní ústav pro vzdělávání (NÚV). Nejnověji zpracoval publikace „Absolventi středních škol a trh práce“, týkající se čtyř vybraných odvětví, a to stavebnictví, elektrotechniky, strojírenství a služeb, jež na jednom místě přináší všechny důležité informace jak o potřebách a požadavcích zaměstnavatelů a trhu práce, tak o připravenosti a úspěšnosti absolventů škol při přechodu do pracovního života, zpracované v NÚV v rámci řady dílčích šetření a analýz. Více o sledované problematice a detailnější informace naleznete na www.infoabsolvent.cz nebo na www.nuv.cz.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu květnového čísla:

- Mgr. Martin Dürner, Zdeněk Kašpárek: Před dvaceti pěti lety bylo založeno EDE
- Zdeněk Kašpárek: V Paláci Žofin byly předány ceny vítězkám soutěže Sestra roku
- MUDr. Andrea Pekárková: První Národní konference o zdravotní péči o lidi bez domova
- Ing. Bc. Alice Švehlová: Alzheimerova choroba tématem konference na půdě ČVUT
- Mgr. Anna Ghannamová: Slovenská APSS: Adoptuj si starých rodičov (dokončení)
- Zdeněk Kašpárek: Respekt k lidské důstojnosti začíná na úrovni slov a myšlení - rozhovor s A. Šabatovou
- Mgr. Lenka Dražilová: Paliativní péče v podmínkách pobytového zařízení sociální péče
- PaedDr. Jana Vachulová: Představení služby raná péče, 2. část
- Lucie Křesťanová: Projekt "Nová práce!" propojuje svět vozíčkářů a neslyšících
- Mgr. Petra Kulveitová: Značka kvality je připravena k certifikaci pečovatelské služby

Novinky v knižním fondu

Labour administration in uncertain times. Policy, practice and institutions. /Heyes, Jason [EDI] - Rychly, Ludek [EDI]

Cheltenham: Edward Elgar, 2013. Geneva: International Labour Office, 2013. - xv, 301 s. - ISBN 978-1-78254-942-0.

Older workers in an ageing society. Critical topics in research and policy. /Taylor, Philip [EDI]

Cheltenham: Edward Elgar, 2013. - viii, 276 s. - ISBN 978-1-78254-009-0.

O smrti a pohřbívání. / Nešporová, Olga

Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. - 351 s. - ISBN 978-80-7325-320-2.

Akademická příručka českého jazyka. / Pravidlová, Markéta [EDI] - Svobodová, Ivana [EDI]

Praha: Academia, 2014. - 533 s. - ISBN 978-80-200-2327-8.

Soziale Arbeit im Sozialismus. Ein Beispiel aus der Tschechoslowakei (1968–1989). / Špiláčková, Marie

Wiesbaden: Springer VS, 2014. - 271 s. - ISBN 978-3-658-04721-4.

Přechod absolventů středních škol na trh práce - srovnání situace absolventů učebních a maturitních oborů. / Trhlíková, Jana

Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2014. - 51 s.

Potřeby zaměstnavatelů a připravenost absolventů škol - šetření v terciárním sektoru. / Doležalová, Gabriela

Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2014. - 40 s.

Zpráva o rodině v Jihomoravském kraji. Brno: Společně, o.p.s., 2014. - 147 s.

Rok 2014 - nová naděje? Praha: Sondy, 2014. - 74 s. - ISBN 978-80-86846-53-8.

Regional aspects of unemployment in the Czech Republic and Slovakia. / Kuchař, Pavel [EDI] - Vaska, Ladislav [EDI]

Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2013. - 205 s. - ISBN 978-80-7414-674-9.

Výzkum sociálních podniků v ČR - 2013. / Šloufová, Romana - Dohnalová, Marie a kol.

Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2013. - 133 s. - ISBN 978-80-7416-130-8.

Z domácího tisku

Základní principy poskytování dávek sociálního zabezpečení v Evropské unii. /ČERNÁ, Jitka

In: Práce a mzda. - Roč. 62, č. 3 (2014), s. 36-41. Příklady rozsudků Soudního dvora.

Růst dluhu přibrzdil. / ROJÍČEK, Marek

In: Statistika a my. - Roč. 4, č. 2 (2014), s. 16.:obr.

Po šesti letech klesl v zemích eurozóny dluh vládního sektoru v poměru k hrubému domácímu produktu. Česká republika stále patří ke skupině zemí s relativně nízkým zadlužením.

Rozdíly mezi pracovní smlouvou a dohodami. / DANĚK, Antonín

In: Práce a mzda. - Roč. 62, č. 3 (2014), s. 32-35. Rozdíly v oblasti pracovního práva a z hlediska zdravotního pojištění.

Změny zdravotní podmínky nároku na průkaz osoby se zdravotním postižením. /LANGER, Radim

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 17, č. 4 (2014), s. 19-22.

Ke změnám, které přinesla nová právní úprava od 1. 1. 2014 v souvislosti s posuzováním zdravotního stavu v případě nároku na průkaz osoby se zdravotním postižením.

Předsmělná odpovědnost v pracovním právu. / ERÉNYI, Tereza - VEJSADA, Daniel

In: Práce a mzda. - Roč. 62, č. 3 (2014), s. 20-23.

Soft Skills and their Wage Returns: Overview of Empirical Literature. [Měkké dovednosti a jejich vliv na mzdu: Přehled empirických výzkumů.] / BALCAR, Jiří

In: Národohospodářský obzor. - Roč. 14, č. 1 (2014), s. 3-15.:tab., -lit.

Jací cizinci žijí v krajích České republiky. / CHYTIL, Daniel

In: Statistika a my. - Roč. 4, č. 2 (2014), s. 18-19.:obr., tab.

ČR zažila velkou přistěhovaleckou vlnu v letech 2005–2008, pak nastala stagnace. Přestože patří mezi postkomunistické země s vyšší imigrací, s podílem 4,1 % cizinců na obyvatelstvu je pod průměrem EU. U cizinců v ČR se změnila struktura státních občanství a typů pobytů.

Ze zahraničního tisku

The rise and fall of government spending in affluent democracies, 1971–2008. [Vzestup a pád vládních výdajů v bohatých demokraciích v letech 1971–2008.] /BRADY, David - LEE, Hang Young

In: Journal of European Social Policy. - Roč. 24, č. 1 (2014), s. 56-79.:obr.,tab., -lit.

Výzkum trendů ve financování sociálního státu v 17 vyspělých demokraciích (Austrálie, Rakousko, Belgie, Kanada, Dánsko, Finsko, Francie, Německo, Irsko, Itálie, Japonsko, Nizozemí, Norsko, Švédsko, Švýcarsko, Británie, USA).

The ideological roots of the support for welfare state reform: Support for distributive and commodifying reform in The Netherlands. [Ideologické kořeny podpory pro reformu sociálního státu: Podpora pro distributivní a komodifikační reformu v Nizozemí.] / ACHTERBERG, Peter - VAN DER VEEN, Romke - RAVEN, Judith

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 23, č. 2 (2014), s. 215-226.:tab., -lit.

Článek zkoumá, do jaké míry jsou čtyři trendy v rámci reformy sociálního státu (privatizace, posílení selektivity, zvýšení aktivity a disciplíny) podporovány a jak může být tato podpora vysvětlena. Použity byly výsledky nedávného průzkumu veřejného mínění v Nizozemsku.

How much do OECD countries spend on social protection and how redistributive are their tax/benefit systems? [Kolik vynakládají země OECD na sociální ochranu a jak jsou jejich daňově-dávkové systémy redistribuční?] / ADEMA, Willem - FRON, Pauline - LADAIQUE, Maxime

In: International Social Security Review. - Roč. 67, č. 1 (2014), s. 1-25.:obr.,tab., -lit.

Economic openness and welfare state attitudes: A multilevel study across 67 countries. [Ekonomická otevřenost a postoje k sociálnímu státu: víceúrovňová studie v 67 zemích.] / KOSTER, Ferry

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 23, č. 2 (2014), s. 128-138.:tab., -lit.

Commensuration and policy comparison: How the use of standardized indicators affects the rankings of pension systems. [Souměřitelnost a komparativní přístupy: Jaký vliv má používání standardizovaných ukazatelů na hodnocení důchodových systémů.] / PEETERS, Hans - VERSCHRAEGEN, Gert - DEBELS, Annelies

In: Journal of European Social Policy. - Roč. 24, č. 1 (2014), s. 19-38.:obr., -lit.

Analýza přístupů k hodnocení fungování národních penzijních systémů.

Perceived pension injustice: A multidimensional model for two most-different cases. [Vnímání penzijní nespravedlnosti: Vícerozměrový model pro dva nejvíce rozdílné případy.] / SABBAGH, Clara - VANHUYSSSE, Pieter

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 23, č. 2 (2014), s. 174-184.:obr.,tab., -lit.

Otázka mezigenerační solidarity a vnímání zásluhovosti důchodových příjmů na příkladu Izraele a západní části Německa.

The need for a new conceptualisation of family policy in the light of an ageing society - p. 2

Family policy has traditionally dealt with young couples with children. In this regard, the definition of a family only comprises this narrow nuclear unit. In this paper we argue that this kind of approach is out of touch with both the increasing variability in family forms and, most notably, the multi-generational and seniors family. As life expectancy rises and the timing of fertility changes, these kinds of family are an increasingly frequent phenomenon. To formulate this new family policy it is appropriate to change the overall "paradigm" of the concept of the family to an autonomous system with synergistic tendencies, as an intergenerational contract and reciprocal relationship of love, honour and care by ancestors for descendants and by descendants for ancestors. "Caring" for this kind of family then requires the protection of the equilibrium between the individual and social (societal) needs of the family system and its units to be designed, implemented and evaluated holistically. We propose that systematic age mainstreaming should be an integral part of the design, implementation and evaluation of family policy (or rather the set of relevant policies). The second part of the paper is devoted specifically to the new, or rediscovered, roles of seniors in the family system. While increased life expectancy increases the probability of experiencing relationships with grandparents, for example, delayed fertility reduce these chances. The (im)possibility of mutual support between generations in turn influences other aspects of family and also working life which are covered separately by other areas of public policies - pension, employment, education et al. This disconnect can give rise to unintended consequences, such as the excessive burden placed on the shoulders of actively ageing and caring grandparents. And, finally, it cannot be overlooked that seniors themselves also form families with their own specific dynamics, but this is still, it would seem, outside the public interest. An age-inclusive family policy could help remedy this state of affairs.

Keywords: family policy, ageing, grandparents, age mainstreaming, active ageing

Care for grandchildren in the present day: records based on SHARE 2010 data - p. 9

Not much is known about the role of grandparents in contemporary Czech society. Older studies speak of a high degree of solidarity shown by the oldest generations towards younger ones and a lifelong parental role. For that reason this text will concentrate on grandparents' care for their grandchildren in present-day society and the intensity with which they perform this important social role. First I will show that Czech grandparents care with similar intensity as grandparents in nearby European countries and rank, in European terms, among carers with an average intensity of care. In some cases this care takes on considerably intensive form. The share of caring grandparents and the frequency of their care varies according to socio-demographic characteristics, above all the age of the grandchildren and grandparents, their family status and education. The geographical proximity of homes and the family status of the middle generation also plays a role.

Keywords: grandparenthood, intergenerational relationships, SHARE, care for grandchildren.

Combining work, family and private life in periods of life without children in the household - p. 15

While the issue of combining work and "non-working" life used to be restricted in scope to the relationship between work and family, the diversification of life paths, including work, partner relationships and parenthood, is bringing about a change in the way this question is approached, along with a reformulation of the work/life relationship. The perspective of the life path then makes it possible to examine the issue of combining work and private life among those who do not live in a nuclear family with children, which was long overlooked in the research into the work/life balance. The aim of this analysis is therefore to identify the factors influencing the balancing of work and private life among working people living in households without children, i.e. when they are childless and when their children have left home. It is fair to assume that specific factors will impact on the combining of work and private life in each of these phases. Analysis of quantitative data from the research entitled *Life and*

Work Paths confirms that, in addition to certain factors cutting across both periods (such as standard of living or subjective health), factors specific to the given time of life apply in both the childless phase and in the period after children have left home. Whereas in the childless phase factors related to paid work are more evident, in the phase after children have left home the principal factors are mainly related to the private sphere. Consequently, if we want to map the specific nature of the combination of work and private life in different periods of an individual's life, quantitative research into the issue cannot suffice with analyses where the individual's age or age cohorts are the sole determinative categories.

Keywords: life paths, childless period, period after children have left home, combination of work and private life.

Social services for seniors and the reasons for their (non-)use Partial results of research in Brno - p. 20

The paper summarises the partial results of a survey conducted in Brno in 2013. Over 1,500 seniors aged over 65 took part in a questionnaire-based survey focusing on seniors and their current situation in life, stressing the question of housing, satisfaction and use of social services. The paper discusses the issue of the use of social services and housing benefits by seniors and characterises groups of seniors who do not use social services. The reasons for this and their ideas as to what kind of services they would consider using are also set out. Only a minority of seniors use both services and benefits, but these are mainly those who need services and benefits because of their health, social and economic situation. Other seniors needing care do not use social services because they think they are too expensive or are unaware of the existence of suitable services, or possibly because care is familialised.

Keywords: social services, social benefits for housing, seniors, city of Brno

Changes in reproductive behaviour in the Czech Republic and their consequences- p. 23

Since the start of the 1990s the Czech Republic's population development has undergone profound changes caused by the overall transformation of society. The major political changes brought with them relatively unexpected upheavals in demographic behaviour, and above all in marriage levels, birth rates and fertility. This paper provides a brief analysis of these changes during the last 20 years.

Keywords: demographics, reproductive behaviour, development, Czech Republic

The development of social dialogue in the Czech Republic during the global financial crisis II - 26

This paper follows up the paper entitled *The development of social dialogue in the Czech Republic during the global financial crisis I*. It maps developments in relations between the social partners, i.e. employer representatives and employee representatives, in the Czech Republic during the economic recession. Looking at the period approximately from 2008 to 2013, it describes how relations between the social partners changed in connection with economic development and whether the social partners were able to reach a compromise in the crisis period.

Keywords: social dialogue, social partners, global financial crisis, employees, employers

The role of ministries of labour and public employment services: challenges and reforms in the Czech Republic and abroad - p. 29

A conference on the theme "The role of ministries of labour and public employment services: challenges and reforms in the Czech Republic and abroad" was held on 3 April 2014 and was organised by the Research Institute for Labour and Social Affairs. (RILSA). It featured lecturers from the Czech Republic and other countries, including experts from the International Labour Organisation (ILO) who have long specialised in this issue and foreign experts working directly in the employment services in Austria and Germany, who were able to present their practical experiences with the functioning of the employment services in these countries.

Keywords: conference, ministries of labour, public employment services, labour market, international

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předemných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

© Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

MK ČR E 17566

ISSN 1802-5854 print, 1803-7488 online

Cena: 50 Kč